

***Li kurdistanê tekoşîna azadiya jinê
û Mesadet Bedirxan.***

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Li kurdistanê tekoşîna azadiya jinê û Mesadet Bedirxan
@Abdusamet yigit
Weşanîn dîrokî û civakî
2003-Almanya-Berlin
Grafik: zendî şîyar*

.
ISBN 968-4-940996-05-0

Pêşgotin:

Di mijare tekoşîna jinê a li kurdistanê de ku wê di demên dawî ên osmani de wê bibin wê karibê wê di rengekê de wê di nava çerçoveyek berfireh de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê xabatên giranbûha wê werina ditin ku wê werina kirin. Weki din wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, têgîna tekoşînê a jinê wê di wê demê de wê bi pirsgirêkên netewî ên kurdistanê re wê di ahengekê de wê were dîtî ku wê were hildan li dest.

Di wê demê de wê, xabatên rewşenbîrî ên jinên kurd ku wê werina kirin wê, hinek navên weke Mesadet bedirxan, meziyet bedirxan, faxriya bedirxan, Emine xanim, fato nali û hwd wê weke çend ji wan navên ku wê di wê temenê de wê derkevina li pêş bin. Weki din wê di wê demê de ku wê, di nava xabatên rewşenbîrî û çapameni de wê, li pêş bê keseyet û rewşenbîrên kurd ên weke mevlazade rifat wê, xanima nuriye ulviya mevlan wê di rengekê de wê teşwîkî nivîsandin û derxistina kovare cihanê jinê wê bikê. Di wê warê de wê, ev xabat wê weke hinek ji wan xabatên giring ên demê bin ku wê derkevina li pêş bin. Weki din wê di wê demê de wê kovare jîn wê di wê de wê di wê warê de wê mirov karibê rastî nivîs û gotarên ku wê li ser têgînek zayendî a feministikî wê werina nivîsandin wê bibin.

Xabatên jina kurd ên di wê demê de wê biqasî ku mirov wê dibîne wê di wê demê de wê heta dema avakirina cemiyete teali a jinên kurd ku wê aware avakirin wê bidomê. Li gorî ku mirov ji navaroka nizamnameya wê bê û an nivîsên di derbarê wê de bê wê karibê wê têbigihê ku wê di demên berê wê de jî wê xabatên bi wê rengê wê hebin. Di wê nûqtayê de wê, bi rêxistinîyên ku ew dihên kirin wê di rengekê de wê jî aliyekê din ve jî wê li kurdistanê wê çawa wê şiyariyekê bi hişmendi wê çêbikin wê werênina

ser ziman. Ji xwe wê di dema avakkirina cemiyeta teali a jinên kurd de wê di dema axiftina wê de encum yelmuki ku wê dikê wê di wê de wê, bahsa armancên wan wê bikê û wê ragihênê ku ew wê çawa wê, bixwezin ku ew di nava civakê de bi xabatên rewşenbîrî ew pêşketinekê û şiyariyekê bi zayendî wê bikin wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê, xabatên jina kurd wê, bi rêxistinbûna wê û bi gelek aliyan wê avakirina rêxistin û şaxên wê yên li deverên din ên cûr bi cûr wê, di rengekê de wê bêî ku ew ziman, kêmetewî û hwd wê li berçav bigirê wê di şewayekê de wê xabatên xwe wê bikin.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku m li nava xabatên demê dinerê wê jinên rewşenbîr ên kurd ên weke Mesadet bedirxan wê di rengekê de wê bi hişmendî û rewşenbîriya xwe re wê di wê demê de wê were dîtin ku ew wê derkevina li pêş. Wê di çerçoveyek civakî de wê were dîtin ku ew wê, mijare zayendî wê hilde li dest. Wê bi cihane hemdem re wê, çawa wê hevnasinekê wê di nava jinên kurd de wê bide çêkirin wê li ser wê bisekinê.

Di wê warê de wê ji zimanê firansê wergerinên wê yên li kovarê bo xwandinê wê hinekê jî wê bo wê armancê bin. Di awayekê de wê ji sernavên nivîsên wê mirov dikarê têbigihê ku ew wê di rengek de wê çawa wê xwediyê fahmkirinekê bê. Minaq wê sernavên weke 'evîna serbest', 'di cemiyetê de jin' û hwd wê werê dîtin ku ew wê hilde li dest. Ew di wê temenê de wê di nava jiyane qamuyê de jî wê jin wê di kar û xabatên ku ew dibin de ew cihê xwe bigirê. Ew weke mêr wê di wê temenê de karibê heman erkê bikê û heman siyanê bide nişandin.

Weki din bi tundî wê li dijî gotinên weke ji hev cihêbûna jin û mêrê wê derkeve û wê bi gotinên weke 'di nava jin û mêr de bi fîzîkî wê ti farq wê di nava mejiyê wan de wê nebê' re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, weki din wê rewşenbîrên din ên demê ên mêr yên weke menduh selim, mevlanzade rifat, Mistafa yelmuki û hwd wê, hizrên xwe yên jinên kurd ên demê re wê di ahengekê de wê werênina ser ziman. Wê di hizrên xwe de wê di piştgirîyek de bin.

Li vir wê dema ku em li ser temenê têgîna rêxistinî wê li wê dihizirin wê di wê demê de wê gelek sazî û rêxistinên jinê û şaxên wanên ku ew wê hatina avakirin wê bibin. Aliyekê wan ên din jî wê weke ku em ji nava hem rewşenbîrên jin ên weke mesadet bedirxan bê û hem jî yên mêr ku me navê wan hilda û hwd ku mirov wê dinerê wê li ser temenekê netewî û bi pîrsgirêkên netewî re wê hildina li dest. Di wê demê de wê, piştî bi hêrişan osmani ku wê dawî li komare kurdistanê a botanê wê werênê û pê de wê di rengekê de wê, piştî wê êdî wê hemû çîna serdest û a aristokrasiya kurd

wê ji herêmê wê werina goç û sûrgûnkirin û wê derfet bi awayekê wê ji wan re wê newê hiştin ku ew herina herina herêmê û xabatê bikin. Ew jî wê van xabatan wê li deverên ku ew dikin wê, bikin. Di wê çerçoveyê de wê, piştî ku wê ji aliyê şêx abdukkadir ve wê cemiyeta teali a kurdistanê ku wê were avakirin û pê de wê ev rêxistinên jinê û hwd jî wê di rengekê de wê weke di çerçove û di bin sêwane wê de wê werin û bigihijina li hev.

Lê piştî qadaxakirina xabatên cemiyete teali a kurdistanê û girtina hemû rêxistinên kurdistanî û yên jinan weke cemiyeta teali a jinên kurd û hwd wê bibê û ev wê, êdî wê rewşên din ên tengezeriya civakî û netewî wê bi xwe re wê di rengekê de êw bide domandin.

Di wê demê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare çapamni û nivîsandina rojnema û kovaran bê. Di wê demê de wê çerçoveyek mazin û berfireh wê bi çapamaniya kurdistanî re wê hebê. Lê piştî hewldanên avakirina komare tirk û pê de wê, ev kovar û rojnema ku wê di navê wan de navê 'kurdistan' derbas dibê wê hemû wê werina berhevkin û wê ji jiyanê wê werina dûrkin. Minaq rojnemeyên weke yên 'şerk û kurdistan', 'diyarî kurdistan', 'bangî kurdistan' û hwd wê bi hemû hijmarên wan re wê werina berhevkin û windakirin. Wekî din wê piştî wê kovarên ku wê cemiyeta hevî ku wê ji aliyê baban abduleziz ve wê were avakirin wê were derxistin weke roji kurd wê piştî wê ku ew dihê qadaxakirin wê bi navê 'hetawî kurd' wê di rengekê de wê di dewama wê de wê, derxistin û weşandin wê bibin.

Di wê demê de wê, bi mesadet bedirxan re wê jinên din ên rewşenbîr wê, hem kirpendinek wan a li ser têgîna maf û azadiya jinê wê hebê û hem jî wê li ser temenekê netewî wê hebê. Lê aliyê kirpendina bi azadiya jinê re wê di rengekê de wê di bin giraniya pirsgirêkên din ên netewî de wê weke ku wê bimênin.

Li vir xosleta Mesadet bedirxan ku mirov wê bi hizirkirina wê û rewşenbîriya wê re wê werênê ser ziman wê tenê nikaribê wê weke aktivistekê bi tenê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew ji wê zêdetirî wê her wusa wê weke rewşenbîrek bi rêxistinî bê. Di wê çerçoveyê de wê di hişmendîya xwe, dema xwe û civake xwe de jî bê. Di wê çerçoveyê de ew di derbarê demê de wê bi zanebê û ew di xwezaê bi awayekê rewşenbîrî jî wê re ew bibê deng.

Weki din wê mesadet bedirxan wê bi xabatên xwe yên di çerçoveya rêxistinîya 'Mûdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti' de jî wê were nasin. Weki din wê di wê demê de wê, di kovare cihane jinê de jî wê aktiv bê û wê, li rex wê, bi navên ku me li jor hanîn ser ziman wê navên weke Naciye

Fehim, Bedra Osman, Makbule Es'ad û hwd ku wê di nava aktivbûnekê de bin û wê di kovare cihane jinê de jî wê bi nivîsandinên xwe re wê derkevina li pêş bin.

Minaq di navaroka kovare cihanê de wê, li ser tûndûtûjiya li ser jinê ku wê di roja me de jî wê li hemberî wê were tekoşînkirin wê bên ser ziman. Di wê demê de wê ji deverên cihê wê name ku wê di wan de wê bahsa tûndûtûjiya li ser jinê dikin wê werin û wê mesadet bedrixan wê weke rewşenbîra demê ku ew wê li hemberê wê xemsar nemênê bê. Mesadet bedirxan wê muameleya li malê ku ew jin wê dibînê û zaro wê şahidiyê ji wê dikê wê weke sedema tekçûnên di şer de jî wê di rengê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Mesadet bedirxan dihênê ser ziman ku wê «jina ku ew li hemberê çavên zaroyê ku ew ji aliyê mêrê wê ve dihê lêdan û ew li hemberê wê serî di tawênê wê, zaro jî wê li hemberî wê helbestê wê tenê wê bi girî ku ew mazin dibin wê, bo niştiman jî wê, li hemberê felaketên wê, bi girî wê wan pêşwazî wê bikê. Niştimanek bi wê dikarê were binpêkirin» Weki din wê ne tenê wê li ser tûndûtûjiya nava jinû mêr wê li ser wê bisekinê. Her wusa wê, çawa wê baş bê kirin wê li ser wê jî wê hizrên xwe wê bênê ser ziman. Ew giringiyekê bi têkiliyên zawacê dipîvê û rojên zawacê û an rojên ji dayikê bûnê weke rojên pîrozkirinê dixwezê destnişan bikê.

Teybetmendiya Mesadet bedirxan wê di awayekê de wê, di rewşek rewşenbîrek peşeng a jin ku ew di asta serokekê de wê dikarê wê li wê bihizirê wê xwe bi hişmendiya wê re wê bide diyarkirin. Ber vê yekê ew, pirr zêde hêja û giringa ku mirov wê li ser wê û hişmendiya wê bisekinê û wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman.

Weki din wê mesadet bedirxan wê li ser wûcana jinê a nava civakê wê li ser wê bisekinê û wê 'cihê jinê ê di cemiyetê' de û an di saziyên qamuyê de wê çawa bê wê bixwezê wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê dema ku ew rewşa jinê a serbixwe şîrove dikê wê aliyên weke mijare aborîyê wê li ser wê bisekinê. Ew di wê çerçoveyê de wê mafên ku ew mêr xwediyê wê na wê çawa ew bibina xwediyê wê li ser wê bisekinê. Ew xabate jinê wê di nava malê de bi sînor wê şîrove nakê. Wê jinek serbixwe wê bûyina xwediyê mafê xwe yê aborî ku ew karibê bi wê serxwe bibê wê li ser wê bisekinê û wê di rengê de wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Weki din mesadet bedirxan wê li ser mijare jinê û hevberdanê wê bisekinê. Mesadet Bedirxan bi nivîsên xwe, çawa ku di şanoya **Hesbîhalê** de bi rêya Sanavber Hanimê vedibêje, jinên ku di nav civakê de dijîn bi yek awayî nikarin zewaca xwe biqedînin. Mijara hevberdanê ne mijareke

ku tenê Mesadet Bedirxan li ser disekine, gelek nivîskarên kovarê li ser vê mijarê dinivîsênin bê. Her wusa ew wê mijarê bi serê xwe bûyinê, di derbarê xwe û jiyane xwe de bûna xwedi gotinê de wê, di rengekê de wê dihilde li dest.

Mijare jinê û tekoşîna wê ya azadiyê di wê demê de wê di wê rengê de wê, were hildan li dest. Wekî din wê bi aliyên din ve jî wê hin nivîskarên mêr ên weke menduh selim beg wê bi mijare olî ve girêdayî wê hildina li dest. Wê bixwezin ku ew ji wê aliyê ve têgînekê çêbikin ku ew bi wê ve rabin. Ber ku wê bi gotinên weke kirinê weke 'gûnah' dana nîşandinê re pêşî girtin wê di wê demê de wê zêde li pêş bê.

Mijare jinê wê piştî wê demê jî wê di rengekê de wê xwe bide domandin. Wê bi teybetî wê pêşketinên li ser wê êdî wê bi hişmendi wê ser wê were sekin in û wê bi çerçoveya maf û azadiya jinê re wê were hildan li dest. Piştî wê dem bi dem wê bi pêşveçûnên nû re wê xate xwe ya bi pêşketina bi hişmendî re wê bide diyarkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: li kurdistanê tekoşîna azadiya jinê û Mesadet bedirxan

Ku mirov ji kijan aliyê ve binerê wê rewşa jinê a li kurdistanê wê weke aliyekê wê yê giring ê civakî wê xwe bide dîyarkirin ku mirov wê hilde li dest. Di destpêka komare tirk û an hinekê berî wê were dîtî ku wê hinên kurd wê bi navê «cemiyeta teali a jinên kurd» wê xwe bi rêxistin bikin û wê yek ji wan jinên ku wê ji wê re wê were dîtî ku wê Mesadet bedirxan bê. Mesadet wê ji malbate bedirxaniyan bê û wê, ji gelek kiryarên rewşenbîrî ên di nava civakê de ku wê werina kirin jî wê were dîtî ku wê ew ji wan re wê pêşketinê wê bikê.

Biqasî ku wê were dîtî û gotin Ev jina kurd wê, di awayekê de wê, di rengekê de wê, weke di warê têgîna dadwerîyê de jî wê xwedi zanin bê. Heta ku wê were gotin ku wê endama saziyên weke «cemiyeta muddfaa-i kukuk-i nisvan» bê pênasekirin. Di wê temenê de wê weke ku wê were dîtî û weke ku mirov wê ji wê rehetî dikarê wê kifş bikê wê xwediye rewşek bi bandûr bê û wê xwediye zanina dadî ku wê di wê temenê de wê karibê wê xwe bi wê biparêzê jî.

Ji xwe ya ku wê di temenê xwe parastina wê de a bi zêhnî û zayendî de wê hinekê jî wê weke ku wê ev zanina wê bê. Di rengekê de wê, di wê demê de wê, bi rêxistiniya di nava jinên kurd de li kurdistanê bi wê rengê wê bibê û ev wê, weke ku wê were dîtî wê, di şewayekê de wê wek li rex cemiyet û an komelên bo azadiya civakê kurdistanê ku ew şer bikin wê, weke çengna wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin.

Malbate bedirxaniyan wê weke malbatek zêde mazin û bi bandûr bê. Piştî şerên osmani ên li kurdistanê û bi teybetî li herêma botanê ji demên salên 1842 û pê de wê bi zêdeyî wê li wê herêmê wê zêde bibê. Di wê demê de wê piştî avabûna komare botanê a bi destê bedirxaniyan û piştî wê bi hêrişên osmaniyan û pê de wê, di rengekê de wê, bi zêdeyî hêrişên hovane wê osmani wê li wê herêmê wê bikin. Kesên ku wê weke bi zane bin ku ew jin bin û ne jin jî bin wê bina armanca wan.

Di wê demê de wê, kesên weke Surreya bedirxan ku ew ji malbate bedirxani dihê wê di awayekê de wê ji herêmê wê pêşî wê bi ravina misrê û wê piştî wê xwe bigihênina heta parisê. Di wê temenê de wê çûyina

kurdên berxwêdêr li misrê wê temenekê wan wê hebê û ev heta demên eyûbîyan wê xwediyê mejuyekê bin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê rewşa wan wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa sureyya bedirxan wê di awayekê de wê karibê wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Di nava xwe de wî, di awayekê de weke ku wê karibê bi rehetî wê fahmbikê wê kevnesopîya bavê xwe wê bide domandin. Bavê wî emin ali bedirxan wê pêşxistinê «cemiyeta terraki» bê ku wê armanca wê tenê ku wê çawa wê yekbûnekê di nava giştîya civake kurd de wê bide çêkirin. Di wê kevnesopîyê de wê, dema ku wê bavê wî herê bi serok aşîrên din ên herêmên din ên kurdistanê re wê hevdiîtinê wê bikê û wê bi wan re wê bide û bistênê wê bi zêdeyî fêrbûnekê wê ji wî bigirê.

Li rex xwandina xwe wê bi wê rengê wê fêrbûna wî di awayekê de wê bibê. Piştî wê demê wê dema ku wê xabatên vê cemiyeta kurd wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş wê di awayekê de wê bandûra xwe wê bidina dîyarkirin. Gelek endamên wê ku wê kûrê Ali bedirxan jî wê di nav de wê, bên girtin û wê sûrgunî deverên din ên tirkiya roja me weke ya siparta û hwd wê werina kirin û deverên ku ew diçinê de jî wê hemû têkiliya wan bi civakê û kurdistanê û malbate wan re wê were birrin.

Li gorî hinek agahiyan wê piştî wê, ji wir wê surreya bedirxan wê biravê misrê û xwe ji wê tecrid û sûrgûnê wê di awayekê de wê weke ku wê rizgar bikê, weke ku wê çawa wê piştî wê Celadet bedirxan wê heman rengê wê herê almanya û wê piştî wê xabatên li şamê wê bide domandin. Li dora salên 1906'an wê li stambûlê wê zaningehê wê tawa bikê û wê piştî wê, li ser pêşveçûnên bi wî re wê, di destpêkê de wê, li gorî hinek vegotinan wê bê gotin ku wê erkna paya bilind jî wê di dewleta osmani de wê hilde û wê beyrutê wê rêve bibê.

Di wê rewşê de wê dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku wê, surreya bedirxan wê, di rengekê de wê di wê dema ku ew li wir dimênê de wê, bingihekê xwe yê xort wê çê bikê û wê di nava zanina xwe de wê weke ku wê bipijê.

Di wê demê de wê li hemberî kiryarên Enver paşa wê rabê û wê ber vê yekê wê derfet û mafê jiyanê wê li wêlet wê ji wî re wê ne wê hiştin ku ew herê misrê. Enver paşa bandûra wî ya li ser malbatê û zanebûna wî dizanî. Ne di xwest serbest berdê. Wî dixwest ku ew bi wê yekê wî biikê bin seheta xwe de. Lî di wê demê de ew herê nekir. Li ser statûya kurdistanê di xabitî. Wekî din jî wê dema ku em bahsa bedirxaniyan ku ew li stembulê, sparte, û gelek deverên din bikin ev wê ne ji kêf û xweşîya xwe ku ew çûbûna

wan deveran. Ev hemû wê piştî ku wê bedirxani wê komare botanê di sale 1842'an de wê denezênin û ev komar wê heta salên 1867 û hwd wê bijê. Piştî wê, bi hêrîşên ku wê li dijî komare kurdistanê a botanê wê bibin wê li hemberî wan wê artişên kurdistanê wê di wê demê de wê di bin serfermandariya osman bedirxan û huseyin bedirxan de wê bikin û wê şerên mazin wê di nava wan û hêzên osmani de heta salên 1879'an û hwd wê li herêmê wê bibin. Di wê demê de wê de wê mirê bedirxanê bavê surreya bedirxan Eli bedirxan wê di rengekê de wê, tevgerek giştî wê bixwezê ku ew wê bi rêxistin bikê û ew wê, serî li hemû herêmên kurdistanê ên weke bedlis, çolemerg, muş, elih, wan, qars û hwd wê weke wan gelek deveran wê bixê û wê ji wan bixwezê ku ew di nava tifaqe kurdistanî de bin.

Di wê demê de wê, biqasî ku wê were gotin wê ji wê, encamek giring jî wê bidest bixê. Piştî wê şikestina bi hêzên bedirxaniyan ên di bin serkêşîya osman û huseyin bedirxan de ku wê hemû pêşeng û serkêş wê ji herêmê wê li deverên dervî herêmê wê werina sûrgûnkirin. Wê piştî wê biryarek wê di wê rengê de jî wê were girtin ku ew pêşengên jî malbate bedirxaniyan bin û an jî êl û mêngihên din ên kurdistanî bin ku ew xwe bigihênina wan wan di rengekê de wan cardin werênina kurdistanê.

Li vir ku wê ne cihê wê jî bê em dikarin wê bibêjin ku wê kesên weke Celadet bedirxan û kamran bedirxan wê çend ji wan kesên ku wê bi xabatên xwe yên rewşenbîrî li ser doza kurd û kurdistanê ku wê derkevina li pêş û ew wê di rengekê de wê, bi xabatên xwe yên li ser wêje û zimanê kurdi û hwd re wê di şêwayekê de wê were dîtin ku ew wê derkevina li pêş.

Peymana Mondrosê (30ê Çirîya Pêşîn 1918) ji bo hemû Osmanî û bi taybetî jî ji bo civake kurd rewşeke nû hanî li holê. Di vê rewşa nû de; li ser navê kurdan rêxistinên nû dihatin damezrandin, minaq kovar û rojnameyên nû hatin weşandin. Mihemed Emîn Bedirxan bi her sê kûrên xwe di nav xebata Cemîyeta Tealîya Kurdistanê de cih xwe girtibûn. Berîya wê jî bi serokatîya Mewlazade Rifat bedirxan Avam hatibû avakirin û mîr Mihemed Emîn bedirxan, yek ji damezrênerê vê rêxistinê bû. Piştî ku Cemiyeta teali ya kurdistanê ku ew hat avakirin, ev rêxistinên piçûk û mazin ên kurdistanî jî wê xwe di bin sêwane wê de wê di rengekê de wê bicih bikin û wê hêz û zanebûna xwe wê bikin yek. Di wê demê de Mewlanzade Rifat bedirxan bû endamê navendî û sereka tealiya kurdistanê. Mîr Mihemed Emîn Bedirxan jî bû cîgirê serok û lawên wî jî bûn endamên aktîf ên cemîyetê. Di pêşxistina vê xebatê de, Emîn Elî

Bedirxan û zarokên wê; Sureyya, Celadet û Kamiran Bedirxan jî cihê xwe digrin û dikevin bin berpîrsiyarîyên girîng de. Birayên Bedirxanî, di vê demê de bi tevî karê rêxistinî û ramyarî wê, karên rewşenbîrîyê ên weke nivîsandinê jî digehînin pêşbixin û wê bigihênina qonaxeke nû a astbilind. Armanc hinekê jî wê di rengekê de wê, bi wê ew bê ku ew wê çawa wê bingihekê baş bi aqilî û zêhnî wê di wê demê de wê bi wê re wê, bidina afirandin. Di wê demê de ku wê di wê de wê, weynek zêde giring wê bileyizê jî Mesadet bedirxan di serkêşê cemiyeta teali a jinên kurd de bû ew jî wê, di wê rengê de wê, xabatên xwe wê hinekê din wê bi wê re wê, di koordîneyekê de wê bi rêve bibê û wê bidest xabatên bîr û hîşkirinê wê bikin di nava civakê de. Xabatên wê lingekê giring ê rêxistinîya civakî a cemiyete teali a kurdistanî wê biafirênê.

Di dewama wê de wê, divê ku mirov wê ji aliyekê din ve wê werênê ser ziman ku wê xabatên surreeya bedirxan û berê wî ên baxê wî di rengekê de wê, ji wan xabatan de wê bi awayekê rêkûpêk wê bin temen û bingih û di wê demê de wê di rengekê de wê, weyn û rolek giring wê bileyizin. Surreya bedirxan hê dema ku ew li misrê û an beyrutê bê wê rêxistineka bi navê cemiyeta azadiya kurdistanê wê temenê wê biavêjê. Miqdat mithat bedirxan jî wê, xabatên ku wê weke hin bi hin bi pirtûkî dibin û kurdistanî na ku wê were meşandin wê bi rojnameya bi navê kurdistanê re wê di rengekê de wê bide domandin.

Xabatên wê demê wê di rengekê de wê karibê çavekê li wan bide. Hemû wê di wê demê de wê, bi rojnemeyî ku ew dihên weşandin wê di çerçoveye tevgerekê de wê were dîtin ku ew wê bibin. Weşanên weke yên 'hawarê', 'rohaniyê', 'jînê', 'stêrê', 'serbestî', 'cihane jinan' û hwd ku wê di dewama wan de wê karibê hinek navên din jî wê werina ser ziman wê, di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Wateya 'hawarê' bo xoybûnê wê çî bê wê di rengekê de wê, di nava 'cemiyeta teali a jinên kurd' de wê xabatên jinên kurd ên weke Mesadet bedirxan û heta kovarên weke 'cihane jinan' û hwd di wê çerçoveyê de wê bi mantiqekê wê fahmbikê. Ev xabat wê ji aliyekê ve wê çendî wê weke xabatna rewşenbîrî û zayendî û hwd jî bin lê wê ji aliyekê din ve jî wê di çerçoveya hewldanên rêxistinî ên giştî ên civakî de wê li kurdistanê wê wateyek wan hebê.

Dema ku em xabatên weke yên bi kovare 'cihane jinan' minaq ku em li wê dinerin wê di serî de wê, jinên ku ew hewserên wan di cemiyeta terraki a kurdistanê de ku ew dixabîtin û weke kesên wê yên pêşeng jî ku mirov dikê wê di wê warê de wê têgihîştinek baştirin wê bi xwe re wê bide me.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ji sale 1842'an ji dema ku wê komare botanê wê were denezendin û heta wê dema ku wê şerê osmaniyan wê bi artişên kurd ên komare botanê ku wê di bin serkêşîya osman û huseyin bedirxan de wê bibê jî wê, di regekê de wê heta ku osmanî wê hinek aşîrên kurd ên herêmê bê ali nekin û an hinek ne hildina li rex xwe jî wê nikaribin herina bi ser wê de. Di wê temenê de wê, di regekê de wê, di wê navberê de wê, sazûmane civake kurdistanî wê bi rêxistina komare botanê wê bibê.

Wekî din wê, di rewşa 'nizamnemaya' cemiyyeta teali a jinên kurd de ku wê li wê dinerê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê hişmendiyek berfireh bi rehetî wê di mejiyê mirov de wê di wê çerçoveyê de wê bibê.

Wê jî wê di regekê de wê werênê ser ziman ku wê xabatên Mesadet bedirxan wê di wê çerçoveyê de wê di warê xwe de wê pêşeng bin. Di wê demê de wê, jinên kurd ji paya bilind a çîna serdest a kurd wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş. Wê di nava wan de wê xwandin wê pêşkeve û wê di wê rengê de wê di awayekê de wê, pêşkevin.

Di destpêkê de wê sê pirsgirêk wê xwe li hemberî wan wê bidina dîyarkirin. Yek wê pirsgirêka civakî a kurdistanî ku wê Mesadat bedirxan di xabatên xwe yê nivîskî de bi rehetî wê balê dikişênê li ser wan wê bi wê re wê xwe bidina dîyarkirin. Ji aliyê din ve jî wê pirsgirêkên bi **şûn** mayina cihane islamî wê di wê temenê de ku wê pêşîya pêşketina azadiya jinê wê ji aliyekê ve wê bigirê û wê ne hêlê ku ew xwe bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Weki din wê aliyê din ê sêyem jî wê weke ku wê di *nizamnemaya* (*rêzîknameya*) cemiyyeta teali a jinên kurd de wê were ser ziman wê, pirsgirêka pêşxistina hişmendiyek zayendî û civakî ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê rabê wê hebê û wê di wê temenê de wê bi israri wê mesadat bedirxan wê li ser wê bisekinê.

Wê jî wê di regekê din de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, Weke Mesadat bedirxan Nuriya ulviya mevlan ku wê hewsere Mevlanzade rifat bedirxan bê wê di wê temenê de wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman wê piştî têkçûna hêzên osman bedirxan û huseyin bedirxan jî wê di regekê din de wê, ji aliyê osmaniyan ve wê, herêm ji kesên pêşeng û derdikevina li pêş wê werina paqijkirin. Yê ku ew sûrgûnî deverên weke stembûlê û hwd dihên kirin weke malbate celadet û kemran bedirxan jî wê li wir dest biavêjina xabatên rewşenbîrî. Ew wê bo wan wê weke rewşek ku ew bi wê doza xwe ya kurdistanî wê bidina domandin bê. Ew li wê deverê di bin kontrolkirina hêzên osmanî de dijîn. Li dora salên 1922'an wê rêyekê wê bibînin wê

derkevina dervî sînor. Ew wê weke ji bin kontrolê derkevinê bê. Piştî wê minaq celadet bedirxan ku ew dihê almanya û demekê dimênê û xwe hinekê din bi rewşenbîrî pêşdixê û dûnya derve nasdikê wê xabatên rewşenbîrî wê geştir bikê. Vêçarê ew xabatên xwe di vegeirênê kurdistanê. Li şamê derxistina pêşî hawarê û piştî rohaniyê û hwd wê di wê çerçoveyê de wê karibê weke karek dîrokî û giring a wê hewldana wan karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji têkçûna Tevgera 1925an şûn ve wê, gelek rewşenbîr, ramiyarîvan û serokeşîrên Kurd ji bêçareyîyê derbasê binê xetê yanî li Suryeyê di bin mandaterîya Fransayê bûn û li wê derê dest bi xebatê kirina û bi navê Xoybûnê rêxistineke nû damezrandin. Di xabatên wê demê de wê zaroyên M. emin bedirxan jî wê hebin. Her sê zarokên Mihemed Emîn Bedirxan jî di navê vê xebatê de cîhê xwe girtin. Celadet Bedirxan, di sala 1929an de ji bo serokatîya Xoybûnê hate hilbijartin û Tevgera Agirîyê bi pêşengîya ramiyarî ya vê rêxistinê û serfermandarîya Îhsan Nûrî hate rêxistinkirin. Piştî sernekevîtin û têkçûna Tevgera Agirîyê, birayên Bedirxanî, giranî û pirranîya dem û keda xwe, ji bo xebatên rewşenbîrî serifendin. Kovara Hawar, Ronahî, Roja Nû û hin weşanên din ên weke wan wê di encama vê xebatê de derkevîne holê. Bêguman ev kovar û rojname jî, berhemên xebateke hevbeş bin û wê bo demên piştre jî wê temenekê giring wê biafirênin û wê weynek giring di pêşketina hişmendiya demên piştre de wê dîsa wê bileyizin.

Li vir bi kortasî ku mirov bahsa weşane kurdî a wê demê bikin wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê bibê ku wê weşana hawar û ronahi û roja nû û hwd wê, pêşkevin û wê di rengekê de wê weke xwediyê têgînek giring a demê bin.

Di nava wan de wê were dîtî ku wê gelek xabatên rewşenbîrî wê di wê demê de wê li kurdistanê û dervî kurdistanê wê bi kurdî wê werina kirin. Rojnemaya 'kurdistan (di 1898ê de) 'ê ku wê miqdat mithat bedirxan li qahirê dest bi weşane xwe kir. Piştî wê, dem bi dem wê, dewama wê were. Lê wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê navendek giring a rewşenbîrî wê were dîtî ku wê pêşkeve û wê bibê.

Her çendî ku wê di destpêkê de wê navê wê li pêş jî bê mesadet bedirxan wê piştre wê navê wê bi weşane kurdîstanî re wê were dîtî ku wê çawa wê derkeve li pêş. Di wê rewşê de wê weke ku em ji 'kovare jîn'ê wê fahmdikin wê navê meziyet bedirxan wê weke jinek kurd a rewşenbîr a demê ku wê, perwerdeyek asta bilind girtî wê derkeve li pêş.

Di wê rengê de wê, di bin sêwane rêxistina cemiyeta teali a jinên kurd de wê, bi xabat û weşanên weke yên cihane jin û komare jîn û hwd re wê were dîtin ku wê, xabatên rewşenbîrî wê werina dîtin ku ew wê werina kirin. Dema ku em li rewşenbîrîya demê a li ser temenekê zayendî ku ew pêşdikeve wê dinerê wê, di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê di bin sêwane cemiyete teali a jinên kurd de wê, jinên rewşenbîr ên weke Meziyet Bedirxan, Fexriye Bedirxan, Mesadet Bedirxan, Fato Nalî, Nuriya ulviya mevlan ku ew wê weke jinên ji bedirxaniyan ên rewşenbîr ên demê bin wê navê wan wê derkeve li pêş.

Di awayekê de wê, tekoşînek zayendî wê di wê demê de wê were dîtin ku ew wê bidin û wê, cihêyiya olî, kêmetewî û hwd bêî ku ew li wê binerin wê rewşenbîrîyekê wê bikin. Li dora salên 1913'an de wê, biqasî ku mirov wê dibînê wê, di pêşengîya Meziyet Bedirxan, Mesadet bedirxan de wê komare jîn wê dest bi weşane xwe wê bikê û ev kovar wê di rengê de wê, xwediyê potansiyelekê bê ku ew wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Her çendî ku wê Meziyet bedirxan wê weke bi zane û perwerdeyek astbilind ku wê weke tawa kirî wê were dîtin jî lê wê dîyarkerî û pêşengîya Mesadet bedirxan wê xwe bide dîyarkirin.

Mesadet bedirxan ku em wê bi şibandinekê wê werênina ser ziman wê di pêjn û dîmenê rewşenbîra norwêcî a amelia skram 1846an de wê bijî mirov karibê wê bi şibihênê wê. Di destpêkê de wê, di xwe de wê, bihizirê û wê hizrên xwe wê, ji xwe re wê bi rijênê ser rûpel. Di wê rengê de wê, nivîsên weke roman û an ku wê weke 'tiyatro' werina ser ziman wê binivîsênê. Leyistokên ên weke «hasbihal» wê hebin ku wê nivîsandina. Wê weki din bi navê «talak», «li malê û cemiyetê jin», «jin wê kengî were fahmkirin», «Mêr dihê çî wateyê», «evîna serbest», û hwd wê weke hinek nivîsên wê yên ku ew di wê dema xwe de wê dinivîsê bê. Di komare jin û ya cihan jin'ê û hwd de wê nivîsên din ku wê bi wan wê balê bikişênê li ser rewşa jinan a li malê û nava civakê û têkiliya wê ya bi civakê re wê li ser wê bisekinê.

Ji wê aliyê ve wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, Mesadet bedirxan wê weke jinek bi zane, perwerde dîtî û şehraza wê derkeve li pêş.

Di tîpolojîya wê de wê, di wê rengê de wê, dîmenekê berfireh ku mirov wê karibê wê di wê de wê fahmbikê wê xwe bide dîyarkirin. Weki din jî wê dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê jinên ku wê di wê demê de wê bi wê rengê wê derkevina li pêş wê bi awayekê dîyar û ne dîyar wê weke jinên ku wê têkiliya wan bi van dordorên jinên kurd ên pêşeng re ku wê weke yên di têkiliyê de bin. Di wê demê de di aslê xwe

de wê dikarê di renekê de wê bibêjê ku wê, pêengîyek di wê warê de wê jin li kurdistanê wê bi xwe re wê bidina nîşandin.

Di wê nûqtayê de ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê, du navên giring wê derkevina li pêş. Ew jî wê Mesadet bedirxan û meziyet bedirxan bin. Wekî wê hewsera wê ku wê pêşengê cemiyeta teali a kurdistanê bê nuriya ulviya mevlan bê. Hewserê wê mevlanzade rifat bê. Di wê nûqtayê de wê were dîtin ku wê ji aliyekê ve wê teşwîka hewsere wê jî wê weke mêrekê wê hebê. Heta ku wê mevlanzade rifat wê beremberê kovare jina jin wê ya cihane mêr wê pêşbixê. Ev wê ne weke rewşek dijber wê karibê wê fahmbikê. Weki din mevlanzade rifat li rojnameya serbestiyê wê yên weke "Hukuk-i Umûmiye", "İnkılab-i Beşer", "Âkil", "Ahalî", "Meşrûtiyet", "Cihad", "cihane jinê", "cihane mêr" û hwd jî wê mohra xwe wê li wan bixê û wê derxê.

Li dora salên 1923'an de wê, dema ku wê komare nû wê ava bibê wê demê wê, hukumeta nû a Ataturk wê, pêşengên kurd ên ku ew li stambul hatina surgunkirin û mevlanzade rifat jî di nava wan de wê piştî wê, ew cardin ji wir jî wê navê wan wê were hildan û wê werina sûrgunkirin. Ev rewş, piştî mohrkirina lozanê û piştê wê bi zêdeyî wê xwe bide dîyarkirin.

Wê dema ku wê serhildana şêx seid wê bibê wê ew jî wê weke rewşenbîrekê kurd li rex wê bê û wê di çerçoveya xoybûnê de wê gelek xabatên ramyarî ku ew dibê wê di wê demê de wê bibin.

Mevlanzade rifat jî wê, weke her rewşenbîrên kurd ên din wê lozanê wê weke levkirina xiyanetê wê bi nav bikin û wê li dijî wê derkevin. Piştî wê ev dijberîya wan wê bê sedema di sûrgûnê de sûrgûnkirina wan. Di wê çerçoveyê de wê, rewşenbîrîya xwe wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di nava cemiyeta teali a kurdistanî de wê, weke keseyetek li pêş wê derkeve li pêş. Li rex wê jî wê xabatên rewşenbîrî ên weke bi derxistina rojname û kovaran û hwd jî wê bide domandin. Piştî lozanê ku ew wê sûrgûnkirina wî dúbare wê were kirin wê li parisê wê rojnema serbestiyê wê weşandina wê bide domandin. Di wê rewşê de wê, rewşa dijberî û xiyanete ku ew kurd bi lozane re wê rû bi rû bimênin û wê xapandina wan wê di renekê de wê ber ku wê li ser wan wê bi wê bisekinê wê ev rojnema wî newê hiştin ku ew were welêt. Wê helwesta xwe wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin ku wê, «zûmreyek ku ew huquqa kurdan a netewî nasnekê ti têkiliya me bi wan re nabê» re wê li hemberî 'teşkilat-i milliye' wê qastbikê. Di wê çerçoveyê de wê, li hemberî biryarên lozanê jî wê di renekê de wê weke ku wê were ser ziman wê helwesta xwe li ser esasekê netewî û kurdistanî û civakî wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Piştî

wê demê jî wê di bin qiswe aqadamisyaniyê de wê li hemberî mevlanzade rifat ku wê bi gotin û devkî wê hêrîş wê heta roja me ku wê werina kirin jî wê ji aliyekê ve wê sedema wê ev bê. Wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, sedema dijbarîya li mevlanzade Rifat a li dijî lozanê bû ku ev dordor wê ji xwe re dikin temen. Mevlanzade Rifat mafên netewî û civakî ên kurd di parastin. Li ser wê temenê ew tenê wê weke rewşenbîrekê wî hanîna ser ziman wê, nikaribê rastîya wî bi temenî werênê ser ziman. Ber ku ew pêşeng û keseyetek ramyarî a ji cemiyeta kurdistanê bê.

Li vir mirov dikarê di dewama wê de gotinekê li ser têgîna 'cihane jin'ê jî di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ku wê bi wê re wê navê Nuriya ulviya mevlan wê derkeve li pêş re wê, çendî ku wê weke kovarek feministikî jî bê lê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê Mesadet bedirxan wê werênê ser ziman ew wê çawa wê, hişmendiyeke li kurdistanê di nava civakê de bi têgîna zayendî wê çêbikin ku ew bi xwe rabin serpiyan wê bi wê rengê wê xwediyê armançê bê.

Mesadet bedirxan wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê, di wê warê de wê ji aliyekê ve wê rewşa jinê û tekoşîna civakî wê di rengekê de wê bi hev re wê bi hûnê û wê hilde li dest. Minaq di tiyatroya xwe ya hasbihal de wê, mijare hêrîş, kuştin û êşkencekirina mêr û zaroyên kurdan ên li hemberî çavên jin û keç û zaroyan wê weke ji xwe re wê bikê mijar. Di wê çerçoveyê de wê ev rewş wê çawa wê, derûniyekê wê biafirênê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di têgîna tanzimatê de ku wê rewşek cihê wê xwe bide dîyarkirin wê ji wê rewşê wê rewşenbîrên kurd jî wê di awayekê de wê sûdbigirin ku ew xwe werênina ser ziman. Wê bahsa mafên civakî wê di wê demê de wê were kirin. Di awayekê de wê, mantiqê wê li ser dîmenekê weke yê hemdemi kirinê wê di şewayekê de wê were û ava bê. Di wê nûqteyê de wê, mijarên civakî wê li gorî wê li kurdistanê û deverên din jî wê werina ser ziman.

Mijare têgîna feminismê wê, di wê rengê de wê, derkeve li pêş. Wê perwerdeya jinê, mafên wê û hwd wê, di wê demê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê de wê di awayekê de wê biqasî ku mirov wê karibê wê kifşbikê wê bandûra rewşên weke ya soreşa firansa û pêşketinên bi soreşî û hwd jî wê di wê rengê de wê li ser wê demê û pêşveçûnên wê hebin. Her çendî ku wê weke pêvajoyek ku ew ne gihijê armanca û wê bi piştî wê bi

denezendina komare nû a tirk re wê weke dawî li wê pêvajoyê wê were hanîn jî lê wê bandûrên wê piştî wê jî wê di pêşketina rewşa jinê û herêkirina wê û mafê wê de jî wê bandûra wê demê wê hebê. Ji wê aliyê ve mirov nikaribê wê weke rewşek ku wê bi komarê re wê pêşkeve û an pêşengên wê xwediyê wê zihniyetê bin re wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bandûra demên wê yên berê wê ji temen ve wê hebê. Di demên osmanî bixwe de jî wê ev pêvajoyên tanzimatê wê, dest bi pêşilêgirtina pêşketinên bi wê êdî wê were girtin. Ber ku wan serdestî û desthilatî li ser civakê li ser esasê etnisiteyekê hizir dikir û wê di wê temenê de wê, êdî ew wê were pêşxistin.

Têgînên weke yên 'senteza tirk-islamê' ku wê pirr piştî wê werina bilêvkirin jî wê mantiqê wê di wê çerçoveyê de wê, di mantiqê avakirina komarê de wê hebê. Li ser wê temenê diyarkirinên bi encamên lozanê û hwd re wê bibê û ev wê weke pêvajoyek ku wê ti carî wê dawî li êş û elemên weke encamên wê ku wê newê wê bi xwe re wê êdî wê werênê.

Li vir wê dikarê wê bibêjê ku ew ji ber ku ew baş ne hatiya fahmkirin rewşa cemiyeta kurdistanê wê li vir wê weke alliyekê wê yê giring wê karibê wê li wê bihizirê. Tenê bi encamên çandî û zimanî wê weke li ser celadet bedirxan û kamran bedirxan û hwd re wê, werênê ser ziman wê têrê nekê. Encamên wê, di pêşveçûnên piştî ên komare nû ên tirk de jî wê ji temen ve wê ji aliyekê ve wê diyarker bin. Bi teybetî xabatên rewşenbîrî ku wê werina kirin wê ji gelek aliyên ve wê were dîtin ku wê werina kirin. Bi wan xabatan, cemiyeta kurdistanê xwestibû ku ew civake bi zane û pêşketî biafirênin. Ew projeya wan wê piştî wan ne li kurdistanê lê wê li giştîya tirkîya wê, di rengekê de wê bi kifşkirinên bi wê û ji wê û hwd re wê xwe bide diyarkirin. Vê yekê mirov dikarê ji rewşa feministên kurdistanî ên demê ên weke Meziyet Bedirxan, Fexriye Bedirxan, Mesadet Bedirxan, Fato Nalî û heta Nuriya ulviya mevlan wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Li vir wê di serî de wê, xabatên wan rewşenbîrên jin ên demê de wê arancek wê di destpêkê de wê hebê. Wê dema ku mirov li navaroka xabatên demê dinerê ji xwe mirov wê bi hesanî wê di rengekê de wê kifşdikê. Van kesan û xabatên wan nikarê ji dîmenê giştî ê demê ku ew di çerçoveya tekoşîna kurdistanê bi wê dihê dayin bi *cemiyeta teali a kurdistanê* ji wê cihê bihizirê.

• **Cihane jinê**

Cihane jinê wê weke gotinek ku mirov wê dikarê wê hem wê weke bi çerçoveyek berfireh wê li ser ya ku wê jin wê di xwe de wê bijî re wê di

rengê de wê werênê ser ziman. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke pêvajoyek bi kovarî a ku wê bi hizirkirinê wê were kirin wê di rengê de wê were ser ziman bê. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê di şerî de wê weke ku wê ji wê were fahmkirin wê karibê wê bibêjê ku ew wê cihane jinê wê bi wê re wê weke kovarekê wê were ser ziman. Li dora salên 1906'an ku wê hin bi hin wê temenê wê pêşkeve û ew wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê aliyekê wê temenê hanîna li ser ziman wê bingihê wê bi têngîna cemiyeta teali a jinên kurd ve wê girêdayî wê di rengê de wê were dîtî ku wê pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê, azmûn û encamên wê yên bi deh salan ku wê di rengê de wê were jin kirin wê di wê temenê de wê di pêvajoyekê de wê were bi kovarkirin.

Di kovare jin de wê hijmare wê ya pêşî di hefteya pêşî a avrêla sale 1913 de wê derkeve wê di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê ev kovar wê, weke kovarek ku wê mesele û mijarên jinê wê bi pirsgirêkên wê yên civakî û hwd re wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê jinên kurd ên rewşenbîrî ên weke fato nali wê dema ku wê hizrên di wê de û an di kovare jîn de wê werina ser ziman wê di rengê de wê, bahsa rewşên ku jin wan dijî ên weke bi dilêş û weke encama şer jî jî bin wê di rengê de wê, bènê ser ziman.

Weki din mijarên ku di kovarê de balê dikişîne ev in: dîtina jinan di jiyana civakî de, beşdarbûna jiyana kar, ji nû ve birêxistinkirina qaîdeyên cil û bergên li derveyî malê, başkirina perwerdeya keçan, dayîna xwendina bilind ji bo jinan, pêşgirtina li zewacên bi hevdîtî û başkirina malbatê. Di rêze nivîsên bi navê "Hukuk-ı Nisvan" de daxwazên mafên jinan hatin vegotin. Ji bilî van mijarên hevpar, di quncika "Terbiye-î Etfal(zarok)" a cîhana jinê de agahiyên zanistî yên li ser mezinkirin û xwedîkirina zarokan bi xwendevanan re dihên parvekirin. Bi wergerên ji frensî ve dihê ravekirin ku mirov, divê zarok bi kîjan xwarinên bixwûn, şîrê ku divê rojane bidin zarokan, çawa lînêrîn û paqijkirin bènkirin û gotarên li dijî lêdanê têne weşandin. Ceyzên Keçên me çi bibe? û beşên "Terbiye-i Ahlâkiye", nêrînên li ser jiyana jinên "modern" û fezîletên ku divê jinên ciwan hebin û mînaqên ji welatên din hatin parvekirin. Agahiyên anatomiyê dihên dayîn. Agahiyên dîrokî yên wekî serdema weke ji dema berî demên şariştaniyê dihên dayîn. Di dewama wê de wê hin ji demên şaristaniyên Roma û Kartacayîyan dihên parvekirin.

Di wê demê de wê weke ku wê bi tirkî hanîna ser ziman jî û an bi kurdî nivîsandin wê di rengê de wê nikaribê ji hev cihê bikê. Weke encamek

dema tanzimatê wê kurd wê di wê temenê de wê rewşenbîrên wan wê dest biavêjina bi tirk nivîsandinê. Minaq Ziya gokalp wê kurdek bê ku ew wê, bi nivîsên xwe wê temenê tirkitiyê wê çêbikê. Abdullah cewdet û ishak skufî dikarê di wê temenê de wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, di wê demê de wê encamên ku wê di demên meşrûiyetê a yekem û duyem de wê derkevina li holê wê di rengê de wê, piştî wê avakarên komarê wê di rengê de wê di wê de wê cihêkirinekê wê bikin. Wê weke ku wê, çawa kuwê pirr piştre wê bi derbeya 12 êlûnê wê tirkiti wê were pêşxistin wê di rengê ne dûrî wê di destpêka komarê de wê li ser encamên ku ew dibin re wê bibê û wê di wê temenê de wê pêvajoyek nû wê li ser temenekê etnisite tirkitiyê û bi M. kemal Atatürk re wê bi 'nijadperestî' û hwd re wê bê destpêkirin. Di destpêkê de ku wê di nava rêgezên avakarên komarê de ku wê nijadperestî wê weke rêgezê wê derkeve li pêş û wê were kirpendin wê ji aliyekê ve jî wê karibê wê li ser wê mantiqê derbeyê ku wê bi wê komar wê di rengê de wê were avakirin wê karibê wê fahmbikê û wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di rengê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê minaq wê di nivîsandinên di kovare jin de wê minaq wê rewşenbîra jin a kurd Fato nali wê bahsa rewşên weke maxdûrên jinan ku wê hewserên wan çûna şer û ne vejeriyane û ew çawa wê di rengê de wê bijîn. Wekî din jî wê Mesadet bedirxan wê di *hasbihal'* a xwe de wê rewşên li kurdistanê ku wê di encama oparasyonên leşkerî li ser serê jiyane civakê wê werina kirin û wê mer û zaroyên wan li berçavên wan wê werina eşkence kirin û an kuştin wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, encamên şer ku wê jin wê bijîn bi wê rengê wê hilde li dest. Di dewama wê de wê di nava malbatê de wê, rewşa jinê, têkiliya jin û mêr a bi hev re wê çawa bê û an divê ku ew çawa bê wê di wê temenê de wê di rengê de wê were dîtin ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijarên civakî û malbatî wê bi hev ve girêdayî û hwd wê di rengê de wê were dîtin ku ew wan dihilde li dest. Ew wê, rewşe civakî baştirbûna wê rêya wê di baştirbûna nava malbatê re ku wê çawa wê derbas bibê wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa mijarên zayendî ên weke 'talaq avêtinê' bê û an rewşên weke hevdu

berdanê û hwd wê di wê temenê de wê weke rewşên ku wê di rengekê de wê were hildan li dest bin.

Li dora salên 1913'an û wan de wê pirsgirêkên civakî wê bi zêdeyî wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijare rewşenbîrîya jinê wê di wê demê de wê, piştî avabûna cemiyeta teali a jinên kurd re wê ne tenê wê li kurdistanê lê wê li deverên din ên anatoliya jî wê bandûra wê were dîtin ku wê bibê. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê, Nuriya ulviya mevlan wê bi meziyet bedirxan, mesadet bedirxan, fato nali û hwd re wê dest biavêjina pêşxistina rojnemeyekê bo jinê wê li ser wê mireteyê wê bibê.

Lê li vir wê dema ku wê mijarê wê hilde li dest wê, divê ku mirov wê ji çerçoveya giştî wê qût wê ne hilde li dest. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev hemû wê bingihê wê, kesên weke pêşeng ên sûrgunkirî ji kurdistanê û nava civake kurd ku ew hatina kirin wê di rengekê de wê temenê wê bê afirandin.

Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa kovare jin bikin em nikarin bandûra rewşenbîrîya kesên weke mevlanzade rifat ku ew di rewşek sûrgûnî de dijî û di wê de dest diavêjê karê weşandinê ku ew bingihêkê hişmendî bo civakê biafirênê ji ne dîti ve were. Weki din wê cemiyeta teali a kurdistanê wê berî wê di rengekê de wê bingihê wê bi xabatên Surreya bedirxan û bavê wan wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were avêtin. Wekî din li stembûlê di dema di sûrgunê de a celadet bedirxan û kamran bedirxan wan xabatên wan jî wê ji aliyekê ve wê nikaribê wê di rengekê de wê ji berçav dûr bikê. Di wê temen de wê ev xabat wê, direngêkê de wê, ji aliyekê din ve jî wê bi alikariya hin kesên ji çîna aristokrat a civake kurd û jinên wan û hwd re wê zêdetirî wê were dîtin ku wê were xorttir kirin.

Rasta ku wê mijare jinê wê weke mijarek teybet wê di navaroka xabatên wê de wê di rengekê de wê were hildan li dest. Di wê rengê de wê, di şêwayekê de wê, dema ku em pêşketina wan xabatan hildina li dest keseyetên weke meziyet bedirxan û Mesadet bedirxan ku wan perwerdeyek baş a astabilind hildaya di serî de em di temen de bihasibênin. Di xabatên cemiyete teali a jinên kurd de wê piştî wê were dîtin ku wê Mesadet bedirxan wê weke jinek ku wê zêde wê derkeve li pêş. Wê bandûra wê di xabatên bi wê rengê de wê di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê hertimî wê dema xwe dabûbû ser xabatên rewşenbîrî. Wekî din ji malbate wê, Mir bedirxan jî wê ji xabatên wê re wê weke piştgir bê. Ew jî mir bedirxan jî wê weke keseyetek ku ew wê di cemiyeta teali a

kurdistanê wê di refên pêş de wê, weke pêşeng û serokekê wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê ev ali û xabatên ku ew dihên kirin wê di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê di wê çerçoveyê de wê, karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê têkiliya wan û girêdan wan wê di wê temenê de wê bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê hebê.

Aliyekê din wê weke bi xabatên mesadet bedirxan re ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê wê di wê nûqtayê de wê bi wê ve wê girêdayî karibê wê werênê ser ziman ku wê mijarên weke di derbarê jiyane xwe de biryardayinê, hevberdanê, û hwd jî wê di rengekê de wê, li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Mesadet bedirxan wê di rengekê de wê bi zêdeyî wê mijarên weke yên pirsigirêkên jinê û hwd re wê, alaquadar wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di fahma Mesadet bedirxan de wê ew wê weke felsefeyekê wê li pêş bê ku wê ya ku wê civakê pêşdixê û diafirênê wê jin bê wê derkeve li pêş. Weki din wê mijare pirr zawacyê wê hilde li dest û wê, di wê nûqtayê de wê, çawa ku ew wê herê nekê wê li ser wê bisekinê. Ew wê aliyê bi derfetên aborî ên di dest de ku ew dibin ve girêdidê. Di wê nûqtayê de wê li gorî Mesadet bedirxan ku wê jinek wê dema ku ew li rewşek bi wê rengê a hejarî ku ew wê herê dikê ew ji neçariya bi nebûna serxwebûna aborî a di dest de bê. Ew wê di wê temenê de wê mijare têkiliya aboriyê û jinê wê ji wê aliyê ve wê, bi hev ve wê girêde û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di nava nivîsên xwe de wê bahsa wê bikê ku wê çawa wê ne xwediyê serxwebûna aborî bin. Weki din bi kar xabatên xwe wê ew wê çawa wê nikaribin xwe li ser lingan bigirin wê di rengekê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê.

Di cîhana jinê de em rastî gotarên li ser tundûtûjîya li ser jinê dihên ku îro jî li dijî wê têdikoşin. Kovar bi taybetî li ser tundûtûjîya nav malbatê name dihên li lê wê bahsa wê bê kirin. Mesadet Bedirxan jî yek ji wan nivîskaran e ku li hember vê mijarê xemsar nemînê. Mesadet bedirxan, ku vê muameleya li hemberî jinan sedema herî girîng a têkçûna civakê û şer dibîne û weha dibêje: «eger dayikek li berçavên zaroyên ku ew rastî lêdanê dihê û li hemberî wê lêdanê serî danîna wê dayikê, li hemberî zulma bavê xwe ku ew bi wê rengê tenê bi girî mazin bûna ew zaro wê li hemberî felaketên werina serê niştimana wan bi wê rengê wê bersivê wê bidin. Niştimanek bi wê rengê dikarê were bin pê kirin.» Weki din wê ne tenê li ser tundûtûjîyê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê çawa wê bi hêja dayina hev jî wê li ser wê jî wê bisekinê. Mesadet bedirxan wê ji

aliyekê din ve jî wê di nivîsên xwe de wê bahsa pîrozkirina rojên ji dayikbûyinê û yên zawacê jî wê bikê.

Weki din di derbarê wûcana jinê a di nava civakê de wê, ku wê bi rêza nivîsekê wê li ser wê were sekin in di wê de wê, bahsa jinê wê were kirin ku ew aborî di destê wê de bê. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku karê jinê di nava malê de tenê bi sînor mirov wê karibê li wê bihizirê. Di nava qadên nava jiyane civakê ên qamuyê de jî ew hebê û weke mêr xwediyê heman mafê bê. Mesadet bedirxan wê ji aliyekê din ve jî wê mijare wekhevi û ne wekheviya jinê wê hilde li dest û li gorî wê bi ti awayê wê ji hev ne cihê bê û wê yek wê ne li ser yê din re bê.

Weki din Mesadet bedirxan wê mijare hevberdanê wê di leyistika xwe ya bi navê «hasbihal» de wê, li ser rewşa «Sanavber» re wê werênê ser ziman. Wê bi wê re wê ew wê bikê berlêpirsînê û wê di renekê de wê li ser wê bisekinê. Di awayekê de wê mijare hevberdanê wê di renekê de wê çawa wê karibê bibê û an di kijan rewşan wê weke pêwîst bê ku ew bibê wê di navaroka nivîsên xwe de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Weki din wê weke aliyekê wê yê din Mesadet bedirxan wê weke ku mirov wê ji wê û jiyane wê fahmdikê ku ew wê di pozisyonek giring de bê. Wê weke endamê «cemiyeta mudafa-i hukuk-i nisvan» bê û wê di weke kesek serok di wê de wê cih bigirê. Di wê nûqtayê de wê, ji wê rewşa wê dikarê wê fahmbikê ku wê xwediyê têgihiştina dadwarî jî bê.

Li vir wê, di renekê de wê, di pêvajoya pêşxistina cemiyeta teali a jinên kurd de jî wê were dît in ku wê, bandûra mesadet bedirxan wê were dît in. Li vir wê rewşa endamtiya «cemiyeta mudafa-i hukuk-inisvan» mirov nikaribê wê weke rewşek beremberê ya avabûna cemiyeta teali a jinên kurd wê herê bikê. Ber ku wê, erk û wasfên van herdû rewşên rêxistinî wê ji hev wê cihê bin. Ya pêşî wê bi têgînek dadwarî bê. Ya duyem jî wê, ji mêj de wê temenê wê hebê û wê, di çerçoveya girêdan «cemiyete teali a kurdistanê» de bê ku ew wê, di çerçoveya tekoşînek civakî de wê xwediyê erkekê bê.

Lê ev jî wê di renekê de wê were dît in ku wê cemiyeta teali a jinên kurd wê, di derbarê wê de wê hemû nivîs û gelek berhemên wê hatina berhevkirin û ev jî ji aliyekê ve bûya sedem ku ew zêde di derbarê de agahi û zanin ne bûhûrîna li demên piştire. Lê li vir wê jî wê di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê ne tenê Mesadet bedirxan wê jinên din ên kurd ên di wê çerçoveyê de ku ew derdikevîna li pêş wê ne tenê wê bo rewşek tenê a jinê a serbixwe wê tê bikoşin. Wê di renekê de wê weke ku wê ji têgîna cemiyeta teali a jinên kurd û avabûna wê karibê wê

fahmbikê ku wê, bi pirsgirêkên giştî ên civakî ên kurdistanî re jî wê alaquadar bibin. Di wê demê de wê di wê rengê de ev pirsgirêkên jinê ku ew dihên ser ziman ber ku ew ne tenê bi civakekê lê ew bi giştî hena wê êdfî wê rengê hanînên wan ên ser ziman wê di şewayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê cihê wê weke bide dîyarkirin. Li vir mirov bahsa ne diyarekê di mijare de bikê wê di serî de wê li ser wûcana mesadet bedirxan bê. Ew wê ne tenê wê weke jinek ku ew tekoşîna mafên jinê dide wê derkeve li pêş. Wekî din ew pirsgirêkên civakî wê yekser wê weke ku em ji navaroka hasbihalê wê bi rehetî wê fahmbikê wê di wê temenê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Meziyet Bedirxan ku ew jî wê, weke Mesadet bedirxan di cîhana jinê de li ser mafên jinan dinivêse wê bi wê re wê li ser mafên heywanan jî binivîse. Weki din keça Emîn Alî Bedirxan û xaltiya **Sînemxan** Bedirxan a. Meziyet ku ew xwûşka celadet a weke jineke xwenda ye, ji yek zimanî zêdetir diaxive, biqasî ku wê bo wê were gotin dengêkî wê xweş heya û ji pişikan pirr hez dike. Lê di derbarê Fahriye bedirxan de ku ev hûrgilên bi wê rengê dihên ser ziman lê wê li ser Mesadet Bedirxan hûrgilên bi wê awayê wê kêm werina ser ziman.

Weki din em dikarin wê di dewama wê de wê bibêjin ku wê Mesadet bedirxan wê xosletên wê yên cihê wê hebin. Ew jî wê di renekê de wê weke bi malbate xwe re wê li sûrgûnê wê bijî û ew wê êşa sûrgûnê di xwe de wê ji dil wê hîs dikê. Di wê nûqteyê de wê ji aliyekê ve jî ya ku wê bi zêdeyî wê dikê nava hizran û fikaran de jî dibê ku ew bê. Ya ku wê keseyeta wê bi zêdeyî wê di renekê de wê bikê nava tevgerê ku ew bi tevger û çalak bê wê ji aliyekê ve jî wê ev bê.

Li gorî hinek gotinên bi devkî ku me di dema nivîsandina vê lêkolînê de me li ser wê kir de wê di wan de wê were gotin ku wê, ji ya ku ew dihê zanin wê zêdetirî wê nivîsandina û wê bahsa hinek romanên wê yên dirêj ku wê bi kurdî nivîsandina jî wê hebin. Lê li gorî ew dihên ser ziman li holê nin in. An jî ew ne hiştina ku ew bigihijin heta roja me.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê, di renekê din de wê, perwerdeyek baş hilde û wê zimanê firansî jî wê weke meziyetê wê zanibê û gelek nivîsên weke yên nivîsên Bert Danjen ên weke 'jiyane xwe jiyankirinê' û an 'bo jinekê ya lezîm bê ku ew zanibê' û hwd wê weke rêza nivîsan wê wergerênê û wê bide weşandin.

Weki din wê dema ku mirov wê li navaroka nivîsên wê dinerê wê di renekê de wê kifşdikê. Dîsa ku em werina ser xabate wê ya bi navê

”hasbihal” wê dikarê wê werênê ser ziman. Di wê de wê, mijare jin û mêr wê di têgînek weke hev de wê di wê de wê hilde li dest. Her weha di wê xabate xwe de wê balê bikişîne li ser mafên jinan. Di xabate xwe ya bi navê Hasbihal a ku ji aliyê Mes'adet Bedirxan ve hatiye nivîsandin, li derdora jine bi navê Sanavber ku ji mêrê xwe aciz e û di zewaca xwe de ne bextewar û dilxweş e û keça wê ya şîyar û jîr a bi navê Sadberk dizivire. **Sadberk** keçeke ciwan û bi hiş e ku hey ji dilnexweşîya diya xwe heye û hewl dide ji diya xwe re diyar bike ku jin û mêr xwediyê mafên wekhev in.

Mesadet bedirxan wê di rengekê de wê di wê xabate xwe de wê weke ku mirov wê dikarê wê li ser wê bisekinê wê, mijare tûndûtûji, dilnexweşiyê, û hwd, weke van pirsgirêkên nava malê ên bi jin û mêr û binpêkirina mafên hev û hwd wê di rengekê de wê di wê de wê hilde li dest. Ew wê di wê temenê de wê, bixwezê di serî de pirsgirêkên nava malê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê mijare jinê û bi pirsgirêkên wê yên dîrokî û civakî û hwd re wê, bixwezê ku ew wê, balê bikişênê li ser wê.

Di wê demê de wê dema ku mirov şîroveyên Mesadet bedirxan dinerê wê di rengekê de wê weke jinek ku ew heya wê ji dunyê heya û xwandi ya û baş firansî jî dizanê wê dibînê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke meziyet bedirxan wê Mesadet bedirxan jî wê di rengekê de wê, perwerdeyek a asta bilind wê hilde. Wê di wê rengê de wê, heya wê ji dunyê wê hebê.

Ew wê, rewşa jinê a li herêmê wê, lêdikolê. Di rengekê de wê dixwezê ku ew rewşên jinan ên li rojava û an li europa çawa ya û li rojhilat çawa wê fahmbikê. Di serî de wê, giringiyê bide hinek nivîsên ku ew ji firansî di wergerênê. Ber ku ew dihizirê ku wê li europa wê jin wêxwediyê hinek mafan bê û wê qadrê wê baştirîn wê were fahmkirin. Li rojhilat jin li şûn hatiya hiştin û ji jiyanê hatiya dûrkirin. Di wê çerçoveyê de ew wê farqê wê di nava wê de wê dibînê. Ber vê yekê ew bi wan wergerên xwe dixwezê di wê nûqteyê de ew hey û balê bikişênê li ser rewşa jinê a cihê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê li herêmê rewşa jinê ew ji aliyekê ve wê bi hişmendiyê ve wê girêdayî dihilde li dest. Di danûstandinên di keseyetîya Sadberk'ê de ku ew dide dîyarkirin wê bi wê re wê ew wê bide dîyarkirin û wê di wê nûqteyê de wê, bixwezê ku wê wekhevîyê di serî de wê bi wê re wê bi kirpênê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê, keseyetîya sadberk'ê wê weke keçek ciwan ku ew wê di

rengê xwandî û bi zane de weke xwediyê hişmendiyeke wê dîmenekê wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Weke kesek ku ew heya wê ji dora wê heyî, li rewş û bûyarên din şîyar û bi aqil wê dide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di nava malbatê de wê, zaro ku ew bi teybet keç bê wê çawa wê di rengê de wê karibê wê bibê xwedi gotin wê li ser wê bisekinê.

Li vir ya ku wê di nava hişmendiya mesadet bedirxan de wê, xwe bi teybetî wê bide dîyarkirin û wê bale mirov wê bikişênê wê hişmendiya wê ya civakî bê. Ew wê di rengê de wê ji jinê li civakê wê xwediyê perspektifekê bê û ew di wê nûqteyê de xwediyê wê hizrê ya ku wê jin wê civakê diafirênê bê. Ew wê di wê rengê de wê dihênê ser ziman. Di wê temenê de wê ne kêmi mêr bê. Û di dewama wê de wê çawa wê di saziyên qamûyê de wê hebê û wê cih bigirê ku ew pêşî wê weke pişeyên weke 'hemşîre' tiyê û hwd bê. Di rengê din de wê di jîyane qamûyê de wê hebûna jinê wê di wê rengê de wê bi rengê wê weke ku mirov wê dibînê ew wê lê dipirsê û wê dixwezê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Mesadet Bedirxan wê li ser rewşa jinê ku ew di hejariyekê de ew çawa di rewşa xwe de dijîn wê balê bikişênê li ser wê. Ew wê di wê temenê de wê li rêyên wê bigirihê ku ew wê ji wê rewşê derhênê û wê bikê rewşek baştir de. Di wê nûqteyê de wê di rengê de wê li ser wê bisekinê.

Di çerçoveya hizirkirinên mesadet bedirxan de wê perspektifa wê ya civakî wê li pêş bê. Ji aliyekê din ve jî ku mirov bi têtîgînên wê bihizirê û wan bi awayekê morfolojikî bikê mirov bigihijê hinek têtîgîna wê pêvajoyên gûharîna civakê bi ber fahmkirina jinê ku ew di hemû warê jîyanê ên nava malbatê û derve de wê herê bikê wê li ser wê bisekinê. Di cemiyetê de wê çawa wê jin wê ne li berçav bê wê dikê berlêpirsînê.

Weki din wê di nava hizrên wê de wê, ji aliyekê din ve jî wê bi gotinên weke şîret û hwd re wê, di temenekê rexnegirî de wê li jinê jî wê gotinên ku ew dikê û ew dihênê ser ziman wê hebin. Minaq ew dixwezê ku jin wê rewşa ku ew di wê de dijî ew wê herê nekê. Ew ji wê bixwe destê xwe bide berxwe û derkeve. Lê Ji aliyekê din ve jî wê, mijare aboriyê û jinê wê têtîkiliya wê weke ku me li jor li deverê wê hanî ser ziman wê dênê. Di wê temenê de wê, bi gotina 'nebûna serxwebûna wê ya aborî' ku wê weke bi kirpênê wê di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê, lê bipirsê û wê bêtê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê aboriyê de wê, hem di nava malbatê de bê û hem jî di nava jîyane derve a qamûyê de bê di rengê de wê, li ser bisekinê û wê bi

gotinên xwe wê bixwezê ku ew balê bikişênê li ser wê. Mesadet Bedirxan wê di rengekê de wê li ser mijare aboriyê re wê balê bikişênê li ser rewşa 'pîrr-zawacê' û wê bi wê re wê ew wê werênê ser ziman. "Jinek ku ew hêza aboriyê di destê xwe de digirê wê, ku hewserê pîrr-zawacê bikê wê herê nekê" re wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Li gorî ku me bi devki di derbarê wê de bihîstiya wê, nivîsandinên Mesadet bedirxan wê ji ya ku ew dihên zanin wê zêdetirî wê hebin. Tenê hinek hizrên wê yên ku ew di kovare 'cihane jinê' de ku ew hatina û gihiştina roja me wê di wê temen de wê, weke çavkaniyên me yên di wê warê de ku em bi wan re karibin hizrên wê bi wan fahmbikin û werênina ser ziman.

Lê ji gotinên di derbarê wê de ku wê werina ser ziman û ku em zêde bi awayekê şenber zêde nivîsandinên wê li ser nebînî jî wê li ser tûndûtûjîya jinê jî wê di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman wê bisekinê û wê hizrên xwe wê bîne ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di gotinên ku ew dihêna ser ziman de wê weke hinek minaqên ku ew ji wan re bûya şahid wê li ser wan wê gotinê wê bi lêvbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mesadet bedirxan wê alaqaya wê zêdeyî wê li ser çerçoveya civakê û ankû cemiyetê bi giştî bê û ew wi dê wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekinê. Protîpa civakî a di serê wê de ku mirov wê fahmbikê û an wê bikê derhênê li holê wê di rengekê de wê karibê baştirin wê hizirkirin wê ya di derbarê mijarên zayendî, civakî û pîrsgirêkên civakî ên demê ku de dihên jinkirin de baştirin wê fahmbikê.

Li vir wê çî wê ji me re wê bê bîngê ku ew wê bi çerçoveyek civakî ew bi wê dihizirê. Di awayekê de wê, nivîsandin û gotinên wê yên li ser vûcana civakê ku ew dinivîsênê wê di wê nûqteyê de wê hem ji me re wê bina peyxa û çavkanî.

Di rengekê de wê weke ku wê mirov dibîne û kifşdikê wê di mijare hizirkirinên xwe de wê, balê bikişênê li ser statûya civakî ku ew li ser temenekê zayendî dihê farzkirin. Di rengekê de wê, ne tenê wê mijare jinê wê di rengekê de wê bi wê statûya wê re wê, di rengekê de wê şîrovebikê. Her wusa wê ji hinek şîroveyên wê rewşa mêr û statûya mêr a ku ew dihê pênasekirin ew wê hem rast nabîne û hem jî wê têr nabîne. Di rengekê de wê aliyekê wê yê din wê mijare jinê wê bi çerçoveya wê ya civakî û têkiliyên wê yên bi desthilatê re ku mirov wê bi gotinekê di dewama wê de wê bi kirpênê jî wê ew jî wê di rengekê de wê bi rewşên hêrişên bi

oparasyonî ên tafisandinê di nava civakê de ku ew dibin û mêr û zaroyên jinan li berçavên wan dihên lêdan û an êşkencekirin û hwd wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku ew wê, bi zêdeyî wê weke ku wê ji xwe re wê bikê xem û wê li ser wê bisekinê. Li gorî ku me hem ji gotinên bi devkî ên li ser wê bihîst û hem jî ji nava nivîsên wê ku mirov dixwênê wê di rengekê de wê ev ali jî wê weke aliyekê ku ew wê di rengekê de wê, ji xwe re wê bikê mijar û wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê.

Di dewama wê de wê, di rengekê de wê, piştî avabûna cemiyete teali a jinên kurd û pê de wê di rengekê de wê ji wê aliyê ve wê, were dîtî ku wê hinek xabatên bi gelek awayan ên bi hişkirinê wê werina pêşxistin. Wê di wê nûqteyê de wê, navê Mesadet bedirxan meziyet bedirxan, Fexriya bedirxan, Fato nali û hwd wê derkeve li pêş. Li vir wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev xabatên rewşenbîrî ku ew bi nivîskî û hwd dihên kirin wê temen û bingihê wan wê li kurdistanê bi rêxistinên kurd ên demê re wê hebê. Minaq wê di wê warê de wê dema ku em li jiyana mevlenzade Rifat dinerê wê di wê warê de wê pîrr zêde wê di yelpezeyek berfireh de wê were dîtî ku ew pêşdixê. Rojnema Serbestiyê wê bi gelek kovar û weşanên din re wê, ew wê ji wan re wê pêşengiyê bikê.

Di dawiya salê 1912'an û wan de wê demekê weşana Serbestî hat rawestandî. Di sala 1913an de wê, di jiyane Mevlanzade rifat a şexsî û rewşenbîrî de wê guherînên girîng pêk werin. Di 44 saliya xwe de bi jineke aktîvîst a bi navê Nuriye Ulviye Hanım ku di qesra wê serdemê de mezin bû û ji hawirdoreke girîng a çandî hat zewicî. Di bin serokatiya Nuriye Hanım de bi navê Mûdafaa-i Hukuk-i Nisvan (jin) Cemiyeti wê weke cemyeta jinan were avakirin û wek weşana vê komeleyê kovarek 'cîhana iinê' hat derxistin. Nuriye xanim di heman demê de sernivîserê kovara cîhana jinê bû û gelek gotarên kovarê ji aliyê wê ve hatibûn amadekirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev pêşveçûn wê di rengekê de wê hinekê jî wê bi temenê rewşenbîrî û rewşa malbatî a bedirxaniyan ku ew zêde bi bandûr bû û dikarî pêşketinên demê bide dîyarkirin ve girêdayî wê di awayekê de wê bibin. Ku mirov ji kijan aliyê ve li mijarê binerê wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê weke di hin kovarên derve ku wê hinek jin û an mêrên bedirxanî ku wê binivîsênin ku mirov, li şûna ku mirov bi wê rengê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê rasttir bê ku mirov wê werênê ser ziman ku ew wan karan bi xwe bingihên wan çêdikin û pêşdixin û dikin.

Niqaşên vê demê û hinekê jî niqaşên li ser koka bedirxaniyan

Bêgûman wê li ser kurdan wê di wê temenê de wê, bi teybetî wê gelek lêkolîn hatina kirin. Lê kê mî jî wan mirov dikarê itibarê bi wan werênê. Bi teybetî di wê rengê de ezê nûha li ser koka kurdan pirtûkê ne nivîsim. Ber ku wê li vir mijare ku ez dihildina li dest jî wê hinekê wê, cihê bê. Di nava nivîsandinên ku wê piştî şerê cihanê duyem û pê de ku wê jî tirkiya wê bê nivîsandin wê bi teybetî wê li ser esasê ku wê çawa wê kurdan wê weke tûna bihasibînin û an wê weke ku ew neyî wê binivîsênin bin. Her wusa li ser koka bedirxaniyan jî gotinên weke 'koka digihijê halid bin Velid' jî wê hinek gotinên ku wê di wê çerçoveyê de û di wê mantiqê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û werênê ser ziman. Gotinên bi wê rengê wê, ne tenê wê bi tirki û herwusa bo ku ew bi teybetî li ser tûna bûna kurdan gotinê bibêjin bi wê rengê gelek nivîsên hatina nivîsandin û li ingilisi hatina wergerandin jî wê karibê di rengekê de wê wê di wan de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê dîroka mirgeha botanê berî halid bin velid jî wê hebê. Divê ku mirov teqez werênê ser ziman ku ev gotin ne rastin û wê ti têkiliya wan wê bi rastiye re wê nebê. Çendî ku ev gotinên bi wê rengê wê ne rast bin, lê ji ber ku ew bi zêde dihên ser ziman êdî pêwîst dibê ku mirov di wê temenê de gotinekê wê li ser wê bibêjê. Ezê li ser armanca van gotina û hanîna ser ziman û ramyariya di temenê wan de wê li ser ne sekinim.

Di awayekê de wê mijare bedirxaniyan wê, di rengekê de wê, dema ku mirov li ser şûnpêyê bi şûn ve herê wê, di awayekê de wê pîrr zêde wê kevn wê herê. Di awayekê de wê di rengekê de wê, mijare bedirxaniyan jî wê di şewayekê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku ew wê ti alaqa wan bi halid bin valid re wê nebê. Wê di serî de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev gotinên bi wê rengê hanîna wan a ser ziman wê di rengekê de wê bi rewşa pêvajoyên li dijî statûya kurdan ve wê girêdayî bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi şerê dema osmanî ku wê piştî wê komare tirk wê dewr bigirê û bide domandin ve wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, ji xwe wê dema ku wê artişên islamê di bin femandariya halid bin valid de wê werina kurdistanê wê pêşî wê herîşî kurdistanîyên amedê, reha û botanê wê bikê û wê komkujiyên mazin ên bi hovane wê werênê li serê wan. Kurdên botkî ku wê bedirxanî ji wan wê werin jî wê ji wan komkujiyên hovane ên halid bin valid wê paya xwe bigirin, weke ku wê çawa wê osmanî wê piştî wê herîşî wan bikin.

Bêgûman ev niqaş wê hinekê jî wê bi wûcana botanê û mijare kurd ve wê girêdayî bin. Hertimî ev herêm û mirgaha botanê weke weyn û rolek navendî ji hizra kurdistanî re leyistiya. Di wê temenê de wê di rengê de wê hertimî wê bibê temenê hizra serbixwebûna kurdistanê. Di wê temenê de wê, di mejiyê her kurdî de ev wê weke herêmek kurdistanî a zelal wê di rengê de wê were fahmkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare bedirxaniyan û herêma botanê wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi serê xwe wê baş wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di her demê de wê, ev herêm wê di rengê de wê weyna xwe wê di rengê de wê bileyizê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Mirgeha botanê wê dema ku wê, di demên piştî wê de jî ku wê bahsa wê were kirin wê di rengê de wê weynek mazin wê di rengê fahmkirina mirov de wê weke bileyizê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Bedirxani bixwe jî wê bi wê şûnpêyê û mireteya dîroka kurd û kurdistanê wê di rengê de wê rabin û di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di rengê de wê, hertimî wê bi giringiya xwe wê were fahmkirin.

Di demên piştî ku wê osmani wê were û wê li herêmê wê serdest bibê wê di serî de wê di rengê de wê, hemû hêrîşên xwe wê li wê herêmê wê bikê. Di awayekê de wê, ev herêm wê hertimî wê weke herêmek ku wê xwe biparêzê û wê di rengê de wê bide diyarkirin.

Piştî sedsale 18' min û pê de wê pirsgirêka kurdistanê wê zêdetirî wê xwe di rengê de wê bide diyarkirin û wê hin bi hin wê derkeve li ser dika dîrokê. Hemû raperinên wê demê wê di rengê de wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Herêma botanê û an mirgaha botanê wê di rengê de wê bi serê xwe bê û wê hemû rêya têkiliyên bi kurdan ên di dema osmaniyan de jî wê di rengê de wê di wir ve wê derbas bibin.

Ber vê yekê wê herêm wê giringiyek mazin wê qizinc bikê û wê hertimî wê bi serê xwe wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bimênê. Wê dema ku mirov wê li dora herêmê dinerê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dîroka botanê wê, teybetiyên wê giring ên bo hizra kurd û netewtiya wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê ne tenê wê di demên berê de wê di demên piştî de jî wê

di demên pêvajoyên şerên rejima tirk ên piştî ku wê li giştîya kurdistanê wê bibin wê di wê temenê de jî wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hêrişên li kurdistanê wê di wê temenê de wê di serî de wê, çawa wê, rastiyê wê ji holê rabikin. Di wê temenê de wê, pêşî wê çawa wê rasti wê ji holê wê werina kirin wê hinekê wê di wê çerçoveyê de wê were dîtî ku wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Piştî sedsale 18' min û pê de wê çîna serdest a kurd wê di rengekê de wê xwe derxê li pêş û wê bixwezê ku ew tiştê wê bikê. Di wê temenê de wê ev jî wê di rengekê de wê bi bedirxaniyan û hwd re wê bibê. Piştî denezendina komare botanê ji aliyê bedirxaniyan ve li dora salên 1842'an û wan û pê de wê piştî ku wê li dora salên 1879'an û pê de wê bi hêrişan osmani wê ji holê rabikin wê hempû çîna serdest a kurd wê derfeta jiyane wê ji wan re wê nedê ku ew li kurdistanê bijin. Wê werina sûrgûnkirin ji herêmê. Bedirxani wê di wê temenê de wê, weke dagare wê bi navê wan re wê di rengekê de wê were dîtî ku wê derkevina li pêş.

Weki din wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke ku wê kurd wê werênina ser ziman ku wê kesên pêşeng û an ev çîna serdest a kurd ku wê ji herêmê wê were dûrkirin û pê de wê piştî wê êdî wê, pêvajoyên hêrişê ên tafisandinê wê li herêmê bênavber wê werina kirin.

Bedirxaniyên li stembûlê û an li deverên din wê hemû jî wê di encama wan sûrgûnkirinên ku ew dihên kirin wê bibin. Wê ti kesek wê bi dilê xwe wê ne li wan deveran bê. Di nava literatura hanîna ser ziman a demê de wê weke ku ew çîna stembûlê û li wir bo xwandinê û an ew li vir bo statûyek malbatî û hwd çîna wêderê wê werina ser ziman. Lê ev şîrove wê di rengekê de wê ji aliyekê ve wê weke şîroveyên ku ew ji gelek aliyan ve ser rastiyên demê di rengekê de didina ser nûxûmandin jî. Pêvajoya sûrgûnkirinên kurdistanîyan û bedirxaniyan wê bi pêvajoyên diyasporaya kurd a ku wê piştî wê bi deh salan wê bê domandin re wê di rengekê de wê xwe bide domandin. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, rewşa malbatên bedirxaniyan û xabatên wan ên rewşenbîrî li stembûlê û deverên din jî wê di rengekê de wê di bin wan pêvajoyan de wê bo li dijî wan pêvajoyên sûrgûn û tafisandinê bibina dengê wê bo wê bin.

Li stembûlê kurdên weke ji malbate bedirxani ku ew hebûna wê, di wê demê de wê çawa wê wê, werina sehêtkirin wê di rengekê de wê, li ser wê

were sekin in. Di dema abdulhemidê duyem de wê, ev pirsgirêkên ku ew dihên jiyin wê li ser Abdulrazaq bedirxan ku wê kurê Necip bedirxan û neviyê mîr bedirxan bû.

Di wê demê de wê, çawa wê, di nava sînorê hundur de wê bigrin wê di rengê de wê li ser wê were sekin in. Demekê ku wê Abdulrazaq bedirxan bi balyozê rusî re têkiliyê didnê û ew diçê tîflîsê wê jî wê abdulhamidê duyem wê çawa wî ji wir bikê ku ew were radest kirin wê li ser wê bisekinê.

Ji aliyekê din ve jî wê, Abdulrazaq bedirxan wê keça cihû ku wê weke Henriette hornik û an henriette bedirxan jî ku wê were nasin wê bi wê were ser ziman. Keça wan bi navê leyla bedirxan ku wê piştî wê weke 'prensessa kurd' û an weke 'banûya kurd' jî wê were bi navkirin wê bibê û wê jiyane wê di rengê de wê pîr balkêş bê ku mirov wê li vir wê bikişênê. Leyla bedirxan wê bale û an opera wê bixwênê û wê di wê warê de wê weke banû opera wê bi awayekê hûnerî û pişporî wê ew wê karibê wê bide domandin. Malbate wê ji ber zextan wê demekê wê goçî misrê jî wê bikê. Lê Leyla bedirxan wê bi malbate xwe re wê li awusturya wê bijî û wê perwerdeya xwe di asta bilind de wê li wir wê temem bikê. Leyla Bedirxan li Viyanayê perwerdeya xwe ya ewil a dansê dît û li Operaya Viyanayê cara yekem derkete ser dikê. Ji bo ku karibe li Fransayê xwe ji aliyê hunerî ve pêş bixe. Leyla Bedirxan bi kesekê bi navê Henri Touache re dizewice. Keçeke wan a bi navê "Nevîn" dibê. Leyla, hem ji aliyê karê xwe yê hunerî ve hem jî ji aliyê jinbûyîna xwe ve, weke jineke serbilind dihate nasîn. Piştî wê ew bi awayekê pişporî wê di karê hûnerî ê ku wê kir de wê, pêşkeve û wê hûnera wê di wê demê de wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, hûnera wê di nava kurdan de ew zêde ne hat nasin. Bi giştî li herêmê ew ne hat nasin. Ber sedemên faodaliyê bê û hwd wê ew wê, weke newê li berçav. Lê wê divê ku em bibêjim ku leyla bedirxan wê rewşenbîrîyek û zaninek hûnerî ku ew hê ne hatiya kifşkirin lê ku ew bi wê dikarê weke pêşengek rewşenbîrî û zayendî karibê were dîtin wê bibê. Ew weke rûyekê hemdem û bi zane ê feministîkî jî bê. Weke balerinek kurd wê nav bide. Wê li ser bale wê perwerde di asta bilind de wê hilde û wê, dansên cihê ên li kurdistanê weke bi zerdeştîyan re bê û an di awayekên din de hebin wê lê bi kolê. Ne tenê wê weke prensesa kurd bê wê weke 'stêra kurd' jî wê bi wê re wê were bi navkirin. Wê dema ku mirov di pêjna leyla bedirxan de wê, kûr bibê wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi têgihiştinek zayendî a kûr û hûnera wê re wê derkeve li pêş. Ew bi hûner, zanin, têgihiştina xwe ya zayendî wê dikarê weke destpêka dema

hemdem a bi hişmendiya civakî a zayendî wê şîrovebikê. Weke nişanaka dawî lê hanina dema faodaliyê jî wê di rengê de wê dikarê wê bixwênê û wê werênê ser ziman.

Ji gelek aliyên ve kifşkirina Leyla bedirxan wê di zane min de wê zêde giring bê. Wê di serî de wê ne tenê wê weke hûnervane pîspor (profesyonel) a balê ku wê bibînê wê, ji wê zêdetirî wê weke têgihîştinek feminist û rûyekê nû ê bi zanina civakî re wê dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Ew danskirina xwe ne tenê wê, meydanê li şûnmayina demê wê bixwênê wê, her wusa wê, dîmenekê têra xwe bi zane û kûr ê bi fahmkirin jî wê bi wê rengê wê bi xwe re wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê wêratiya wê ya feministikî bi têgihîştinek zayendî wê fahmkirina wê bi serê xwe wê weke aliyekê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di roja 30ê gulanê 1935an Leyla bedirxan ji bo Centre Marcelin Berthelot a li Parîsê baleyek pêşkêş kir û baleya wê rastî gelek ecibandinan hat. Piştê, Leyla bedirxan pênc piyesteyên cuda yên di bin derhêneriya muzisyenê navdar Maurice Naggiar de leyst. Dîsa di 24ê hezîranê a sale 1935an de li La Grande Salleê, yek ji salonên herî bi nav û deng ên Parîsê, Leyla digel orkestraya di bin derhêneriya Maurice Naggiar de û bi alîkariya pianoya Iren Aitoff derket ser dikê. Êdî Leyla Bedirxan dilê hezkiriyên hunerê yên Parîsê feth kiribû. Jina kurd di çavên hunerhezên Parîsê de jineke bêhempa bû, lewra wê bi hunera xwe pir bala wan kişand. Piştî Şerê Cîhanê yê Duyemîn, wê biryar da ku kariyera xwe wekî danserê performansê bi dawî bike û li Parîsê dibistanek dansê vekir. Weki din hêjayî gotinê ya ku mirov bibêjê ku wê, wênesazê Fransî Jean target di dema ku ew dans dikê de wêneyê wê xêz dikê.

Leyla bedirxan wê di wê demê de wê perwerdeya baleyê li asta bilind wê li almanya, swisre û awusturya stand. Lê çî rast hatina ku wê, zêde di nava cihane jinê û an jînê û hwd de wê, bahsa wê û jiyane wê newê kirin. Leyla wê di 19 kanuna pêşîn a 1932an de wê dema ku ew heypeyvînekê wê dide wê, bi van gotinan wê bahsa jiyane xwe wê bikê. "Ez ne faris im... ez kurd im. Bapîrê min prensê welîahtê yê Kurdistanê ku di nava Persiya, Tirkiye û Sûriyê de ye bû. Lê bi îsgala tirkî, prensên me yên serbixwe yên di nava malbata me de belaw bûn. Ez li Tirkiyê, Stembolê, jidayikbûm. Dema ez pir biçûk bûm, ez û dayika xwe me ber bi Misirê goç kir û min li wir zarokatiya xwe derbas kir. Piştî şerê cîhanî yê yekem, ez ji bo xwendina li Swîsreyê hatim Ewropayê."

Di dewama wê de wê bi wê rengê wê bahsa xwe wê bikê. ” Min hertim ji dansê/bazdayînê hezdir. Li Misirê, dema ez zarok bûm, ez bi tevahî bi dozînê hinê wê bûm, bi temasekirina jinên wê demê. Ez dansên xwe fêr nakim. Ez bi bikarhanîna mijarên populer ên stîlîstîk û bi dozîna xwe dans dikim. Ez dansan avadikim jî... fermo, wekî hûn dibînin, cavkaniyên dansên min ne spesîfik in. Gava ez dans dikim, ez pîjaqên xwe pir bikarnînim. A rast, ez bi pirranî pî û bedena xwe bi kar tînim.” Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê leyla wê weke pêjnek giring a ku wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê derxê li pêş bê.

Di awayekê din de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ji malbate bedirxani wê, weke leyla bedirxan ku wê di dema xwe de wê bi zane û nivîskariya wê re wê, derkeve li pêş û wê piştê wê di hawarê de jî wê binivîsênê wê rewşen bedirxan bê. Rewşen bedirxan wê li ser doza kurdistanê wê di şewayekê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê, di warê zanina civakî, ramiyarî û hindekariyê de wê di rengekê de wê bi navê xwe re wê derkeve li pêş. Ew wê, di rengekê de wê, ciwaniya wê rasti dema Mesadet bedirxan wê were. Weki din wê dema ku mirov hinekê din li nava rûpelên dîrokê digerihe dikarê hin navên din jî di wê rengê de kifşbikê û wê werênê ser ziman. Ev yek wê di rengekê de wê, rewşa zayendî ku wê di wê warê de wê, li ser wê re wê pêşketina wê û dana tekoşînekê zayendî û civakî bi hev re wê di rengekê de wê bide nîşandin.

Hişmendiya civakî û şiyarbûn

Di aslê xwe de wê dema ku em hinekê li ser hişmendiya civakî a demê rawastihin em di rengekê de wê, karibin bi rehetî wê bîbînin ku wê çawa wê temenekê pêşketî wê li kurdistanê wê hebê. Di wê demê de wê, di rengekê de wê, aristokrasiya kurd wê weke wê were dîtin di nava labitandinekê de bê û wê derkeve li pêş. Çendî ku wê bibê jî lê wê di temen de wê, kêr rêxistinîyên wê, di rengekê de wê ne hêlê ku ew bigihijina armancên xwe yên demê. Piştî salên 1842’an û pê de ku wê piştî bi hêrişan osmanî wê dawî li komare kurd a botanê wê werênê wê hemû keseyetên pêşeng û an keseyetiyên ku ew dikin pêşengiyê wê bikin wê di rengekê de wê ji herêmê wê sîrgûn bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bibê. Malbatên bedirxaniyan ên li stembûlê, weke malbate rewşen bedirxan li qayseriya wê an heta deverên weke siparta û hwd ku wê ji malbate surreya bedirxan wê hebin û hwd wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê hemû kesên ji malbatê ku ew hanîna stembûlê wê bo di bin kontrolê û çavdêrîyê de werina girtin bin. Di wê temenê de wê bi zorê wê werina hanin û wê di wê demê de wê, newina hiştin ku ew herina herêmê û di rengê de ew têkiliyê bi civakê re dênin.

Weki din jî wê weke ku em bi kiryarên Abdulhamidê duyem re dibînin wê piştî wê, di rengê de wê, li herêmê wê ji kurdan wê beremberê wê, çawa wê bixwezin hêzek kurd ew ji xwe re çêbikin ku ew bi wan herêmê kontrol bikin. 'mektebên aşîran' û an avakirina 'alayên hemidiya' û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku ew bi wê re çawa wê, temenê desthilatiya kurd wê ji holê rabikin wê bo wê bin.

Di awayekê din de jî wê, pêşîya rêxistinîyên li kurdistanê wê werina girtin. Yên ku ew li stembûlê û hwd dihên kirin jî wê pêşîya wan wê were girtin ku ew bigihijina walêt. Yan jî wê di rengê din de wê, bi nivîsî û hwd wê, gelek nivîs û berhemên ku ew hatina nivîsin wê werina berhevkerin û wê piştê wê êdî wê dernekevina li holê. Yên ku ew li holê mana ew yên weke naqandî na. Ku ew êdî ji wan re piştê destûr hatiya hiştin ku ew werina ifşakirin. Yan jî weke bi kovare jîn re ku ew nikarina ser werina nûxûmandin û mana li holê bin.

Di wê çerçoveyê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare nivîsandinê wê di wê temenê de wê, çawa wê ji rastiya dûr bê û wê bi tememî wê weke tirkîtiyekê wê werênê ser ziman wê yên bi wê rengê wê ji wan re wê destûr wê were hiştin. Wekî din wê yên din wê ji wan re wê destûr wê newê hiştin.

Yên bi kurdî hemû di wê demê de ku ew hebûna wê werina berhevkerin û wê piştê wê dernekevina li holê. Lê yên ku ew piştê ew dimênin jî wê weke nişe û an di nava hin xabatên nivîskarên din de ku wê werina ser ziman bin. Minaq xalide edip di romana xwe ya bi navê 'êşa dil' de wê, bi qarakterê zeyno re ku wê weke keçek kurd ku ew li malbate xwe dimeyîzênê wê werênê ser ziman. Nivîskar wê bahsa keçek kurd a bi navê mahmurê wê bikê. Di wê nûqtayê de wê ev rewş wê bi rewşa weke ya kuştina weliyê demê ê stembûlê Ridwan paşa ku ew dihê kuştin wê piştî wê hemû malbate bedirxani ku wê li qudusê wê were derkkirin û sûrgûnkkirin ku ew li şûn wan weke keçek ciwan a bi haml maya wê ji wê were bahskirin. Lê çendî ku Abdulhamid wê sûrgûnê dide kirin jî wê piştî wê çawa wan bi şûn ve werênê stembûlê û li wir di bin kontrolê de wê bihêlê wê bikeve nava hewldanên wê de. Wisa tê dîtîn ku di kovara kurdî Jîn a ku li Stenbolê derdiket de, di hejmara 16an de nameyên xwendekarekî bi navê H. Ezîz û di hejmara 9an de jî nameyên mamosteya bi navê taniyê

Midyayî hatine weşandin. Ev weke rewşek ku wê bi wê weke were dîtin ku wê, di nav jinên kurd ên wê serdemê de xwendekar û mamoste hebûn.

Weki din wê di wê çerçoveyê de wê, di mijare xwendekariya ciwanên demê ên kurd de wê, were dîtin ku wê girseyek zêde mazin wê hebê. Li herêmên din ên kurdistanê wê bi rêya medreseyan û an meleyan û hwd re wê, di şêwayekê de ku wê bi girseyan wê li dora xwe wê kom bikin û wê perwerde bikin wê dîmenek wê di wê demê de wê hebê. Wekî din jî wê ciwanên li deverên weke stembûlê ên malbatên sûrgûnkirî bin û hwd wê, di wê demê de wê, bi derfetên din wê di nava şertûmercên giran de wê xwandinên xwe wê di wê demê de wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bikin. Di wê demê de wê, kesên weke abduallah cewdet wê di rengekê de wê li ser 'jin û ramyariyê' ku wê weke di kovarên weke 'içtimai' de wê binivîsênin wê bahsa jinên kurd wê bikin. Weki din di xabate xwe ya bi navê «di derbarê aşîrên kurd de tetkîkên civaknasiyî' wê, bahsa jinên kurd wê bikê û wê bi gotinên weke ku wê 'di nava kurdan de wê jin wê weke mêr wê carna wê mêraniyê wê bide nîşandin û wê minaqan wê bidin nîşandin' re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Lê weki din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê li ser mijare jinê wê di nava kurdan de wê weke têgînekê wê li ser wê sekin in wê hebê. Ku wê weke kurdekê ji herêma sulemaniyê bê Kasim Emin wê di wê demê de wê 'bi navê «azadiya jinê» ku wê pirtûkekê wê binivîsênê. Piştî wê ev pirtûk wê bi navê «hurriyet-î nisvan» wê li tirkî jî wê were wergerandin. Di dewama wê de wê di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare mevlanzade rifat wê karibê di wê nûqtayê de wê bibir bikê. Piştî ku ew wê, bi jina navê Nuriya ulviya re wê dizewicê wê, mevlanzade Rifat wê teşwîk bikê ku ew kovare bi navê 'cihane jinê' derxê.

Piştî cemiyeta teali a jinên kurd ava dikê wê rêzîknameya (nizamnameya) wê derkeve û wê, ew ji aliyê mevlanzade rifat ve wê li hem weşanxanê ku ew wê divekê de wê were weşandin. Ev kovar ku wê weke 194 hijmar wê derkeve wê di derbarê jiyane kurdan, cilûbergên wan, çand û rewşa jina kurd û dîroka wê de wê, gelek gotar wê di wê de wê li ser wê werina weşandin. Piştî wê, weke weşane cemiyeta mudafaa-i hukuk-i nisvan' bê weşandin. Minaq wê di hijmara 100 min de wê weke jinek kurd a bi navê «fatma reş» wê di derbarê de wê, nivîsandin wê werina kirin. Di hijmare 123'an de wê bahsa hizrên kamran bedirxan, ahmedê xani û heta ku abduallah cewdet jî wê bikê.

Weki din wê weke ku wê di wê demê de wê nivîsên bi navê «hamina kurd» a menduh selim, ji aliyê halil hemid ve ku wê were hildan li dest

gotare bi navê 'jina kurd', û di 'cihana jinê' de ku wê were weşandin gotarên weke 'fatma reş' wê di rengekê de wê weke hinek nivîsên ku wê li dora salên 1919'an de ku wê werina weşandin û wê di wê warê de wê hinek giringiya wan hebê ku mirov karibê bi nav bikê bin.

Cemîyeta Tealî ya Kurd, piştî 5 mehan di Gulana 1919' an de, di nav desteya Cemîyeta Tealî ya Kurdistanê de ku di Kanûna 1918' an de bi pêşengîya Seyîd Abdûlkadir hatibû damezrandin, di nava wê de bicih bû. Kovara jîn yek ji çavkaniyên bingehîn e ku der barê vê avakirinê de agahiyên ji dest tê dide. Armanca damezrandinê di xala duyemîn a rêzîknameya komeleyê de weha tê gotin; Komele dema ku bi aliyên xwe yên wekî birêxistinkirina nasnameya kurd, beşdarbûna dadweran di têkoşîna neteweyî û perwerdekirina zarokên kurd de derdikeve pêş, tê diyarkirin ku armanca wê ew e ku jina kurd a bi hişmendîya nûjen birûmet bike, pêş bixe û bike. Rêxistinkirina jiyana malbatî, peydakirina kar û dayîna alîkariya aborî ji bo jinên kurd ên ji ber goçberî û şer bêzar bûne. Hat diyarkirin ku ne tenê Kurd, jinên ji neteweyên din jî dikarin bibin endam. Encûm Yemulkî di axaftina vekirina komeleyê de diyar kir ku ji bo bigihêjin armanca xwe wê civîn bên lidarxistin, konferans û şano bên lidarxistin, pirtûkxane û salonên nîqaşê bên vekirin û rojname, kovar, pirtûk û belavok bên weşandin. Kamîran Bedirxan di sala 1928an de di gotareke xwe de di rojnama Zarya Vastoka ya Gurcistanê de bi sernavê "Komîteya Jinên Kurd" gotarek nivîsî. Di gotarê de, piştî ku behsa armanc û xebatên damezrandina Komîteya Pêşverû ya Jinên Kurd, ku yek ji kêma rêxistinên çandî yên li Stenbolê ji aliyê Kurdan ve hatiye avakirin, di dawîya gotarê de dide diyarkirin ku ev; lê belê karê vê komîteyê dirêj nekişand.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring ev wê xwe bi wê re wê di şewayekê de wê bide diyarkirin ku wê mijare azadiya jinê wê di wê demê de wê di rojava keseyetên pêşeng ên tevgera kurdistanê de bê. Weki din wê xwediyê bingehê hatî rêxistin kirin jî bê. Ji gotinên rewşenbîrên wek Encum Yelmuki wê tê digihijê ku ew dibêjê jinên netewên din jî ne azad din û ew dikarin bibin endam wê, nişanaya rêxistinîya kurdistanî a bi temen jî bê. Di wê rengê de wê mirov nikarê tenê wê weke bi kesekê ve girêdayî wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveyek giştî de wê were ser ziman û bi rêxistinî xwe dide diyarkirin. Li vir wê hûrgilê jî mirov dikarê wê li wê zêde bikê ku wê, ev tevger û rêxistinîyên bi navê jina kurd wê ne li dûv hinek tevgerên ku ew dibin wê werin. Vajî wê

tevgerên din ên weke bi hemdemiyê li herêmê û heta li stembûlê jî wê di encama wê de wê di rengekê de wê pêşkevin û wê bi bandûr bibin.

Ji aliyekê din ve jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema tanzimatê de wê, bi rojava ve hevnasîkirina herêmê di fahmkirinê de wê weke ku wê rewşenbîrên kurd ên demê wê, di awayekê de wê pêşengîya wê di wê rengê de wê bikin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku ev wê weke ji wan re wê weke mecbûrîyetekê jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin û ew wê, di awayekê de wê heta radayekê jî wê dikin û pêkdihênin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê piştî dema meşrûiyetê a duyem wê zêdetirî wê were dîtin ku wê pêşketinek mazin wê bi rêxistin û hişmendîya jinê re wê pêşkeve. Di wê warê de wê ne tenê wê, kovarên weke 'cihane jinan' lê wê kovarên weke jîn û hwd jî wê derkevin. Bandûra wan kovaran wê ne tenê di temenekê zayendî de lê wê di çerçoveyek netewî û hişmendîya netewî de jî wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê di derbarê bi karhanîna kurdî de jî wê karibê wê gotinekê wê bibêjê. Di wê demê de wê, di nava xabatên bedirxaniyan de wê, çerçoveyek berfireh wê hebê. Bîqasî ku wê were ser ziman û zanin wê gelek berhem wê werina nivîsandin. Lê pirr hindik ji wan wê karibin xwe xilas bikin û heta roja me wê bîn. Weki din wê di hinek kovarên ku wê weke ne bi kurdî lê bi nameyên kurdî ên weşandina wê, ji wê karibin xwe bidina domandin û werina roja me. Di kovare cihane jinê de wê, nameyên ku ew bi kurdî hatina weşandin wê hinek ji wan wê, di awayekê de wê karibin werina heta demên piştre.

Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku mirov nikaribê wê bibêjê ku wê di wê demê de wê bi kurdî newê nivîsandin. Wê were nivîsandin. Lê piştî avabûna komarê û pê de wê, bi tememî wê hemû berhemên bi kurdî wê werina berhevkerin û wê di jiyanê de wê, newina hiştin.

Meziyet Bedirxan, ku ew neviya mîr Bedirxan a, di hejmara 57. a kovarê cihanen jinê de li ser mafên heywanan nivîsek nivîsandiya. Faxriye Bedirxan di gotara xwe ya bi sernavê «Ji Xwûşkên min re ('ji hemşireyên min re')» tengezeriya aborî ya piştî şerê Balkanan derketiye holê û bandûra wê ya li ser bazirganiya navxweyî nirxand û diyar kir ku jinan bi karê xwe bi hemû hêza xwe tevkariyê li bazirganiya navxweyî kirin bi atolyeyên hilberînê. Dîsa Faxriye Bedirxan di gotara xwe ya bi sernavê "Em bi kê re tifaqê bikin" de diyar kir ku têkoşîna jinan a ji bo pêşerojê baş encax bi nêrîneke hevpar a cihanê û ne bi hevkarîyeke siyasî ya di navbera wan de pêk tê, divê ji wê yekê bêhêvî nebin. , û ew dikarin bi biryardariya ku ew

dê nîşan bidin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman Fexriya bedirxan pirsgirêkên civakî û pirsgirêkên zayendî wê di rengekê de wê weke bi hev ve girêdayî wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ew wê şîrovebikê. Di şîroveyên xwe de wê, di rengekê de wê weke ku em bi şîrove û nerîna Mesadet bedirxan re dibînin ew jî wê, bi perspektîfek civakî wê hilde li dest. Ber vê yekê wê tengezeriyên aborî û encamên wan li ser wê temenê dihilde li dest.

Li vir em disa divê ku em gotinê werênina li ser Mesadet bedirxan. Mesadet bedirxan weke ku mirov di nivîsên wê de wê kifşdikê wê mijarên hevbardanê, malbatê, perwerde, rewşa mêrîtiyê û her wusa rûxandinên şer wê, hilde li dest. Di kovare cihane jinê de wê, nivîsên wê yên di wê de hatina kifşkirin wê li dora 24 nivîsan bin. Weki din wê mesadet bedirxan wê di hijmara kovarê a 10min de wê nivîsa Bert Danjen (ragihandêrê firansî) a li ser jinê û bi navê bo jiyankirina jiyane xwe her jin tiştên ku ew lezîm ew zanibin' wê weke rêze nivîsekê wê, tercûme bikê û wê bide weşandin.

Mesadet bedirxan wê aliyekê wê yê din ê teybet jî ku ew wê dihilde li dest wê di jîyanê de wê 'qada teybet û 'qada qamuyê' wê ji hev cihê kirinê wê li ser wan wê bisekinê. Di cemiyetê de wê rol û weyna jinê wê çî bê û divê ku ew çawa bê wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê, bi hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman wê heta roja me jî wê, di şêwayekê de wê, bi hizrên xwe de di rojeve de bê. Mesadet bedirxan, li gorî wê refaha civakî rêya wê di nava malbatê de derbas dibê. Bo wê yekê hevjin li gorî pêwîstiya şaristani xwediyê şêwayekê jîyanê bin. Û bi wê re wê di nava malbatê de wekhevîyê ew di gotinên xwe de ew di kirpênê. Dibêje ku divê jin tenê li malê nemîne û weke mêr tevî jiyana civakî bibe. Dida zanîn ku di navbera mejiyê jin û mêr de ti cudahiya fîzyolojîk, bingihînî û fonksiyonî tune ye, bi tundî li dijî gotina 'por dirêj, hişê kurt' derdikeve. Ew diyar dike ku divê jin tu carî ji perwerdehiyê bêpar nemînin, û dihênê ser ziman ku zarokên ku ji bo welat bikêr in bi perwerdehiyê mezin dibin. Wekî din, aborîya malê, edet û mijarên azadiyê mijarên din ên ku ew li ser disekine ne.

Kurd jî di dema Şerên Balkanan de beşdarî artêşa Osmanî bûne. Ji gelek gotarên ku li ser vê yekê hatine nivîsandin, mînaqek balkêş, gotara jin û rewşenbîra Kurd a bi navê Fato Nalî ya li ser Ahmetê kurê Kasim a ku ciwanê Kurd ê ku di Şerê Balkanan de dîl hatiye girtin, nivîsandiye. Girîngiya gotarê ji wê yekê tê ku jin û dayik berdêla şerê rast didin. Wê di gotara xwe de li ser vê mijarê hişyarî daya rêveberiya Osmaniyan. Piştî ku

wê ev ciwan wê serbest were berdan û wê were û piştî wê li nexweşxaneyê dihê razandin. Mes'adet Bedirxan jî gelek caran li nexweşxaneyê diçû serdana Ahmetê kurê kasim, hewl dida ku bi diya wî re hevxiyê bike û gotarek nivîsand û diyar kir ku welat bi saya lehengên wekî ahmetê kurê Kasim li ber xwe dide. Ji vê alaçaya li vî ciwanî mirov fahmdikê ku ew wê weke ji malbate asilzade dihêt. Ev her du gotar hem ji aliyê wêjeya kurdî ve û hem jî ji bo mînakkirina nêrîna jinê ya li ser pirsgerêkeke ku civakê dorpêç dike, weke şer, pîrr girîng a ku mirov wê fahmbikê.

Weki din wê dema ku em di çerçoveya şewayê hildana li dest a di demê de wê dikarê wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê. Minaq wê di derbarê nivîsa li ser 'fatma reş' de ku wê werina ser ziman de wê, di wê de wê çawa wê jin jî wê weke mêr wê bi wêrek bibê û wê karibê karên bi wê rengê bikê wê di wê rengê de wê were hanîn li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê têngîna hizrî a di derbarê azadiya jinê de wê di rengekê de wê, weke têngîhiştinekê wê pêşkeve. Ya ku wê Ulviya mevlan wê teşwîki nivîsandinê wê bikê wê hewserê wê Mevlanzade rifat bê. Ew wê weke feministekê mêr jî wê karibê wî di rengekê de pênasibikê û wî werênê ser ziman.

Lê li vir wê dema ku em li vir gotinekê li ser mevlanzade rifat bihizirin wê aliyekê din jî wê karibê di wê temenê de bi hizrên wî re wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê bi awayekê wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman ku ew wê armancên wî yên netewî ên kurdistanî bin. Ew wê di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bihizirê û ew kesekê ku ew çapameniyê dişopênê û ew heya wî ji zanina derve a dînyawî heya. Di wê warê de ew dixwezê ku wê di wê çerçoveyê de ew hizrekê li herê mê wê pêşbixê.

Di temenekê netewî û tekoşîna netewî de ew li wê dihizirê. Ew xabatên wî yên di wê rengê de wê di şewayekê de wê werina wateyek ku ew di wê warê de rêxistinîyekê dikê.

Di wê warê de wê giringiyê bide hevdû fahmkirinê. Dûnya hevdû fahmkirinê. Wê weke ku wê çawa ulviya mevlan wê teşwîki derxistina 'cihane jinê' dikê wê ew jî wê têngîna kovarek bi navê 'cihane mêr' wê li wê bihizirê û wê bixwezê wê derxê. Di wê çerçoveyê de wê, ya ku ew dikê û dixwezê bikê wê newê wê wateyê ku ew biwê dixwezê mêrantîyekê li ser jinê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê helwesta wî di rengekê de wê çawa wê bi xwe hanîna ser ziman re wê hevdû baştîrin wê karibin fahmbikin re wê di rengekê de wê, li wê bihizirê. Weke aliyekê ku ew di çerçoveya mantiqê hevdû fahmkirinê de wê di rengekê de wê weke

ku wê were dîtin ew wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê di wê demê de wê li kurdistanê wê weke tevgerek rewşenbîrî û pêşketina wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî ku wê rejima kemalist wê were avakirin û pê de wê zêdetirî wê ramyariya inkar û redkirinê wê li ser serê wan zêdetirî wê di awayekê de wê were dîtin ku wê were meşandin. Wê pêvajoyên bişavtinê û hwd wê di rengekê de wê li ser serê wan wê di rengekê de wê were meşandin û wê çawa wê hebûna wan wê were ji holê rakirin wê di rengekê de wê bi wê rengê wê pêvajoyên tûndûtûji û an şidetê wê li ser serê wan wê were meşandin. Di wê temenê de wê ji destpêka komarê û heta hemû demên wê yên piştî wê ev pêvajoya şerê wê yê tûnakirinê ê li ser serê civakê kurd li kurdistanê wê di awayekê pîrr ali de wê were dîtin ku wê were meşandin.

Hinekê komare kurdistanê a botanê

Begûman wê komare kurdistanê a botanê wê weke rewşek giring bê ku mirov wê di serî de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Wê weke beşek giring a dîroka kurdistanê bê û wê, ji wê re wê, bedirxanî û an mîr bedirxan wê di rengekê de wê, pêşengiyê bikê. Di kurdî de wê gotina 'mîr' wê weke gotinek ku wê, kesekê serdest û xwedî desthilatî û hwd re wê bi gelek wateyên din re wê karibê wê werênê ser ziman.

Li vir wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê heta ku wê dem wê were destpêka destpêkaê a salê a salên 1900 û hwd wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê gelek rewşenbîrên kurd i ro hinek ji wan navê wan û gelek ji wan jî weke ku em navê wan hê nizanin wê derkevin. Di wê demê de wê rewşek bi wê rengê wê biafirê. Lê bi teybetî dema berî wê demê ku em hinekê bi koertasî wê werênina ser ziman wê weke pêwîst bê ku em heta salên 1830an û hwd em herin. Ev dîrok wê weke dîroka destpêka komare kurdistanê a botanê bê. Di wê demê de wê, hin bi hin wê derkeve li pêş. Botan wê weke navenda wê bê. Ber ku wê bê gotin komare botanê wê ber ku wê, botan wê navendîtîyya mîrê bota a bi hezar salê bûhûrî bê. Dîroka wê berî islamê jî wê di rengekê de wê karibê wê di wê temenê de wê weke

bi navendîtîya wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê herêma botanê wê ji ber ku wê ber diclê bê wê hertimî wê weke herêmek navend a li herêmê wê di wê rengê de wê weyn wê bileyizê.

Herêma botanê wê di wê temenê de wê, di her demê de wê weke bi serê xwe wê, bijî û wê, di wê temenê de wê di dilê her kurdistanîyî de wê di awayekê teybet de wê weke ku wê were û bibê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, herêma botanê wê di wê çerçoveyê de wê, weke herêmek ku ew zêde giring û derdikeve li pêş wê fahmbikê.

Di wê demê de jî wê ji komare kurdistanê a botanê re wê weke navendî bê. Lê mîr bedirxan wê di wê demê de wê, hemû rêveberîya xwe wê çendî ku wê rêve bibê jî ji wê li giştîya kurdistanê wê vebê. Di wê demê de wê komare kurdistanê a botanê wê hema bêja ser ji sadî 60 zêdetirî wê herêmên kurdistanê ên bakûr jî wê hin bi hin wê bikê bin sehêt û bandûra xwe de. Ji herêmên çolemergê û heta Wanê wê li wan wê xwedî heyin û hebûn bê. Li keviya ava wanê hewldanên çêkirina keştiyan wê di wê demê de wê hukumeta komara kurdistanê a botanê wê, bixwezê pêkbênê. Di wê demê de wê, komara kurdistanê a botanê wê, pêşkeve û wê hin bi hin wê sînorê wê pêşbixê. Di dema mehmûdê duyem û Abdulmecidê yekem de wan di xwe zêde ne didîtin ku ew hêrişek mazin li kurdistanê bikin. Weki din di dema Abdulmecidê yekem de destpêka dema meşrûiyetê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê.

Di wê demê de wê li kurdistanê wê bi hişmendî jî wê pêşketinek mazin wê hebê. Ji salên 1830 û heta salên 1850 û pê de wê herêmên komare kurdistanê a botanê wê, bi aramiyekê wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê pêşketina refahê û ji ber habûna artişek bi sazûman û rêkûpêk li wan herêman pêşî lêgirtina hêrişên osmaniyan jî wê weke sedema pêşketina refahê û aramiyê di jîyane mirovan de li herêmê bê. Di wê çerçoveyê de wê, herêmên din jî wê, aşîr û mirgêhên wan wê dest bi bi komara kurdistanê a botanê. Li kurdistanê, ermeni û li herêmên din ên weke colemergê nastûrî û li herêmên din ên kurdistanê weke sûryaniyan jî wê bi awayekê di nava wê tifaqê de wê, di rengekê de wê cihê xwe bigirin û ew jî wê, fêdeya wê di demek kin de wê bibînin.

Komara kurdistanê a botanê wê di rengekê de wê pêşîya pevçûnên aşîrî û hwd jî wê di rengekê de wê bigirê û wê aramiya civakî wê zêdetirî wê biparêzê. Li gorî ku wê were gotin wê piştî bavê bedirxan Abdullah çû ser dîlovaniya wê pêşî wê weke kurê xwe yê mazin seyfedin wê bixwezê ew herê ser mîritiyê. Ku ew di rewşa xwe de wê, nexwezê wê birayê xwe salih

bedirxan wê derxê li pêş. Ew yê piçûk bû û wî xwe dabûbû menewiyetê. Wî piştî wî ku wê di karên rêveberî û iderî de ku wê weke xwediyê fahmkirinekê bê, bedirxan wê, derxê li pêş. Bedirxan wî mîrîtiyê wê bikê û wê di dema xwe de wê hukumeta xwe wê avabikê û wê keseyetiyên weke ku wê bi karên wezeretî wê rêvebibin heta ku wê wan jî wê bide dîyarkirin. Wê li femandariya sûwariyan kesek serokaşîr weke bi navê hemid ku wê ji herêma li dora nisêbînê bê wê werênê. Karê hundurîn û xazineyê jî wê kesek bi navê Efendî wê rêvebibê. Weki din wê sazûmanek cezakirin û dadê wê kifşbikê. Serfamandarîyê ê artişê jî wê kesek bi navê 'tahirê ramo' ku wê piştî wê di rengê Ame gozê, alikê batê, dewrêşê ewdî û hwd ku wê di nava destan û vegotinên civakî ên kurdan de wê, li herêmê wê cih bigirin wê di rengê de ji jê were bahskirin wê bibê.

Tahirê ramo wê weke kesekê ku ew zêde bi mêraniya xwe dihat nasin û ji jê dihat bahskirin. Komara kurdistanê a botanê wê di destpêkê de wê, dema ku wê bahsa wê were kirin wê bi arami û aşîtiya navxweyî re wê zêde navê wê derkeve. Di nava xwe de wê weke civakek ku ew pirsgirêkên xwe yên navxweyî dikarê çareserbikê û bi hev re di nava arami û aşîtiyê de dijîn wê pêşkeve. Di wê rengê de wê, bi awayek mînaqî wê ji komara kurdistanê a botanê wê bahsa wê were kirin.

Botan wê hertimî wê ji her deverên kurdistanê wê li wê rêwîti wê bibin û wê, di wê demê de wê zêdetirî wê ew bibin. Li gorî lêkolîvanê Rus V. Dittel wê, komara kurdistanê a botanê wê, destûr û şertûmercên wê yên baş wê hebin re wê ji wê bahs bikê.

Aliyekê din jî wê bi komara kurdistanê a botanê re wê rewşa kurdistanê wê weke bê du qat. Yek wê ya weke di nava sînorê komara kurdistanê a botanê de ku wê di rengê de wê bibê û wê, di arami û aşîtiyê û pêvajoyek pêşketinê de bê. Deverên din ên dervî ku ew hê di bin zora osmaniyan de di nava xirabiye de bin. Piştî Abdulmecidê yekem wê dema ku Abdulhamidê duyem wê were ser taxt wê pêşî wê, di wê nûqtayê de wê, çawa wê, rewşa komara kurdistanê a botanê wê ji holê rabikê wê weke erka pêşî wê bide pêşîya xwe. Ber ku wî didît ku ew herêmên dervî sînorê komara kurdistanê mana ew êdî naxwezî di bin zora osmaniyan de bimênin.

Gelek lêkolîvan wê dema ku wê bahsa wê demê a bi komara kurdistanê a botanê re wê bikin wê di rengê de wê, bi gotinên weke ku wê çawa wê, hukumeta kurdistanê wê bi plansazî wê, jiyane aborî û civaknasî wê pêşbixê wê, di nava hewldanê de bê û wê, xwenûkirinan wê di awayekê de wê çêbikê re wê ji wê bahs bikin.

Weki din wê sazûmana dewletî wê pêşbixê û heta wê pergale dana bacê wê di awayekê de wê were xistin li sazûmanekê de di komare kurdistanê de. Di dewama wê de wê, ber ku wê hin bi hin wê jiyane civakî wê pêşkeve û wê aramî û aşîfî di wê de wê bibê êdî wê herkesek wê ji deverên din ên kurdistanê wê hema bêja wê qastî wir bikin.

Weki din mîr bedirxan sazûmanek civaknasî bi pergali da bû avakirin ku wê malbatên xizan ku ew pêwîstiyên wan kifşbikin û alikariyê ji wan re bigihênin. Weki din di gola wanê de wê, xabatên çekirina keştiyan jî wê di wê demê de wê, bê dayin destpêkirin. Weki din wê di çerçoveya leşkeriyê de jî wê, sazûmanekê wê avabikê wê li rex ya aşîrî wê, sazûmanek serfermandarî wê ya dewletî bi artişî wê li ser wê re wê ava bikê. Minaq wê di wê demê de wê, li herêmên weke dihê wê bahsa hêzên parastinê ên ermeniyên jî di nava artişa kurdistanê de ku wê bibin wê were kirin. Wê ermeniyên weke Stephan Manoglyan, Oganeg Çalktryan, Mir Marto û hwd wê were gotin ku wê ji wan hêzên ermeniyên re wê, fermandariyê wê bikin.

Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê bo artişê ku ew çekan çêbikê bi fermana mîr bedirxan wê fabriqayên çek û barodê ku ew çêbikin wê saz bikin. Weki din bo ku ew di artişê de pêşxistin û hemdemiyekê wê bikê wê ciwanên naqandî wê bişên li welatên ewropa bo fêrbûnên leşkerî ku ew werênin û di nava artişê de û di pêşxistina wê de bi temen bikin. Ji wê aliyê ve wê hewldanên modernizekirinê wê ji aliyekê ve jî wê were gotin ku ew wê bikê. Weki din wê komên din ên civakî ku ew bi kêmtewî û an baweriya xwe cihê ên weke êzîdî, ermeni, nastûrî, sûryanî û hwd jî wê têkiliyek baş wê di nava wan wê were danin û ew jî wê, bi wê yekê di nava wê sazûmanê de wê, cihê xwe bigirin.

Di wê demê de wê li kurdistanê wê bi êlên mazin wê aşîrên mazin wê hebin. Wê xwediyê hêza mazin bin. Ber vê yekê wê, di rengekê de wê osmaniyan zêde di wê demê de ne diwêrîya ku ew kurdan di awayekê de hildina hemberî xwe. Li kurdistanê wê, aşîrên kurd wê, di awayekê de wê li herêmê wê xwediyê hêzek mazin bin. Di wê demê de wê komara kurdistanê a botanê wê di rengekê de wê bandûra wê jî wê di rengekê de wê were dîtin. Di awayekê de wê ji xwe wê, dema ku mirov wê li demografiya kurdistanê binerê wê cihrengiyek wê di wê de wê hebê. Mîr bedirxan wê di wê demê de wê karibê bandûra xwe bide nişandin û di nava wan de ew di rengekê de ew levkirinekê bide çêkirin.

Di wê demê de wê weke ku wê were dîtin wê li nava wê, leyistinên mazin wê werina ser ziman. Minaq wê rewşên weke bi aşîra nastûrî a tayara û

rewşên weke xwestina hanîna hemberî hev a bi rêveberiya kurd re bê. Di wê demê de wê ev rewşê wê weke rewşên ku wê çawa wê, hiikumeta navendî wê di rengekê de wê, bi wê re wê lawaz bikin û wê di rengekê de wê, şewayekê de wê, were dîtin.

Pirşgirêkên navxweyî ku wê werina derhanîn wê li ser wan re wê direngê de wê, hukumeta kurdistanê wê di rengekê de wê di nava wan de wê, were dîtin. Teşwîkkirinên ku ew bacê nedin ku wê werina kirin wê di wê rengê de wê, çawa wê bi wê re wê, di rewşa ramyarî a hukumeta kurdistanê a giştî de wê qatbûnekê wê bide çêkirin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Li gorî hinek vegotinan wê mîr bedirxan wê di wê demê de wê hêzek li dora deh-hezarî wê amede bikê û wê seferekê li ser serê wan wê bikê û wê deverên weke dîzê wê sehêt bikê û wê pêengên civake nastûrî ên weke patrik marşemun û hwd wê, dil jî bigirê. Di wê demê de wê, ji vegotinên ku wê, di nava gel de wê werina vegotin wê ev rewş wê piştî wê, bi aramiyê wê were bi encam kirin û wê zêde wê bahsa ti pevçûnên ku wê di nava hêzên kurd û nastûrîyan de wê bibin wê newê kirin. Nastûrî wê di wê demê de wê, di bin sêwane hukumeta kurdistanê de wê xwediyê rêxistinîya xwe ya bi civatî û heta leşkerî ku ew karibin herêmên xwe ji hêrîşan bi parêzên jî.

Ji aliyê qasra navîn a osmani ve wê di wê heviyê de bê ku ew nastûrî bi hêzên kurd re ew bikevina nava şerekê mazin de. Lê piştî wê di awayekê de wê were dîtin ku ew wê zêde nebê. Çendî ku wê weke ku wê were gotin wê li çend deveran wê rûdawên nexweş wê bibin jî lê wê ev rewş wê, ne bina weke rewşna esasî. Ji wê rewşê wê, qasra osmaniyan wê ya ku ew jî wê di tirkiya ku wê, hukumeta kurdistanê wê, di wê demê de wê bandûr û sînorê xwe mazin bikê bê. Di wê demê de wê ev tevgera mîr bedirxan û rewşa levkirina wî ya bi nastûrîyan re wê bandûra wî zêdetirî wê li ser mîrgihên herêmê ên kurdistanî ên ji erzorum, agirî, qars, amed, û heta musuil dohuk û heta şamê û hwd wê bandûra wî xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê, di wê çerçoveyê de wê danûstandinên di nava wan rêveberiyên herêmî ê kurdistanî de wê bidina dîyarkirin ku wê bandûra hukumeta botanê wê li herêmê wê zêdetirî wê bi bandûrek mazin wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ya ku osmanî ji wê di tirsîya jî wê di rengekê de wê ev bê. Ber vê yekê wê li ser wê bisekinê ku wê çawa wê, bandûra hukumeta kurd wê ji holê rabikê.

Di wê demê de wê, têkiliya hukumeta botanê wê, ermeniyan û êzîdîyan re jî wê baş bê. Ti nişanekên wê nin in ku wê di nava wan de wê, gengêşî wê bibin û an wê hebin. Di awayekê de wê, civake kurdistanê wê heta wê demê jî wê beşek wê ya zêde mazin wê êzîdî bê û wê ne tanê wê ji herêmên şengalê wê êzîdî wê hebin. Wê ji herêmên garzanê, çolemergê, û heta herêmên botanê û rojavaya roja me wê bi hêza xwe wê hêzek mazin a civakî û leşkerî a kurdên êzîdî wê hebê ku wê bi hukumeta botanê re wê di rengekê de wê di nava tevgerê de bê. Li gorî hinek vegotinên wê, qasra osmani wê bi propagandayên olî wê çawa wê, dijberîyekê wê li ser têgînek olî re wê bide çêkirin jî wê di rengekê de wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, gelek tundrewên ku ew bi wan dixwezê dijberîyekê bide çêkirin wê derxina li holê û wê bi wan re wê bê xwestin ku ew nakokiyên olî di wê demê de derxina li pêş. Ev hewldan li ser ermeniyan re jî çêbûya û bi serneketiya. Ber vê yekê wê piştî wê biryara bi tememî qirkirin û ji herêmê derxistina wê bidin. Di seferek xwe ya li herêmên weke garzanê de ku wê li wê gelek êzîdî û aşîrên wan hebin jî wê hebin wê bibin û wê di wê demê de wê hêzên êzîdî jî wê di wê demê de wê li rex hêzên hukumetê wê refên xwe wê bidina nişandin. Di wê demê de wê, şêxên navdar ên êzîdî weke şêx mîrza wê di wê demê de wê li herêma çolemergê ku wê bijîn wê di wê demê de wê bi bandûra xwe re wê di wê demê de wê derkevina li pêş.

Gotinên weke 'haçiyê du êzîdîyan bikujê wê herê bihiştê' wê di wê demê de wê bi wê minesebetê wê werina derxistin û bi lêvkin ku ew wê çawa wê di çerçoveyek olî de wê ew wê bikarbênin. Di wê rengê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li ser wê bisekinê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê, li ser wê rewşa ku wê sefera mîr bedirxan wê li herêmên weke garzanê wê bibê wê, di wê demê de wê, di wê demê de wê, hinek komên ku osmanî wan bi rêxistin dikin û hêrîşî kurdên êzîdî dikin li ser navê olê û ew aramiyê xiradikin wê çawa wê hebûna wan ji holê rabikê wê bo wê bê.

Di awayekê de wê biqasî ku wê were dîtin wê civate ermeni wê zêdeyî wê di nava xwe de wê şîyar û zindî bê. Xabatên bi wê rengê wê di nava wan de wê, zêde wê bi sernekevin. Lê piştî wê çawa wê li ser fektorên olî re wê, çawa wê dijberîyekê wê li wan wê were pêşxistin wê, ketina nava hewldana wê de wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê. Di wê nûqtayê de wê, rewşa nastûrîyan û ya êzîdîyan wê di wê çerçoveyê de wê, bi zêdeyî wê, derkeve li pêş. Bi teybetî êzîdî wê, di her demê de wê rastî seferên osmanî wê herin û wê komkujiyên mazin wê ji wan wê werina kirin. Di

gelek seferên osmaniyan de wê deverên ku ew di komkujiyan de dihên derbaskirin wê, jinên ciwan ên kurd ên êzîdî û hwd wê, ji aliyên hêzên osmaniyan ve wê werina berhevkirin û wê bîn birin wê bi misilmanan re wê werina zewicandin. Hinek aşîrên kurd ên ku wê di wê demê de wê bi osmaniyan re wê tevbigerihin jî wê, di nava wê karê qirêt de wê cih bigirin û wê di wê temenê de wê, werina dîtin.

Hukumeta botanê wê, rewşê wê weke rewşek xesas wê di hiilde li rojava xwe. Lê pêşî wê biqasî ku wê were vegotin wê, têkiliyê wê bi pêşengên civake êzîdî re wê, were danin. Di wê temenê de wê bi hev re wê, li hemberî kiryarên bi wê rengê ên qirêt wê di rengê de wê êdî tevbigerihin.

Di rengê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, raportên ku ew di wê demê de wê ji herêmê herina qasra osmaniyan wê di wan de wê di rengê de wê were vegotin ku hukumeta botanê roj bi roj bandûra xwe li herêmê mazintir dikê. Di wê temenê de wê çawa wê, pêşîya wan bigirin wê li ser wê were sekin in. Di wê demê de wê, heta dema abdulhamid wê çendî ku wê herêm bi herêm wê hin hêrîşên osmaniyan ên serneketi wê li herêmên kurdan wê bibin jî lê wê zêde wê ne bi encamên mazin bibin. Abdulhamid wê di wê demê de wê, seferek mazin wê li hemberî hukumeta kurdistanê wê pêşî wê, bixwezê wê bikê. Ber vê yekê wê pêşî wê çawa berî wê seferê wê hinek aşîrên kurd wê hilde li rex xwe bo ku ew bi serkeve. Di wê demê de wê, piştî wê, demek dirêj wê, weke demên şer û pevçûnên hêzên osmaniyan ên bi hêzên kurd re wê di wê demê de wê derbas bibê. Hukumeta kurdistanê a botanê wê serfermandarên wê ên weke osman bedirxan û huseyin bedirxan wê bikê wê di wê demê de wê, demek dirêj wê hêrîşên ku ew li herêmê dikin wê li hemberî wan wê li berxwe wê bidin. Piştî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, hukumeta kurdistanê wê dema ku wê artişa wê, derbeyên mazin dixwê û di wê demê de wê abdulhemid ji kurdan wê alayan wê avabikê û wê bide ajotin bi ser kurdan de bedirxan bo ku ew bi wê şerekê ji kurdan bi kurdan re nekê wê, di gelek waran de wê, hêzên xwe wê bide vekişandin. Wê nexwezê ku ew bikeve şerekê birakuji de. Wî dizanî ku ew aşîrên ku ew di nava wê alayên hemidiya de bûna jî tenê bo ku ew ji komkujiyên xadar ên osmaniyan ku ew werênina serê wan ew xwe rizgarbikin wê bo wê ba. Bi armanca ku ew xwe ji komkujiyekê bipolarêzên ba. Ev rewş wê di awayekê de wê weke ku wê were vegotin wê, temenê serkevtinên hêzên abdulhemid ên li hemberî hêzên kurd wê biafirênê. Aşîr û herêmên din ên kurdistanê, ku ew ermeni bin, êzîdî bin û an hêzên din ên kurdistanî bin ew di rengê de ew herêmên xwe bipolarêzên û di

şêwayekê de ew bi herêma xwe re bi sînor bimênin. Bedirxanî wî di wê demê de wê, şerekê birakujî wê bi bihayê têkçûna hukumeta kurdistanê wî di rengekê de wî herê kir. Ew pêvajo wê piştî wê heta ku wê esareta wî re jî wê di rengekê de wê bi encam bibê.

Di wê demê de wê dikarê wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê ku wê piştî wê heta kurdistanîyan li deverên weke stembûlê û deverên û wê çawa wê aktiviteyên xwe yên bi rewşenbîrî wê bikin û wê piştî wê çawa wê, bi wan re wê potansiyelek zanînî û hişmendî wê were van herêman û wê were ser ziman wê êdî wê weke aliyekê wê yê din bê ku em di dewama wê de wê li ser wê bisekin in bin.

Di wê demê de ku wê dema ku em li rewşa hukumeta kurdistanê a botanê dinerin wê di wê demê de wê, pêşkeve û wê serwerîya xwe wê li wê mazintir bikê. Ku wê mîr mirgeha herêma çolemergê bê wê mîr nurulah û heta yê wanê ê demê mîr mehmet wê di wê demê de wê, otoriteya osmani wê redbikin û wê di wê temenê de wê di rewşek giştî a kurdistanî de wê bi hukumeta kurdistanê a botanê re wê tevbigerihin.

Di wê demê de wê, otoriteya hukumeta kurdistanê wê piştî wê, di rengekê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê li herêma wanê wê di rengekê de wê, osmani wê bixwezin ku ew serwerîya xwe li dora wê çêbikin. Ber vê yekê wê çawa wê, di wê demê de wê, ew wê herêmê wê bikina bin sehê wê li ser wê bisekin in. Wê di wê demê de wê raperina mîr mehmet a mîrgeha wan ku ew wê çawa wê bişikênin wê li ser wê bisekin in. Li dora çolemergê û wanê, di wê demê de wê, rewşa wê ya cihê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê çawa wê di awayekê de wê bikina bin sehê wê bi wê re wê di awayekê de wê li wê bihizirin.

Li gorî osmanîyan ku ev herêm kiriban bin destê xwe wê kariban piştî wê hukumeta kurdistanê a botanê wê bi rûxênin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, osmanî wê têkiliyê wê bi aşîrên kurd ên herêmê re wê dênê û wê tehdîdan wê li wan bikê ku ew xwe ji tifaqe kurdistanî bidina vekişandin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, demek dirêj bi wê rengê wê li ser wê bisekin ku wê çawa ew wê tifaqê wê temenê wê bi rûxênin. Di wê çerçoveyê de wê, li dora çolemergê wê bi hinek serokaşîran ku wê di berdêla hinek waadan û bi tehdîdan wê hinek aşîr wê xwe vekişênin. Weki din jî wê ji aliyekê din ve jî wê çawa wê, ji herêmê wê cihêrengiyên weke bi civatî ên weke nastûrîyan û hwd wê li hemberî wê werina bikarhanîn wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê, dijberîya olî wê li hemberî hev wê di wê demê de wê were derxistin li pêş. Osmanî ji nastûrîyan jî nexweş bû û wê di wê demê de wê çawa wê di rengekê de

wê, ew di pozisyonek weke ya dijber de wê bikê wê bikeve nava wê de. Di wê demê de wê, hizir dikir ku wê weke nastûrîyan ku ew wê bikê wê, çawa wê ermenîyan jî wê bikê. Lê di wê nûqtayê de wê, weke ku wê were gotin ku wê heta wê astê wê were ku wê hukumeta kurdistanê a botanê wê seferê li hemberî wan wê bikê wê newê wê astê. Di wê temenê de wan jî di demek zû de leyistokên qasra osmaniyan ên li hemberî wan kifşkirina û nedixwestin ku ew bibina amûrên wan.

Wekî din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare nastûrîyan wê di wê temenê de wê, li ser temenê dijberîya oli re wê, çawa wê were pêşxistin û wê yên mislim û qayri mislim wê werina hemberî hev û wê di wê temenê de wê bi wê gengêşîya ku ew bi wê çêbikin ew encamê bidest bixin. Di wê temenê de wê di wê demê de wê li herêma çolemergê wê ne tenê wê aşîrên nastûrî, ermenî û hwd ên ne misilman wê hebin. Her wusa wê, ev herêm wê, di wê de wê, gelek aşîrên kurdên êzîdî jî wê hebin. Di wê demê de wê, di wê demê de wê bo şikandina wan wê, gotinên weke "ev gawur li hemberî desthilatiya islamî bo ku ew wê tûna bikin rabûna serpîyan." Wê di mantiqekê cihadî de wê, gotinê li dijî wan wê werina gotin. Ji xwe piştî wê demê ku wê sefera leşkerî a osmaniyan li hemberî herêmê wê bibê wê ne tenê ermenî û nastûrî wê paya xwe wê ji wê bigirin û wê bi wê werina tûnakirin. Wê êzîdîyên herêmê wê di komkujiyên mazin de ku ew wê weke qirkirinek mazin de jî wê werina derbaskirin.

Di wê çerçoveyê de wê piştî wê, şerên di nava artîşa hukumeta kurdistanê a botanê û osmaniyan de wê bibin û wê demek dirêj wê bikişênin. Piştî wê, di nava şer de wê, osmani wê leyistokên xwe wê bidomênin. Wê demê wê di dema şer de wê, bi serokaşîrên herêmê re wê, têkiliyên wê dênin û wê bibêjin ku 'win xwe ji şer vekişênin wê ti kesek wê dest li we nedê û winê jiyane xwe weke berê winê bi domênin.' Ji wê yekê wê bi demê re wê hin bi hin wê hinek aşîrên demê wê ji tirsê komkujiyên mazin wê xwe di wê demê de wê vekişênin.

Piştî wê hin bi hin wê tifaqê kurdistanê wê di rengekê de wê weke ku wê were xirakirin. Piştî wê êdî wê, di rengekê de wê, bi xwe vekişîna aşîrên kurd wê êdî wê artîşa kurdistanê wê weke ji hêz bikeve û wê piştî wê êdî wê, artîşa osmaniyan wê encamê wê di şer de wê li hemberî artîşa komara kurdistanê a botanê wê di rengekê de wê bistênê.

Piştî wê demê ku wê demekê wê, piştî xwe vekişînên aşîrên kurd re wê rewşa kurdan wê xirabîbê û wê demekê wê osmani wê dest li wan nedê û piştî ku wê encamê di şerên li hemberî artîşa komara botanê de wê bidest

bixê wê êdî wê berê xwe wê bide bi ser wan de. Wê demê wê dest tahdeyê li wan bikê. Di dewama wê de wê pêşketina raperin û serhildanên weke yên dema şê ubeydullahê nehri wê êdî wê weke rewşên di dewama wê de wê li wê herêmê wê werin bin.

Piştî wê demê de wê, rewşa kurdistanîyan wê xirabtir bibê. Piştî şikandina hêzên komare kurdistanê a botanê û pê de wê, di awayekê de wê, tenê hin serekaşîr ên ku wan berî wê xwe ji tifaqe kurdistanê vekişandibû wê li herêmê wê bimênin. Wekî din wê hemû malbatên din ên serekaşîr û bedirxaniyan hemûyan jî di nav de wê, werina kifşkirin û wê ji herêmê wê werina sûrgun kirin. Di wê demê de wê, her çendî ku wê bahsa alayan wê bikê û wê were ser ziman jî lê di awayekê de wê, ev wê di encama hinek rewşên cihê de wê bibê.

Li kurdistanê wê, ev asir wê di renekê de wê, osmani wê bixwezê ku ew ji wan hêzekê ku ew bo wê dibê avabikê. Alayên hemidiya wê di wê temenê de wê çawa wê temenê wê tifaqe kurdistaê ku ew berî wê hatibû avakirin li dora komare kurdistanê a botanê wê, bo ji holê rakirina wê bê. Di serî de wê di wê temenê de wê di renekê de wê, weke şewayekê şerê qasra osmaniyan ê qirêt ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê, çawa wê hem wê temenê wê ji holê rabikê û hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê bi wê re wê, di bin kontrola xwe de wê bigirê wê bo wê bê. Di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Piştî wê demê wê mijare pirsgirêka kurdistanê wê di wê temenê de wê zêdetirî wê xwe bi tûndî wê bide domandin. Hewldanên piştî ên weke ji cemiyeta teali a kurdistanê û heta xoybûnê û hwd ku wê bibin wê di renekê de wê çawa wê tifaqe cardin wê bi şûn ve wê werênin û wê di wê çerçoveyê de wê li herêmê wê desthilatiya kurdistanî a kurdan wê bi şûn ve wê werênê wê hinekê jî wê weke di wê temenê de ku wê bibê wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Piştî wê li deverên weke stembûlê wê minaq wê cemiyetên ku ew wê kurd wê avabikin wê bo wê bixabitin. 'Cemiyete hêvî a xwendevanên kurd (1913) ku wê weke weşana wê roji kurd wê derkeve wê, li ser wê çerçoveyê wê çawa wê, pêşxistinekê wê bikê wê li ser wê bisekinê. Piştî ku wê rojnema roji kurdî wê were qadaxakirin ku ew derkeve wê li şûnê li stembûlê wê 'hetawî kurd' ku wê were wateya tava kurd wê biweşênin. Wê di renekê de wê, civînên cihê wê werina dîtin ku wê werina kirin. Minaq wê piştî wê civînên bi navê "vilayat-i şarkiye-i mûdafa-i hukuk cemiyetî" û hwd wê bibin. Di

wê çerçoveyê de wê, di wan ciwanan de wê, çawa wê mafên civakî wê bi dadî wê werê misogerkirin wê li ser wê were sekin in.

Piştî rûxandina komare kurdistanê a botanê pêşveçûnên rewşenbîrî wek mireta

Dema ku wê bahsa komare kurdistanê a botanê wê were kirin wê di hinek şîroveyan de wê weke mirgehekê û an li bajerekê kurdistanê ku ew weke rêveberiyek bûya wê werê hanîn li ser ziman. Ev şîroveyên bi qastî wê aremanca wan di serî de wê ew bê ku wê pêşî wê were kirin. Di serî de wê di çerçoveya şîroveyên bi qastî û niyet wê şîroveyên weke ku wê bi kurdan û ermeniyên û an kurdan û nastûrîyan jî wê werina kirin. Di wê temenê de wê, di demên i ro ên roja me bixwe de jî wê çawa wê pêjnek weke ya çawa kurd ermeni ihtilafek di nava wan de wê hebê ku wê biafirênin wê, şîroveyên bi wê rengê wê hewl were dayin ku ew werina pêşxistin. Lê ev şîrove wê, di rastiye de wê ti têkiliya wan bi rastiya têkiliyên kurd û ermeniyên û an kurd û nastûrîyan û hwd re wê nebin. Tenê wê weke hinek rewşên ku wê çawa wê bi wê rewşek weke ya di dema komare kurdistanê a botanê de ku wê bi hev re wê di rengê de wê, kurd û ermenî, kurd sûryanî û kurd û nastûrî wê bijîn pêşîya wê bigirin û di tifaqekê de newê dîtin û nebê wê bi wê armancê wê ew wê werina pêşxistin.

BI heman mantiqê di roja me de wê, hewldanên di nava bakûr û başûrê kurdistanê de çêkirina nakokiyên li ser rêveberiyên herêmî û rêxistinên kurd ên bakûrî re ku wê bîna pêşxistin jî wê heman mantiqê û zihniyete wê di xwe de wê bihawênin.

Di wê çerçoveyê de wê di nava wê rewşa ji hev hatî belavkirin de wê xwe weke ye serdest wê bidina nîşandin. Di wê rengê de wê weke rewşek teybet wê ev rewş wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Em ku di dewama wê de wê werina ser rewşa xabatên rewşenbîrî ên di dema komare kurdistanê a botanê de wê baştir bê. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, gelek xabatên rewşenbîrî ên weke rojnema, kovar û hwd ku wê, bi berhevkirinan bin û an bi rewşên din ên weke bi wê rengê ku wê werina ji holê rakirin jî wê bibin. Bi teybetî piştî rûxandina rêveberî û hukumeta kurdistanê abdulhamidê duyem wê di serî de wê fermanê bide ku wê hemû xabatên nivîskî ku ew hatina kirin werina berhevkin. Di wê temenê de wê, rewşek were kirin û wê di dewama wê de wê, pêşîya wê were girtin. Mînaq wê rojnema û kovarên kurd wê dem bi dem wê rasti girtin û an serdegirtinan de wê di wê demê de wê werin.

Di awayekê de wê piştî wê, xabatkat û an qadroyên hukumetê û an komare kurdistanê wê, piştî wê xabatên xwe yên bi rewşenbîrî wê di awayekê de wê bidina domandin. Di wê çerçoveyê de wê kevneşopîyek bi temen wê hebê û ev wê piştî ku wê osmani wê tanzimatê wê ragihanê de jî wê weke bingihêkê civakî ku wê bandûra wê, bi zêdeyî wê li wê bibê bê. Tanzimat wê bi bandûra pêşveçûnên şoreşî ên di cihanê de weke bi şoreşa firansa û hwd de wê, bibin û wê hinekê jî wê weke ku wê dema ku mirov wê di şopênê wê bi rehetî wê bandûra wê di rengekê de wê bi wê re wê kifş dikin. Di rengekê de wê, hebûna firansa û bandûra wê ya bi şoreşa wê li giştîya cihanê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare şoreşê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bandûra wê li xabatên li herêmê jî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibê.

Li kurdistanê wê ji bilî wê bandûra xabatên dema komare kurdistanê ku wê li herêmên cihê wê ên kurdistanê wê werina kirin jî wê karibê di rengekê de wê bahsa wê bikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Wê jî wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê xabatên rewşenbîrî û an civînên bi armanca çêkirina temenekê rêxistinî ên hemdem li kurdistanê û herêmê jî wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê bibê. Di wê demê de wê di wê warê de wê xabatên zaninê wê bibin û wê kesên bi zane wê êdî wê derkevina li pêş û wê xwe bidina nişandin. Minaq wê di kovare hetawî kurd de wê kuncûka "nameyên kurdistanê" wê, di wê de wê ji deverên cihê wê name wê werin û wê di wê de wê ji kesên cihê ên ji malbatên asilzade ên kurd û bi zane ku ew dihên wê bèn weşandin.

Dema ku wê bahsa hukumeta botanê û rûxandina wê werê kirin wê di rengekê de wê, dikarê wê ji aliyekê ve wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, ji hewirdorê ve wê, herêmên dordorê wê wê bi çûyina ser wê de. Hewldanên kesên weke ismail nazim ku wê, çawa wê bi tariqatê kurd ên weke naqşibendîyan re wê têkiliyê wê dênê û wê li ser wê re wê çawa wê bixwezê di bin navê rêveberiya islamî de wê, bênê ser ya xwe wê di wê temenê de wê hewldanan wê were kirin. Pîrsgîrêkên li ser nastûrî û ermenîyan re xwestina derxistina wan bo temenê qatkirina tifaqê herêmê wê di wê çerçoveyê de wê bibin. Weki din wê hêrîşên li ser artişa mîr mirzeyê êzîdî de ku wê, li dora 5. Hezar leşkerên kurd wê di qatilkirinê de wê werina derbaskirin ji aliyê osmanîyan ve wê karibê wê minaqe wê bênê ser ziman. Her wusa hewldana çêkirina pîrsgîrêk nakokîyan li ser rêya olî re ku wê di wê demê de wê bi sernekevin jî wê piştî ku wê komare kurdistanê a botanê wê artişa wê bi hêrîşên osmanî wê bê şikandin û hinek

assîrên kurd wê xwe bi şûn ve bikişênin û wê weke bêali bikin wê piştî wê, kom bi kom wê, ev komên cihên civakî weke êzîdî jî, ermenî û nastûrî wê rastî xazaba osmaniyan wê werin û wê, komkujiyên mazin wê bijîn. Weke êzîdî bahs dikin wê "tufanekê wê ew bijîn." û wê piştî ermeni jî wê bi tememî wê pêvajoya paqijkirina wan wê di awayekê de wê pêvajoya wê bê dayin destpêkirin. Piştî wê herêmên weke dersim û an koçgirî û hwd wê, di şûr de wê werina derbaskirin. Ev gotina Nuredin paşa a bi navdar ku ew dibêjê "yên di digotin 'lo' me koka wan qaland, nûha dora yên ku ew dibêjin 'zo' ya."

Piştî wê beş bi beş wê pêvajoyên komkujiyan de wê bèn derbaskirin ku ew demek dirêj piştî xwe rast nekin.

Di rengê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku ev pêvajo wê, weke pêvajoyek giring bê. Di wê demê de wê pêvajoya hêrişên li kurdistanê wê piştî dema Abdulmecidê yekem wê di dema abduhemide duyem de wê derkeve li asta jorin. Wî dema ku leşkerên osmani şandin herêmê ku ew komkujiyan pêkbênin û têrê nekir wê carê ew aşîrên ku ew wan xwe weke bêali kiribin wê ji wan bixwezê ku ew li hemberî civake wan şer bikin. Ew komkujiyan pêkbênin. Di wê temenê de wê, bi wê re ku ew xwûn bikeve nava wan ku ew ti carî êdî ew newina ba hev.

Piştî rûxandina komare kurdistanê a botanê wê di rengê de wê, li ser encamên wê yên bi dehsalan ku ew bi rewşenbîrî ew pê pêşketiya wê piştî wê pêşveçûnên wê bibin. Li kurdistanê wê di wê demê de wê gelek kovar û rojnema wê hebin ku wê derkevin. Di rengê de wê dema ku wê, werênê ser ziman ku wê weke bi roji kurd, hetawî kurd, jîn, piştî hewar, ronahi û hwd wê bibin.

Lê li vir wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê di demên berî osmaniyan de wê gelek kovar û rojneyên bi navê kurdistanê ku wê derkevin û î ro di derbarê wan de wê zêde agahi li holê newina hiştin wê bibin. Mînaq rojneyên bi navê "şark û kurdistan (di sale 1908an de derdikeve)" wê derkeve û ev wê di derbarê wê de wê zêde agahi wê nebin. Hemû hijmarên wê hatina berhevkerin û navaroka wê çawa hebûya wê zêde wê li ser wê agahi wê nebin.

Rojnemeyek din ku wê navê "banga kurdistanê(2 tabaxa 1922an)" û wê bê gotin ku wê li silêmaniya wê derkeve û li bakûrê kurdistanê wê pîr zêde wê bi devkî wê ji wê were bahskirin wê bibê. Ev jî wê zêde wê di derbarê de ku wê çend hijmar wê derkeve û hwd wê zêde agahi wê di derbarê wê de wê nebin.

Rojnemeyek din ku wê li kurdistanê kurdistanê wê bi navê "dîyarî kurdistanê" wê derkeve û wê ji serokên xoybûnê ên weke menduh selim û ihsan nûri paşa û hwd ku wê di wê de wê binivîsênin wê bibê. Ev wê li kurdistanê kurdistanê wê derkeve û wê bi teybetî wê li herêma botanê û agirî wê zêdeyî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Li gorî ku wê were gotin wê di adara sale 1925an de wê dest bi veşane xwe wê bikê. Weki din wê, rojnemayên ku wê di rêxistinên demê de wê, bi navê rêxistinên ku ew derdikevin wê bibin. Rojnemaya bi navê " rojnemaya kurd teavun û terraki" ku wê bi navê wê rêxistin û sazîya ku ew wê diweşênê wê di wê rengê de wê derkeve û wê, nav bide. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ji bilî van wê gelek rojnema û kovarên ku wê piştê wê derkevin û wê li herêmê wê serwer bibin wê bibin. BI teybetî wê ji xwe wê piştî pêvajoya hêrişên Abdulhemid wê gelek rojnema û kovar wê werina berhevkin. Lê piştî wê weke pêla berhevkin wê piştî avakirina komarê wê bi navê kurdî û kurdistanê wê çî wê weke bi nivîskî û hatî nivîsandin hebê wê bi carekê wê werina berhevkin û wê ji jiyane û nava wê werina dûrkin. Di wê çerçoveyê de wê piştî avakirina kurdistanê wê weke ku wê kurdistanî wê bibêjin wê oparasyonên berhevkinên ên nivîsandinên bi kurdî û hwd wê li herêmê wê werina li dar xistin.

Di wê çerçoveyê de wê ji xwe wê weke ku wê rojnemaya tirk a komarê a bi navê 'komarê' (û ankû tirki "cumhuriyet") wê di hinek caran de wê di wê demê de wê werênê ser ziman ku wê, kesên ku wê bi kurdî bidixifin wê hem cezayê zindanê û hem jî yê pere wê li wan wê were birrîn. Di wê çerçoveyê û rengê de wê pêvajoyek wê weke ku wê were ser ziman wê li herêmê wê were û pêşkeve.

Di wê rengê de wê, bi navê kurd û kurdistanê û an çî bi zimanê kurdî hatibê nivîsandinê wê di wê çerçoveyê de wê yekser wê bê kirin weke armanc. Wê di wê çerçoveyê de wê werina berhevkin. Ev pêvajoya hêrişên li zimanê civakê bi rengê weke qadaxayên ku wê bi destûrî wê di dema komarê de wê were danin li ser wê, ev wê weke projeyek ku wê çawa wê pêvajoyek bi tememî ji dîrokê birinê bikê wê bo wê bê. Di wê çerçoveyê de wê navên deverên bi kurdî kirina bi tirkî û qadaxakirina bikarhanîna navên kurdî jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê rayadarên komarê wê di renekê de wê li ser zimanê kurdî re wê li dijî civake kurd wê pêşbixin bê.

Di wê rengê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê li kurdistanê wê di renekê de wê berî wê demê jî wê karê weşanî wê di wê rengê de wê bi

zêdeyî wê derkeve li pêş. Li vir ku em dûbare em mijarê werênina ser rewşa têngîna zayendî a di demê de ku wê li ser wê were nivîsandin jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din wê pêşkeve. Piştî ku wê cemiyeta teali a jinên kurd wê ava bibê wê bi navê wê weke 'nizamnameya wê' di rengekê de wê, weşandin wê di heman rengê de wê bibin û wê, di wê çerçoveyê de wê bibin.

Di wê çerçoveyê de wê girseyek giring a xwendevanên kurd ên demê wê hebin. Ne tenê li kurdistanê wê ji malbatên sûrgûnkirî wê zaroyên wan jî li deverên ku ew li wê dijîn wê di rengekê de wê şopandinê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê bibin. Di rojnemaya hetawî kurd de wê di kuncuka 'nameyên kurdistanê' de wê, dema ku mirov dixwêne wê rastiye wê bi awayekê wê bi wê re wê kifşdikê.

Weki din wê dikarê wê bi teybetî di dema komarê de wê kifşbikê wê hemû nivîs û rojnema û komar û pirtûkên bi kurdî û di derbarê kurdistanê de wê di wê demê de wê, werina dîtin ku ew wê hemû wê werina berhevkin. Wê piştî wê zimanê kurdî pêvajoyên qadaxakirin wê di rengekê de wê li ser wê werina danin. Wê bahsa civake kurd a li bakûrê kurdistanê ku wê di nava sînore tirkîya ku wê were avakirina de wê were kirin ku wê ser 20 milyon re bê. Lê wê tenê bi navê wê kovarek, rojnemeyek, dibistanek ku ew bi zaroyên xwe di wê de wê perwerde bikin wê bi ti awayê wê destûr ji wê re wê newê hiştin ku ew werina avakirin. Yê ku ew wê werina avakirin ji aliyên kurdan ve jî wê werina rûxandin û an tûnakirin.

Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyek wê weke ku wê were dîtin wê bibê. Di demên piştî ku wê teknik û hwd wê pêşkeve jî wê çawa wê di nava teknîkê de wê pêşîya xwe bi zimanê xwe hanîna ser ziman a kurdan bi kurdî wê bigirin wê serî li hezar dekûdolabê wê bidin. Di wê çerçoveyê de wê, di pêvajoyekê de wê, rewşek pêvajoyên weke yê bişavtinê û an asimlekirinê û hwd wê di çerçoveya pêvajoyek birina serî a pêvajoyek jenosîdî a li ser serê civakê de wê were meşandin.

Ji wê aliyê ve wê, li herêmê wê jinên kurd jî wê mafên xwe hanîna ser ziman wê nebînin. Di malan de wê, çawa wê weke ku wê were pênasakirin wê, jin wê weke parastvanê ziman ê di malê de bê. Wê di wê rengê de wê çawa wê pêşîya wê were girtin ku ew jî wê were girtin wê dîsa bi hezar dekûdolabên ku wê li ser sazî û rêxistinên sivil û yê zayendî û hwd re wê, di rengekê de wê, werina meşandin di wê çerçoveya tirkîtiyê de. Pêvajoyek şer a zêde bi tûndûtûji wê di wê rengê de wê li ser serê civakê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were meşandin. Di wê rengê de wê weke aliyekê

wê yê din ê giring wê were dîtin ku ev wê di wê temenê de wê di renekê de wê were meşandin.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare pêvajoya hêrîşên li navaroka civakê wê di wê çerçoveyê de wê bi teybet wê jin, zaro û xwezaya hewirdorê a civak û kurdistanê bi ardnigarî wê zêdeyî wê paya xwe ji wê bigirê. Di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyek wê li ser wê were meşandin. Piştî denezendina komarê û pê de wê ev pêvajo wê zêdetirî wê di renekê de wê, zêdetirî wê bi hişkayî û tûndûtûji li ser serê civakê wê were dîtin ku wê were meşandin. Di demên destpêkê de wê, bi pêvajoyên nivîsandinên bi zayendî û hwd de wê, were dîtin ku wê rewşenbîrên jin ên kurd ên weke mesadet bedirxan û hwd wê di nava şîroveyan xwe de wê li ser çerçoveyek giştî a civakî de wê weke aliyên ku wê di wê rengê de wê li hemberî civakê wê dest bi pêşxistina wan wê were kirin jî wê li dijî wan wê helwesta xwe wê bide nîşandin û dîyarkirin. Ji ber vê yekê û vê yekê wê nivîsandina mesadet bedirxan wê giringiyek wê ya mazin wê hebê ku em şîroveyan wê hem bi çerçoveya zayendî û hem ya civakî û pêvajoyên li hemberî civakê ên bi hêrîşan û hwd re wê, bi hev re û di têkiliya bi hev re de wê di renekê de wê hildina li dest.

Piştî rûxandina komare kurdistanê a botanê wê di renekê de wê, were dîtin ku wê, pirsgirêk û tengezeriyên civakî wê, xwe di renekê de wê, karibin bidina dîyarkirin.

Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, komare kurdistanê a botanê wê, ne tenêwê di nava sînorê botanê de wê serwer û bi bandûr bê. Ji navê wê ku ev dihê fahmkirin wê, nikaribê wê tenê wê di wê rengê de wê fahmbikê. Ku mîrê bota û an weke serokê hukumeta botanê ku ew karibê wezifedarkirinên li amedê û an deverên din bide kirin û an heta şamê li herêmê xwediyê bandûrê bê wê demê divê ku mirov wê di çerçoveya sînorê kurdistanî ê giştî de wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê.

Di wê demê de wê ji xwe de wê herêmên rojava jî wê di renekê de wê were dîtin ku wê di nava wê sînorê bandûr û rêveberiyê de wê heta demek dirêj jî wê bibin. Piştî wê, rewşa rojava wê, di awayekê de wê, weke xatek têkiliya bi derve wê giringiya xwe wê biparêzê. Minaq wê xabatên mevlanzade rifat li dora helebê û heta botanê dikarê di renekê de wê pêşbixê. Nuriya ulviya bixwe wê di awayekê de wê ji wê herêmê bê. Piştî wê demê de wê, qadroyên komarê wê, di rewşenbîriya xwe de wê, xabatên xwe wê di renekê de wê di wê demê de wê bidina domandin.

Pirsgirêka wekneheviyê a jin û mêr

Wê dema ku mirov wê bahsa nava civakê wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê pirsgirêkên ku wê bi wê re wê werina ser ziman wê bibin. Di dîroka civakî de wê, mêr wê hertimî wê bi hêz û zora xwe wê weke zayendekê wê derkeve li pêş û wê li ser zayenda din wê serdestîya xwe wê bixwezê ku ew wê farz bikê.

Li kurdistanê wê, piştî demên destpêka serdema navîn û bi bandûra olê û hwd re wê pirsgirêkên ku wê rûbidin wê ev zêdetirî wê, xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê li kurdistanê wê dervî wê lê wê di aslê xwe de wê çandek ku mirov wê dikarê wê bi teybetî wê weke bi 'kevneşoopîya hemawiyê' re wê werênê ser ziman wê hev û ev wê di wê de wê weke rêgezêkê zayendî wê jinê wê weke rûmetê wê bide dîyarkirin û wê serdestîya û li pêşbûna wê û gotina wê bi kirpênê. Di wê demê de wê ev kevneşopî jî wê hin bi hin wê li şûn bimênin.

Di wê demê de wê hinek hewldanên ku wê bi şîrovekirina pirsgirêkên nava herdu aliyên wê hinekê jî wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin wê bi wê aliyê ve wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin wê werina ser ziman.

Di nava jiyandê de wê hemû karûbarê malê wê li ser milê jinê bê. Mazinkirina zaroya wê, li ser milê wê bê. Çêkirina xwarinê û bi awayekê li hemû tiştê hizirkirin wê weke li ser milê wê bê. Ev rewş wê di rengekê de wê mêr wê bi tememî ji kirinên jiyandê wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn wê dûrbikê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, rewşa jinê wê bi pirsgirêkên wê yê jiyandê û hwd re wê bi wê re wê zêdetirî wê girantir bibin.

Di hijmara 24'an a kovare jin de wê bi navê "kemal fevzi" bi nivisa bi navê 'derdê ku ew dawî li lê nayê' re wê pirsgirêkên jiyandê di wê rengê de wê balê bikişênê li ser wan. Di nivîsê de wê bahsa jinên ku wê, di şer de wê hewserên xwe wê, winda bikin û wê hin kesên ku ew weke 'dijminê irz û netewî ên oldar' ku ew çawa çav diberdina wan wê, bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Nivîs ji wê aliyê ve wê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê piştî wê, dema ku wê jinek hewserê xwe windakir wê çawa wê rastî pirsgirêkên weke çavlêberdanê û hwd wê werê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev ali wê hemû wê weke tiştên ku ew bi xirabî ew dihên ser ziman bin.

Weki din di heman kovarê de wê, bi navê abdurrahim rahmi ku wê nivîsek bi navê "meşkuliyetên mehbûbek kurd ên serê sibehê" wê, di rengekê de wê bahsa pirsgirêkên jiyane zozane wê bikê. Di wê temenê de wê çawa wê di dema çûna zozane de wê di kon de wê bijin. Di dewama wê de wê di derbarê jiyane wê de wê çawa dijîn wê, xwediyê şêwa û rengekê çawa ê jiyânî bin wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Weki din wê di hijmara kovare jîn a pêncan de wê ji pênuşa civanekê bi navê ji silemanî bi navê tewfik wê bikê ku ew di helbestek dinivîsênê de wê bahsa jinek ku wê di şer de hewserê xwe windakirî û ew zaroya wê çawa mazin dibê û dihê wê astê ku ew di şopa bavê xwe de tekoşîna azadiyê a welêt bide wê di wê de wê werênê ser ziman. Di helbestê de wê jinê wê bişibênê şerekê û wê di rengekê de ew wê çawa wê di xwe de wê derd û kulan wê bijî û wê ji wê bahs bikê. Di helbestê de wê jin wê were bilindkirin weke nirxekê û wê pîroz dayina nişandin.

Pîroz dayina nişandin wê çavkaniya wê weke kevneşopîya jinê a hemawîyê ku me li jor bahsa wê bikê wê ew bê. Di wê temenê de ev kevneşopî wê ji wê nivîsê wê were fahmkirin ku wê hê jî wê di rengekê de wê bandûra wê di mejiyê kesên ji civakê de wê xwe bide diyarkirin.

Di dewama wê de wê di hijmara 14'an a kovare jîn de wê, menduh selim beg wê nivîsandinekê wê wê bi navê "hanima kurd wê binivîsê û wê di wê de wê li ser mijarên perwerde kirinê wê di rengekê de wê bisekinê. Di nivîsa xwe de wê di destpêkê de ku wê bi gotina "weke pêvanek şariştani cihê jinê ê di nava civakê de û serketiya ku ew lê ghiştiyê" wê destpêbikê wê bahsa jinê û têgîna netewî ku ew bi hev re wê çawa wê xwediyê têkiliyekê bin wê werênê ser ziman. Menduh selim beg wê di nivîsa xwe de wê bi gotinên bo nifşên pêş temenê wê jin wê biafirênê re wê bahs bikê û wê werênê ser ziman.

Her weha dihênê ser ziman ku wê jina kurd wê yekane perwerdekarê zaro û di zaroyên kurd ku wê bi dayika wê were li hev hûnandin wê bi hevreyiyek wê bi wê re wê hebê. Di dewama wê de wê li ser zanin, huner û teknolojiya ji rojava girtinê û herêkirin û an çawa ji wê sûdgirtina wê bisekinê. Di deama wê de wê, bahsa zaroyên kurd ku ew dayikên wan welatperweriye bide wan û bi wê hêstê wan mazin bikê. Weki din di awayek dîtbarî ê hemdem de wê çawa wê pêşde wê herê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê.

Weki din wê li ser wê bisekinê ku ew wê, di çerçoveyek netewî de wê çawa wê bi zanina xwe re wê rabê wê di dîmenekê de wê li ser wê bisekinê.

Ji wê aliyê ve menduh selim beg wê mijare jinê wê di çerçoveya têgînek netewî û erk û berpîrsîyariyên netewî û hanîna wan a li cih re wê, di rengekê de wê nêzî mijare jinê bibê.

Weki din di hijmara 20an a kovare jinê de wê, dema ku ew hizrên xwe dihênê ser ziman wê ji aliyekê ve wê hinek rexneyên xwe wê li hin kesên ku ew dibêjin bi sernûxûmandinê re wê pîrsgirêk wê çareser bibê. Ew li hemberî wê derdikeve û wê dihênê ser ziman ku wê pîrsgirêka jinê wê tenê û tenê wê bi perwerdeyê re wê karibê were çareserkirin. Wê li vir wê kesên ku wê bi cilûbergên jinê re wê meşkul bibin û wê ji xwe re wê bikina mijar re wê li ser wan bisekinê. Mijare pêşketina civakî û netewî de wê di wê rengê de wê gotinên xwe wê bidomênê û wê werênê ser ziman. "Eger em dixwazin bibin xwediyê platformeke ku dengê me di qada şaristaniyê de bigihêje bihîstinê, divê em her cure pêşketinên zanist, huner û teknolojiyê qebûl bikin û bistînin. Ji Ewropa û Emerîkayê, her weha karên wan ên baş ên ku bi taybetmendiyên me yên netewî re li hev dikin, bigirin û yên ku em nebin jî bi wan re bikin."

Weki din wê di derbarê farqêtiya nava jin û mêr de wê werênê ser ziman ku wê ti farq wê di nava wan de wê nebê. Di wê warê de wê jinek ku ew karibê bi netewî jî bi karekê baş rabê û an bikê û an pêşketinê bi xwe re û bi civakê re wê bide çêkîrn wê bi zaninebûna wê re wê bi derfet bê. Ankû wê weke bi perwerdeya wê re wê, bi derfet bê.

Di wê temenê de wê were dîtîn ku wê li kurdistanê wê di wê de wê, di awayekê zêde mazin de wê, niqaşên li ser perwerdeya jinê û fahm û pêşketina wê di wê demê de wê were dîtîn ku wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi zêdeyî wê, di nava olê de ku wê bi hinek alî û kesên tundrew ku wê li hemberê xwandina jinê wê rabin û wê weke ne baş wê bînina ser ziman wê dema ku em li wan niqaşan dihizirin wê weke aliyekê giring ê weke tekoşîna zayendî a civakî jî dikarê herê bikê û werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, di wê de wê, jin ku ew xwe bi xwe re wê werênê ser ziman wê hin bi hin wê di wê temenê de wê, çawa wê rêyên wê werina vekirin wê were dîtîn ku wê nîqaş wê li ser wê werina kirin. Her wusa wê pîrsgirêka jinê wê biqasî ku mirov wê ji nava niqaşên wê demê wê fahmdikê wê du alî bê. Yek wê bi zanin û nezanina jinê ve alaquadar wê were niqaşkirin û wê di dewama wê de wê bahsa perwerdeya wê were kirin. Ya din jî wê ji aliyê din ve wê bi zêhniyeta mêr re ku wê reng û awa bistênê û wê li pêşîya wê asteng bê wê di wê de wê çawa wê, ew hebê wê bi wê re wê were dîtîn ku wê ji aliyekê ve wê were li wê hizirkirin.

Di dewama wê de wê li ser temenekê netewî ku ew wê hizra wê werênê ser ziman wê di gotara xwe ya di hijma jînê a 20an de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. “Hingê dê jinên me jêhatiya xwe îspat bikin û bi vî awayî ji biyaniyên ku li tevgerên me temaşe dikin, ji miletê me pir zêdetir heyrana miletê me bistînin; Ez bawer im dilê wan bi vê heyecanê herî zêde lêdixe. Hêvîdar im her yek ji wan ji bo daxwazên me yên netewî bibe dayîkeke xêrxwaz û serkeftî.” Wek din em dikarin di dewama wê de wê gotarek din a bi navê ‘di nava kurdan de pirsgirêka jinê’ ku wê di hijmera ‘roji kurd’ a a çaremin de wê derkeve wê karibê wê werênê ser ziman. Di heman gotarê de wê dem wê weke ”sedsale jinê” wê were bi navkirin û wê, çavkaniya pirsgirêkê wê ji aliyekê ve jî wê bi nezaniya mêran ve wê girêbide û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dibêjê ku wê, asta pêşketina netewî û gelan her tim li gorî pozîsyona jinê ye û ji bo jinên kurd ên nezan, nexwenda, lê xwedî karaktereke xurt divê ‘perwerde û zanîna li gorî karakterê xwe’ bê dayîn. Di berdewamiya nivîsê de bal dihê kişandin ser wê yekê ku jinên jîr biqasî nan û avê ji civakan re pêwîst in û diyar dikê ku divê beriya her tiştî ciwanên kurd li rêyên bilindkirina jinên kurd bigerin.

Cemiyete teali a jinên kurd

Cemiyete teali a jinên kurd wê li gorî hinek dîrokna wê, li dora salên 1919an wê were avakirin. Di wê nûqtayê de wê dema ku wê bahsa wê, were kirin wê, sê navên giring wê di avakirina wê de wê derkevina li pêş. Mesadet bedirxan, encim yelmuki û Enima xanim ku wê piştî wê weke serokê wê jî di hinek çavkaniyan de wê cihê xwe bigirê wê derkevina li pêş.

Di wê warê de wê, di demên kongira avakirina wê de wê, dema ku em li navaroka axiftina encum yelmuki dinerê wê bahsa rêxistinên jinan, xwe gihandina wan û hwd wê bikê.

Cemiyeta Tealî ya Jinên Kurd ku wê, weke di dîrokê de yekemîn komeleya jinên Kurd dihê dîtin, mîna komeleyên din ên jinan ên kurdistan ji aliyê jinên ji malbatên arîstokrat ên kurd ve hatiye damezrandin. Malbatên rêzdar ên wek Babanzade, Bedirxanî û Cemîlpaşazade di warê ramyarî û çandî û hwd de bandûreke kûr li ser civaka kurd dikin. “Jinên çîna xwedî îmtîyaz” ên Kurdistanê bi hevgirtina nasnameya “jinîti” û “Kurdîti”yê, “yekemîn rêxistina jinên kurd” a bi berçoveyek berfireh ava kirin. Lê em dikarin bibêjin ku weke yekemîn rêxistina jinên kurd a bi çerçoveyek berfireh a ku ew dihê avakirin. Ber ku ev rêxistin wê, weke

rêxistin kurdistanî a ku wê di rengê de wê di çerçoveya rêxistina cemiyeta teali a kurdistanê de ku wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li vir di aslê xwe de wê nikaribê were gotin ku ev bi tememi wê weke rêxistina pêşîn û ya bi tenê bê. Lê di çerçoveya rengê rêxistiniya wê ya di çerçoveya kurdistanî de wê di rengê weke wê de wê dikarê di hiyararşîya binî a di bin çerçoveya cemiyeta teali a kurdistanê de wê dikarê wê hilde li dest. Wê jî wê di wê rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, rêxistinên weke "cemiyeta teali-i nisvan" ku wê li dora salên 1908an û hwd de wê were avakirin wê karibê wê bahsa wê bikê. Li dora salên 1909'an û wan de wê tenê li stembûlê wê biqasî ku wê were dîtî wê li ser 50 rêxistinên jinan ku ew hatina avakirin û ew xabatên xwe dikin wê karibê bahsa wan bikê ku ew wê hebin. Wê rêxistina cemiyeta teali a jinên kurd wê tenê wê weke yek ji wan bê. Lê dervî wê jî wê rêxistinên din ên jinên kurd wê biqasî ku wê were dîtî ku wê hebin.

Di wê warê de wê hişmendiyek rûniştî wê weke ku mirov wê kifşdikê wê were dîtî ku wê hebê. Minaq wê, dema ku wê bahsa "kovare cihane jinê" wê were kirin de wê bi gotin weke ew deriyê xwe li jinên kurd divêkê ku wê were ser ziman wê, ne weke hinek gotinên ku wê karibin rastiyê wê werênina ser ziman bin. Weke ku me li jor hanî ser ziman wê yê ku wê nuriya ulviya mevlan teşwîkî avakirina wê bikê jî wê mevlanzade rifat bixwe bê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, jinên kurd wê ji ya ku ew dihê ser ziman wê rêxistinî û hinek aktivasyonên wan ên ku mirov pêwîsta wan kifşbikê wê bêhtir wê hebin.

Ji aliyekê din ve jî wê ji agahiyên ku em ji navaroka kovare jînê digirê, minaq ji hijmarên 14, 15, 20, 25 û hinek hijmarên din wê bidina dîyarkirin ku wê ji bili van nivîsandinên di wê kovarê de ew hatina nivisandin li ser wê, ji wan zêdetirî wê, hinek nivîsandinên bi rêkûpêk jî wê hebin. Lê ew weke ji holê hatina windakirin.

Ev agahiyên ku ew di van kovaran de hatina ser ziman wê weke di rengê hinek agahiyên ku ew di awayekê de weke ji berçav dîrketina ku ew dihên dîtî. Yanî, di rengê de wê weke li hemberî hinek agahiyên din ên li ser wê ku ew hatina ji holê rakirin weke hinek li şûn mayinên bi wê rengê ew xwe didina dîyarkirin.

Di wê demê de wê bi zêdeyî wê mijare netewî û hwd wê were niqaşkirin û wê di rengê de wê, pirr zêde wê li ser wê hizirkirin wê werina ser ziman. Ev wê hem ji aliyê kurdan ve wê bibê û hem jî ji aliyê komên din ên etnikî ve jî wê wê bibê. Ji aliyê komên tirk ve jî wê bibê.

Helbet ev ne cara yekem e ku jinên kurd di qada giştî de cih digirin. Beriya damezrandina vê Komelê jî jinên Kurd hewl dan ku dengê xwe bigihînin çapameniyên cuda de werênina ser ziman. Minaq, di komeleyên jinan de cih digirin û di kovaran de nivîsan dinivîsin. Wek mînaq, jinên malbata Bedirxaniyan di kovara Cîhana Jinê de ku ji sala 1913'an ve li Stenbolê derdiket, gotar nivîsandine. Gotarên jinên kurd di kovarên Rojî Kurd û Hetawî Kurd de, ku weşanên Xwendekarên Kurd wê Hêvî hebê, ku beriya Şerê Cîhanê yê Yekem hatibû damezrandin, cih girtin.

Yek ji wan rewşenbîrên kurd ên wê demê Abdullah Cevdet di gelek gotarên xwe de balê dikişîne ser wê yekê ku jin û dayik di pêşketina civakan de roleke mezin dileyizin. Abdullah Cevdet ku got, "Em ji bavê zêdetirî dirêjyên ji diya xwe na." Li Elezîzê bi Îshak Sukutî re dibistaneke ku keç û xort tê de bi hev re diçûn jî vekirin.

Pirsgirêkên zayendî wê di wê demê de wê zêdetirî wê were dîtîn ku wê werina ser ziman. Lê di çerçoveya şiyariya netewî de wê çawa wê li wê were kanalizekirin de wê were dîtîn ku wê li ser wê were sekin in. Salixkirinên li ser jinê wê çendî ku wê zayendî bin wê ewçendî jî wê aliyekê wan ê netewî wê di wê rengê de wê hebê ku ew wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werina hanîn li ser ziman.

Di dawîya sala 1918'an de derketina kovara Jîn û avakirina Cemiyeta teali a Kurdistanê hemû beşên civakê seferber kir ku daxwazên Kurdan ji raya giştî re ragihînin. Jin jî di vê pêvajoyê de cih girtin, amadekariyên xwe temam kirin û di Gulana 1919'an de bi rêxistinên xwe cihê xwe li ser dikê girtin. Memduh Selîm yek ji wan ê pêşî bû ku avakirina Cemiyeta Tealî ya Jinên Kurd ragihand. Memduh Selîm di gotara xwe ya ku di 26ê Gulanê de nivîsandibû, lê di hejmara 20. ya Jînê de di 4ê Hezîranê de derketibû, kêfxweşiya xwe ya ji bo damezrandina Cemiyetê teali a jinên kurd parve dîke: Wî kêfxweşiya xwe bi van gotina dihanî ser ziman. "Ji jinên me yên li Stenbûlê re ku di bin navê Cemiyeta Tealî ya Jinên Kurd de komeleyek vekirine. Ev rûmetek e ji bo kurdayetiyê." Bi van gotinan wî ew dihanî ser ziman. Weki din ji gotinên wî tiştêkî din wê di kirpendina gotinê a morfolojikî wê weke karibê were fahmkirin. Wê dema bi gotina 'jinên me yên li stenbûlê' bi lêdikê wê weke ev tenê herêmekê wê qast dikê ji morfolojîya wê gotinê wê weke li deverên din jî wê ev rêxistin bi şêwayên ku ew hatina avakirin weke ku ew hebin wê karibê were fahmkirin.

Di navbera cemiyeta teali a Kurdistanê û cemiyeta teali a Jinên Kurd de têkiliyên pirr nêzîk hebû. Heta hin çavkaniyan diyar dikin ku Cemiyeta

teali a Jinên Kurd saziyek an jî şaxekî komeleya jinên Kurdistanê ye û di bin banê wê de hatiye avakirin. Di rêznameya damezrîneran de tu agahî tune, lê agahiyên berdest nîşan didin ku jinên ji malbatên Yamulkî, Handanzade, Babanzade, Bedirxanî û hwd pêşengiya avakirina van rêxistin û Komelên jinê kirine.

Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman wê mistefa yelmuki ê zaroyên wî di wê de wê, derkevina li pêş. Minaq keça wî Zehra û bûka wî Guzida yelmuki wê bikevina nava xabatên şîyarkirin ên jinan de. Weki din wê navê jinên weke Fatma muhyeddin ku wê weke memoste werina pênasekirin ji jinên kurd wê, di nava xabatên bi wê rengê de wê çî bigirin. Weki din ev rewşa rêxistinî ku wê pêşkeve wê ji aliyekê din ve jî wê çawa wê, ji jinên kurd re wê bibê alikar hem bi ramiyê û hem jî bi aborî. Ev rêxistinên jinan ku ew dihên avakirin wê ji aliyekê din ve jî wê jinên kurd ku wan hewserên xwe di şeran de windakirin, zaroyên sêwî mana û hwd ew xwe bigihênina wan û ji wan re bibina alikar wê ew jî wê weke erkek wan wê xwe bide diyarkirin. Weki din wê, dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di avakirina rêxistina cemiyeta teali a jinên kurd de wê hinek navên ku wê derkevina li pêş wê hebin. Di serî de wê, navên weke emine xanim ku wê piştî weke serokek cemiyetê wê navê wê derkeve li pêş di nava qaydan de û keça mistafa yelmuki encum yelmuki ku wê, di dema denezendina rêxistinê de wê, denezendina wê bixwezênê û wê bi wê re wê, di nava rûpelên dîrokê de wê navê wê derkeve li pêş wê bibê. Wekî din wê aliyekê din jî wê mesadet bedirxan, meziyet bedirxan ku wê di nava gel de weke 'saniya' jî wê were bi navkirin wê derkevina li pêş. Ji wê aliyê ve mirov dikarê dubare bahsa navê mesadet bedirxan bikê. Ew wê, di rengekê de wê, bi hişmendiye xwe re wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Piştî xabatên wê yên di jin û cihane jinê û hwd de wê, di wê demê de wê, nizamnemaya cemiyeta teali a jinên kurd de jî wê xabatên xwe bi wê rengê wê bide domandin. Jina duyemîn ku navê wê di Komeleyê de herî zêde tê gotin, jina Şerîf Paşa Emîne Hanim e. Di rojnameya Îstîklalê ya ku di sala 1919an de li Stenbûlê derketibû de nûçeyek derketibû ku hewsera Şerîf Paşa Emîne Hanim a ku li Parîsê dijî, pêşniyara serokatîyê ya Cemiyeta Tealî ya Jinên Kurd qebûl kiriye. Hilbijartina Şerîf Paşa wek nûnerê kurd di hevdiîtinên aştiyê yên li Parîsê ji aliyê Cemiyeta Tealî ya Kurd ve hat lidarxistin, bi awayekî xwezayî bandûr li jinên malbatê kir û bû sedem ku di qada giştî de bi awayekî aktîv cih bigirin. Lê ne tenê ev bû ku wê emine xanim wê derxê li pêş. Wekî din wê demek dirêj li rojava û ankû europa jiyane xwe bûhûrandibû û minaq

li welatên iskandinav ên weke Swêdê wê, hinek xabatê li ser jinê di şopênê. Ji wê aliyê ve wê xwediyê hişmendiyek zêde li pêş bê.

Li vir wê di awayekê de wê dikarê rewşa emine xanim wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Li gorî hinek diyarkirinan wê li swedê wê li dora 12 salan wê bimênê û wê piştî wê, li dora salên 1908an û hwd wê, li parisê wê bicih bibê. Piştî wê, xabatên xwe yên li ser mijare zayendî wê di rengekê de wê li wir wê di rengekê de wê bide domandin.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku emine xanim wê, di nava xabatên ramiyarî de jî wê cih bigirê. Minaq wê, hewserê wê şerif paşa wê dema ku ew 'firkaya islahat-i esasiye' ku ew ava dikê weke rêxistinekê wê di nava avakerên wê de wê xanima xwe emine xanim jî wê navê wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê li ser temenê çîna serdest a a kurdistanî de wê, hin bi hin wê derkevina li pêş û wê di rengekê de wê, weynek giring wê di wê demê de wê werina li ser ziman. Gelek xabatên wan wê di wê rengê de wê weke ku ew dikin wê newina ser ziman. Minaq wê di çerçoveya gotinên "jinên osmanî", an jî 'jinên dema osmanî' û hwd wê zêde nikaribê rastiye werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, ev gotin wê dîmenekê sernûxûmandinê a hanîna ser ziman rastiye jî wê weke biafirênê. Ji kê û çawa hatiya kirin ew di wê de dihê ser nûxûmandin.

Di awayekê din de ku em dîsa mijarê bidomênin em di wê nûqtayê de wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê rewşenbîrên demê wê di awayekê de wê, di xabatên pêşxistina têgihek feministî de wê li kurdistanê wê weke li ser wê bisekin in. Rewşenbîrên kurd ên demê jî wê di rengekê de wê li kêleka jinan wê di wê xabate wan de wê di rengekê de wê weke ku wê bisekin in. Minaq rewşenbîrên kurd ên weke Memduh Selîm, Abdürrahim Rahmî, Aziz Yamulki, şerif paşa û Mevlanzade Rıfat jî bi nivîs û helwestên xwe li kêleka jinan in û ji dil û can piştgirî didin avakirina rêxistin û Komeleyê. Memduh Selîm di hejmara 14. ya Jînê de behsa pirsgerêka jinê dike. Selîm amaje bi wê yekê jî dike ku jinên Kurd bi rastî azad in û weha got, "heke em hinekî li jor binêrin em ê desthilatdariya jinê bibînin."

Di awayekê de wê civakek ku ew bi desthilatiya jinê wê çawa wê, pêşkeve wê di rengekê de wê li ser wê bisekin in û wê werênina ser ziman. Çanda civakî a kurdistanî wê hinekê jî wê ji ber têngî û pêjnên wê, ji aliyekê ve wê ji pêşxistin û hizirkirinên bi wê rengê jî wê musait bê. Ya ku wê di wê demê de wê tenê wê ji wê re wê weke asteng wê xwe bide dîyarkirin wê têngihên olî bin. Ber vê yekê wê di nava nîqaşên ku wê werina kirin de jî wê bi awayekê vekirî wê kifşdikê ku wê ji wê aliyê ve jî wê,

dijberîya olî a li jinê li ser nûxûmandina wê û hwd re wê çawa wê ji holê rabikin wê li ser wê re wê gotin wê werina gotin.

Wek din wê di wê nûqteyê de wê, mevlanzaede rifat wê di rojnemaya 'serbestî' ku ew derdixê de wê, di nivîs û şîroveyên wê de wê cihek giring wê ji şîroveyên feminist re jî wê vaqatênê. Ji wê aliyê ve wê, xanima wî nuriya ulviya wê bi wê kevneşopîyê û alikariya jinên kurd ên weke yên jî malbate bedirxan û hwd re wê, 'cihane jinê' wê derxê û wê, bide domandin. Di wê rengê de wê, weki din wê xabatên din ê hukukî weke bi 'hukuk-i nisvan' û hwd re ku ew bi rêxistinî dihên kirin jî wê ji aliyekê din ve wê, karibê bi heman çavkaniyê di rengê de werênê ser ziman.

Wê dema ku mirov minaq rewşa cemiyete teali a jinên kurd binerê wê di wê de wê, bi gelek rêxistinên wê yên li deverên din wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Li ser emine xanim wê, keseyetiyên weke Mesadet bedirxan wê bi pêşengî û zanina xwe ya li pêş wê derkevina li pêş. Weki din wê, di nava wê de wê weke keseyetên rêveber ên jin ku wê, di kovarên jinan ên demê de jî wê xwediyê rewşna rewşenbîrî a nivîsandinê jî bin wê hinek rêveberên cemiyeta teali a jinên wê li rex emina xanim û mesadet bedirxan wê navê keseyetên weke Adviya bedirxan, nazli bedirxan, zarife bedirxan, Saadet bedirxan, belkis bedirxan, û nazife xanim wê weke hinek navên ku wê derkevina li pêş bin.

Xabatên bi rêxistinî ên bi wê rengê wê heta li dora salên 1921'ê û hwd wê bidomin. Heta wê dema ku wê cemiyete teali a kurd ku ew dihê girtin wê êdî wê ji van rêxistinên din ên ramyarî û zayendî û hwd re jî wê destûr newê dayin ku ew xwe bidina dimandin. Wê 'ev cemiyetên jinan jî wê werina girtin û wê kovar û nivîsên wan wê hemû wê werina berhevkin. Lê piştî wê jî wê, xabatên kurdistanîyan wê dawî li wê newê. Minaq wê malbate yelmuki ku wê nikaribin xabatên xwe bidin domandin wê goç silamaniya li herêma başûrê kurdistanê wê bikin. Li vir wê di pêşengiya mistefa yelmuki de wê bi komek rewşenbîrên demê re wê cemiyetek bi navê 'cemiyeta kurdistanê' wê li wir wê ji nûve wê cardin wê avabikin ku ew xabatên xwe bi berdewam bikin.

Di derbarê demdirêjîya cemiyete teali a jinên kurd de wê, hemû agahiyên di derbarê wê werina tûna kirin. Di nîşeyek di derbarê wê de ku wê di sale 1929an de wê li tiflisê di rojnema 'zarya vastoka' de ku wê derkeve wê, di wê rengê de bê. '.. di dewama pêkhatina van bûyanan de di sale 1919'an de ku wê, bi piştgiriya entellektuelên kurd çend rêxistinên çandî li rex wan komiteya pêşdebirina (pêşxistin) jinên kurd hat avakirin. Komite bo rewşa entellektuel a jinan pêşbixê û bo rewşa wan ya madî û jiyane wan a civakê

bi gûharênê ku ew bi xabitê û ji wan re bibê alikar bi wê armancê hat avakirin. Lê xabatên wê komiteyê zêde dirêj ne doman. Li konstantinopolis hilkarî û lêpîrsînên nijadperestan ku ew li hemberê dabûna destpkirin hemû rêxistin bi hemû şaxên xwe re hat girtin. Di derbarê girtina wê de wê ev agahi wê hebê. Weki din em ji navaroka agahiyê wê fahmdikin ku wê ne tenê wê, şaxek lê wê gelek şaxên wê bi rêxistinkirî wê hebin. Di dewama wê de wê, bi rêxistin û feresetek mazin û pêşketî wê were pêşxistin û avakirin. Di derbarê armancên wê de wê, navaroka axiftina encum yelmuki wê, hinek agahiyan wê di derbarê armancên wê û hwd de wê hizirna wê bide mirov.

Li kurdistanê, kevneşopî û mireteya civakî a bi têgîna zayendî re

Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din jî em divê ku wê hinekê li ser demên wê yên kevn ên berê ji aliyê çandî û hwd ve wê hildina li dest. Ber ku wê di wê nûqteyê de wê temenekê civakê ku ew çawa hebûya û wê li ser wê re wê pêşketin wê bibê wê karibê wê li wê bihizirê. Wê dema ku em navaroka cihane jinê bê û kovare jînê û hwd bê ku mirov wan dixwê wê bal kişandina li ser wergerandinên ji zimanên weke yên firansî û hwd ku wê çawa wê bibê û wê bi wê re wê têgihiştinek di wê warê de wê were çêkirin wê were ser ziman.

Di rastiyê de wê ev wê were çi wateyê? Wê di awayekê de wê pirsek bi wê rengê wê pêşî wê divê ku mirov wê li ser wê re wê bikê û wê karibê wê ji aliyekê din ve wê di dewama wê de wê kaeribê wê werênê ser ziman. Wê jî wê di rengekê din de wê werênê ser ziman ku wê, ev ali wê, di wê demê de wê bi zêdeyî wê pêşkevin û wê derkevina li pêş.

Li kurdistanê wê di wê demê de wê weke demek ku wê di wê de wê pêşketinên ku wê ne têr jî bin lê wê bi temenekê feministikî wê destpêkek hemdem wê di wan de wê bibê û wê ew wergerandinên ku ew dibin û hwd jî hinekê di wê çerçoveyê de wê karibê wê fahmbikê. Lê li kurdistanê wê çandek civakê ku wê li ser wê temenê wê hertimî wê bi têgînên weke yên olî re bê û an têgînên din ên ramyari û hwd re wê di nava nakokiyê de wê hebê wê karibê wê jî wê bahsa wê bikê. Pêjnên weke şahmaran wê di rengekê de wê, di wê warê de bi wê çandekê wê bi xwe re wê werênina ser ziman. Weke têgîn û destûrek jinê a pîroz ku wê were dîtin û wê bi hezaran salan wê li kurdistanê wê bahsa wê were kirin û wê bi navê "kevneşopîya hemawiyê" di wê demê de wê were bi navkirin wê hebê û ev wê, di nava civakê de wê li kurdistanê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê

karibê wê bi teybetî wê binxat bikê û wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wekî din wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê kevneşopîya bi pêşketina hişmendîya jinê re wê di wê rengê de wê bi serê xwe wê weke hebê. Wê dema ku em wan kevneşopîyên civakî fahmbikin em pêwîst in dervî têgînên olî wan bi serê xwe bi dîrok û mejuya civakê re wê di rengekê de wê fahmbikin û wê karibin wê di reng û awayekê de wê karibin wê werênina ser ziman. Ev wê hingê wê baştirin wê karibê çerçoveyek fahmkirinê bi wê re wê bide çêkirin û wê bide hanîn li ser ziman.

Di kevneşopîya jina kurd a zayendî de wê hinek aliyên wê yên giring ên ku mirov wan bi kirpênê û werênê ser ziman wê hebin. Di wê temenê de wê li ser wan re wê di rengekê de jî ew pêşketina xwe wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ya ku wê di wê demê de wê, were ser ziman wê weke bi wergerendinan û hwd re wê di şewayekê de wê weke hinek têgînên weke bi hemdemikirinê û hwd re wê, di rengekê de wê xwe bidina diyarkirin bin. An jî wê di wê temenê de wê weke hinek têgînên ku ew bi wan bikevina nava hinek kifşkirinên hem li ser wê temenê ku ew bi wê pêşdikevin û hem jî wê dem û serdema ku ew di wê de dijîn jî.

Di wê nûqtayê de wê, di serî de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava vegotinên kurdan ên dema islamê de jî wê, weke ku em bi vegotinên weke 'mem û zînê' bê, 'zembilfiroş' bê, weke vegotinên bavê tahirê uryanî ên weke li ser 'leyla û mecnun' û an 'ferhad û şêrîn' û hwd bin. Di wê temenê de wê ev wê weke hinek vegotinên ku wê di temenekê evindarî de wê werina ser ziman û wê di wê çerçoveyê de wê xitabî fahmkirinên ên ji wê aliyê ve ku mirov wê bikê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di vegotina ferhad û şêrîn de wê, bahsa ciwanekê ku ew bo evina xwe çiyayan qul dikê wê bikê. Navê 'şêrîn' di kurdî de wê weke navenê ku wê bahsa ya xoş, baş, li mirov baş dihê û hwd wê bikê. Wekî din wê gelek wateyên din ên weke şibandina baş û xoşbûnê weke li 'şeker' wê bikê wê di wê de wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Şêrîn ji çavkaniya 'şîraniya şeker' dihê derrhanîn di wê temenê de ew di rengekê de wê bi wê re wê dihê hanîn ser ziman.

Weki din wê mijare mem û zînê wê evinek nemir a ku ew dihê jinkirin wê di wê de wê werênê ser ziman. Ahmedê xani wê evina ku ew di keseyetîya mem û zînê de dihênê ser ziman wê piştî wê çawa wê bi gotinek rûhanî wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Lê di wê nûqtayê de wê, di rengekê de ew evin wê di keseyetîya

jinekê û xweşikatiya wê û mêrekê bi evindariya wê re ew dibê re wê were bi pêjnkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê ew wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Weki din wê, di pêjna jinê û di nava nivîsandinên bi wê rengê de cihgirtina wê di rengê de wê weke di mem û zînê de wê hebûna zînê bê, di ya ferhad û şêrîn de wê hebûna şêrînê bê û an di zembilfiros de wê keseyetiya gul xanimê bê, an jî wê dema ku wê di vegotina destana dewrêşê ewdî de ku wê bahsa adulê wê were kirin û hwd wê di wê çerçoveyê de ku wê derkevina li pêş wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di awayekê din de jî wê, ev jin wê bi xweşikatiya xwe wê werina pêjnkirin û wê ser wan û xweşikatiya wan wê newê nûxûmandin. Vajî wê çawa wê ew xweşikatiya wan wê bi zimanekê wêjeyî wê were derhanîn li holê û wê wererayixistin li berçav wê bi wê re wê di rengê de wê li ser wê were sekin in. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê weke bi pêjnkirina wê bê ku mirov wê di wê nûqtayê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku wê di nava helbestên kurdan de wê, bi dengbêjên wan ku wê hertimî wê şîroveyek zayendî wê li wê serwer bikin û bi wê werênina ser ziman wê di awayekê de wê were ser ziman. Minaq wê di memikekê de bê û an di helbesta dengê de wê, dema ku ew di nava civatê de wê dihênê ser ziman wê, bi gotinên weke "sing û berê wê jinê" û hwd re ku wê dest bi zargotina wê bikê wê, anatomiye jinê wê bi bejnûbale wê re wê di wê de wê, bi gotin wê were kirin. Wê di wê nûqtayê de wê bahsa laşê wê jî wê di wê vegotina xwe ya bi zargotinê de wê bikê. Wê bahsa xweşikatiya wê bikê û wê di wê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, jin wê di nava wê vegotina dengbêj a bi zargotini de wê weke pêjneke xweşikkirinê, û hwd wê di wê de wê di rengê de wê were dîtî ku wê di wê de wê were ser ziman.

Wê dema ku em bi anatomiya vegotinên dengbêjên kurd ên civakî binerin wê di hundûrê vegotinên wan de wê, dema ku wê weke çawa wê bahsa mêraniya mêrekê wê were kirin wê bi devkî wê ew bi kirinên wî re wê bi wasf dayinê û hwd re wê di wê rengê de wê werênê ser ziman wê, bi heman rengê wê dema ku wê bahsa jinekê jî wê were kirin wê bi xweşikati û bedewî û bejnûbale xwe re wê di wê de wê di rengê de wê were dîtî ku ew wê were hanîn li ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê aliyekê din jî wê were dîtî ku wê di wê de wê were ser ziman ku wê jin wê ne tenê wê di nava wan gotinan de wê bi xweşikati û bedewîya xwe wê were ser ziman. Wê wekî din wê, bi zanina xwe ya ku

ew dikarê pêşengîyê bikê û hwd re jî wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê hêjayî gotinê bê ku em wê werênina ser ziman ku wê pêjna şahmaran ku wê weke çandek kurdistanî bê wê di nava çanda kurd de wê dema ku wê têkiliya şahmaran bi zaninê re wê were danin wê bi gotina ku "ew xwediyê zanina hemû demên ku ew derbasbûna ya bê û di dewama wê de ku ew xwediyê hemû zanina demên ku wê werin jî bê" wê ji wê were bahskirin.

Di wê çerçoveyê de wê, weki din wê di vegotina destana dewrêşê ewdî de wê bahsa adulê ku wê werê kirin wê weke jinek bi zane û pêş de ew fahmdikê ku wê çî wê çawa wê biqawimê ku wê ji wê were bahskirin. Di wê çerçoveyê de wê, bi heman rengê wê, dema ku wê bahsa şêrînê di vegotina ferhad û şêrîn de wê werê kirin wê di rengekê de wê jinek serbixwe û hwd wê bahsa wê bikê. Ev pêjna jina serbixwe wê di destpêka vegotina mem û zînê de ku wê ahmedê xanî wê dihênê ser ziman de wê, bi kirpênê û wê di wê de wê werênê ser ziman. Minaq wê di rengekê de wê di destpêka vegotinê de wê vegotinê wê bi destpêka 'sê keçikên padişahê aciniyan' ku ew dikê û bi serê xwe wê çawa wê, zînê wê bênina cem mem û wê piştî wê ji cem wê bibin wê di vegotinek serrastiti de ku wê werênina ser ziman re wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew kevneşopî wê di nava çîrokên kurdan de wê, di pêjna jinê a ku ew dihê ser ziman de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê were ser ziman û wê bi awayên pirr zêde cihê wê di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê hebin.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, pêjna jina bi serê xwe, pêjna jina xweşik û bedew û pêjna jina bi aqil wê di wê çerçoveyê de wê, derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyên ku wê di dewama rewşa demên wê yên jiyane ên weke hewser û an jinekê bê, û an weke dayikekê bê û an jî weke keçikek ciwan û hwd bê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li ser wê were sekin in û wê di dewama wê de wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê cardin wê li vir wê weke pêwîst bê ku mirov wê bi kirpênê ku wê destûra pîroz a kevneşopîya hemawiyê wê weke destûrek ku wê di nava civakê de wê hertimê wê weke ku ew wê çawa wê jinê wê bi serê xwe wê bikê û wê weke serbixwe bikê ku ew di derbarê xwe û jiyane xwe û hewirdora xwe de ew dîyarker bê bi gotina xwe wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Pîroziya bi kevneşopîya hemawiyê a jine kurd wê di nava vegotinên civakî de wê ew bi pêjna jinê

re wê di rengekê de wê were hanîn ser ziman. Di nava çîrokên wê de wê di rengekê de wê were dîtîn ku ew wê were hanîn li ser ziman. Di vegotinên dengbêjan de wê, şîrove û salixkirina wê de wê, bi heman rengê wê di rengekê de wê werê hanîn li ser ziman. Di civakeê de di nava çîrokek bi wê rengê ji devê dengbêjekê ku wê were vegotin de bahsa wê bi xweşikati, bedewî, û aqilbûna wê re ku wê werê kirin wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were ser ziman bê. Di gotinê de wê, di rengekê de wê dema ku wê jin ji mêr ne bin re bê û an ne cihê bê ku wê bahsa wê bê kirin wê bi teybetî wê bi gotinên gelirî ên civakî ên weke 'jin jina çi şêra çi mêra' re wê were hanîn li ser ziman. Ev gotin wê hinek kirde û watayên giring ên bi demên cûr bi cûr û awayên cûr bê cûr ên ku ew bi wê re dihên hizirkirin û ew li ser kirinek jinê ku ew bi wê re wê wasfê wê were dayin re wê were hanîn li ser ziman bê.

Mijare jinê û an têngîna zayendî di nava çanda kurd de ku mirov wê hilde li dest wê bi zêdeyî wê gelek tiştên ku mirov wê karibê şîrovebikê û wan fahmbikê wê hebin. Ev ali heta nûha ji wê aliyê ve bi awayekê rêkûpêk ne hatina şîrovekirin.

Bi teybetî emê di wê nûqteyê de hinekê din li ser têngîna dengbêjiya kurdî wê bisekin in. Ku wê weke xêvek civakî a dîrok ku wê bi hezarsalan wê bibê wê, xwediyê çerçoveyek giring bê. Di wê de wê bi dengî wê, di levhaninê de wê, weke hûnerek gotinî bê.

Weki din wê di nava wê de ku wê çi û wê çawa wê were ser ziman wê di rengekê de wê, ya ku wê mirov jin û an mêr di dilê xwe hîs dikê, hêstîyarî, evîndarî, mêranî û hwd wê weke van gelek aliyên din ku wê bi wê re wê werina ser ziman wê bibin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bahsa mijarek ku wê pêşî wê di wê de wê derkeve li pêş wê evîndarî bê. Bi teybetî wê, dengbêji ku em wê ji aliyê civakî û têngînî ve wê li wê bihizirê wê xwediyê mejiyek bi zane û civaknasî ê bi hûrgil ê fahmkirinê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, karibê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dengbêjî wê, ji wê aliyê ve wê bi awayekê zêde wê derkeve li pêş. Di navaroka wê de wê bi gotinkirin û pêjnkirinên wê û hwd de jî wê ji aliyekê din ve jî wê salixkirina rewşên jiyanî ên hêstîyarî weke ji dil û hwd wê bi kûrahî wê di wê de wê werina kirin. Weki din wê, bi dengbêjiyê re wê jin jî û mêr jî wê weke bi dengkirina xwe û an dengê xwe yê xweş re wê derkeve li pêş. Jinek ji bê wê civate li dora wê a jin û mêr wê li wê bihisênin û mêrek jî bê wê civate li dora wê a bi jin û mêran wê li wê bihisênin.

Weki din wê dengên hev wê bikin û wê ji hev hêmê û hêstê wê bigrin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, jin wê bi xweşikati û hêsta dilê xwe re jî wê were ser ziman. Di wê de wê sernûxûmandinek û an pêşlêgirtinek wê nebê. Wê weke xwe û bi dilê xwe wê werênê ser ziman.

Ji xwe wê, dema ku mirov li gotinên weke yên gotina Mesadet bedirxan ku wê bi têngîna "evîna serbest" wê werênê ser ziman wê dikarê wê hinekê jî wê ji wê aliyê ve wê bi wê ve wê girêdayî wê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman. Ji hêstên ku wê ji hanînen ser ziman ên nava dengbêjiyê de wê karibê wê hêstê bide me. Wê gotina evîna serbest wek fêrse morfolojikî wê ji navaroka dengbêjiyên kurdî wê bi rehetî wê karibê ji wê were girtin.

Weki din wê, dikarê wê bêtê ser ziman ku wê bi rehetî wê di hanîna wê ya ser ziman wê bibê. Minaq wê bahsa jinekê wê bikê wê bahsa pova wê ya dirêj, wê bikê, bahsa "memikên wê" bikê, bahsa bejnûbale wê bikê. Wekî din wê ji endama wê karibê bahsa deverên wê yên ku ew bi xweşikatiya wê dihên berçav wê bikê. An jî wê dikarê wê bibêjê ku wê gotinên ku wê, di nava vegotinên dengbêjiyên kurd de wê bi serekayi derkevina li pêş wê di serî de wê, ji aliyekê ve wê, gotinên weke "bi serê memikên wê", "çavên wê yên bi kil", "jin û berê wê jinê", "kilê çava", "lê xatûnê", "xweşikê delalê" û hwd wê, gotinên ku wê di wê rengê de wê, derkevina li pêş bin. Di helbestekê de wê bi serê memikê jinekê jî wê kariba gotina xwe bihaniya ser ziman û wê bi aqilê wê jî wê bi axifta û wê xwe bihaniya ser ziman. Ev wê weke têngînek ku ew bi serbesti û rehetiyan wan a ji dil ba. Di wê rengê de wê, ji aliyê zayendî ve ku wê karibin werina fahmkirin wê gelek gotinên din jî wê werina ser ziman.

Ji ber hêstên evindariyê û vekirîbûna di navaroka dengbêjiyên kurd de wê piştî islam hat û pê de wê bixwezê ku ew wê qadaxabikê û wê ji jiyane wê dûrbikê. Heta ku wê hemû rewşên jiyane wê di dema islamê de wê, bi xwe vekirinê wê li jinê wê werina girtin. Wê bihîstina dengê wê jî wê weke "eybekê" û an weke "gûnehekê" wê were dîtin. Bi van sedeman û yên wek wan wê bi tememî êdî wê di nava rewşek girtî de wê were girtin. Ji aliyê çandî ve jî ev rewş wê pêşîya derbasbûna ji têngîna faodaliya demê wê bigirin. Ber vê yekê wê navaroka çandî a li kurdistanê wê hertimî wê weke aliyekê bi pirsgirêk wê were dîtin. Ber ku ew di xwest serbestiyekê di jiyane û hêstên mirov ên ku ew werina ser ziman de ji mirov dixwest bi rewşên weke bi dengbêji û hwd re. Lê di wê warê de ew nekarî bikê. Ber ku ew weke çandek zêde kurd a civakî bû di civatên her şev ku wan li dar dixist de wê, li dengbêjiyan wê bihisandan.

Aliyekê din ê bi dengbêjîyê re wê ew bê ku wê, jin jî wê weke mêr wê bi wê re wê bi rehetî û serbestî wê hêstên xwe wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê weke çawa wê mêrek wê evindariya xwe wê bête ser ziman û wê bide nîşandin wê, jinek jî wê kariba bi wê rengê evîna xwe ku ew li mêrekê ba û hwd wê bihanîya ser ziman. Dengbêji ne tenê ji kesên ku ew di evina xwe de eş kişandina û ne gihiştina hev bi wê ku ew zargotin bi wê dihat kirin bû. Ji wê zêdetirî wê weke ya ku wê bi wê re wê xweşîyên xwe yê dil jî wê bi wê re wê bihaniyan ser ziman.

Bo ku mirov wê dengbêjiya demên berê fahmbikê emê tenê minaqekê ji **miradê kinê** bidin. Ew wê di helbestek xwe ya bi navê ”ya ku dibêjim ev e” de wê, gotinên bi wê rengê wê werênê ser ziman. ”ev e, ev e, ev e/ya ku dibêjim ev e/xewa çavên min nayê/Ne bi roj û ne bi şevan/Sebra min hîç nayê/ ne bi roj û ne bi şevan/ .. /Sed qîzî bidine min/ bi wan qayîl nabim/ derdê min şîrîn e/ Ez wê nadim bi teva/ ..

Ev gotinên miradê kinê ku ew lev dihênê wê di dîmenekê de wê, pîrr piştê wê werina ser ziman bin. Lê xosletên wan ew a ku wê, di rengê yê berê de wê, werina ser ziman û di levhanîna wî de wê weke wan bê. Ber vê yekê wê, karibê weke minaqekê û an nimuneyekê bo fahmkirina ya wan deman bûhûrî jî di wê rengê de bi wê fahmbikê.

Weki din mirov dikarê di wê rengê de gelek minaqên din jî kifşbikê û werênê ser ziman. Hemû jî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ji wê aliyê ve wê têgînekê û minaqekê wê di renekê de wê bi xwe re wê bide me.

Di wê rengê de wê, şîrovekirin û bi gotin û bahsa deverên laşê ên teybetkirinê bi têgîna xweşikatiyê wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê bibê. Ji wê aliyê ve wê weke evînek serbest ku mirov wê karibê wê bi kirpênê wê di nava dengbêjîyên kurdî de wê di renekê de wê di wê rengê û awayê de wê were dîtin ku wê hebê.

Di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di nava helbestên dengbêji de wê, berevaji jiyanê wê di wan de wê vekirîbûn û weke bi rehetiyekê tevgerin û hanîna ser ziman bê. Heta ku wê, di wê de wê di renekê de wê asta wê vekirîbûnê wê di astek bilind a vekirîbûnê ku wê hinek kesên ku wê li ser forklore kurdî wê binivîsên wê bi gotina ´mijarên erotismê bê ku wê li ser wê bisekin in bin. Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê vekirinek wê hebê û wê, ev di çerçoveya têgînek evindarî de wê were hasibandin û wê were hanîn li ser ziman bê. Di wê çerçoveyek erotismek xiyalî wê di meji de wê, xwe bide dîyarkirin ku wê bi wê re wê were ser ziman.

Ev rewş wê weke rewşek ku wê karibê bi hinek rewşên weke romantismê jî ku wê karibin werina şîrovekirin. Lê wê ji aliyekê din ve wê, dema ku mirov li ser wê bisekinê wê çawa wê di rewşa jiyankirinê û ya di xiyalî û ankû meji de wê ji hev cihê wê di rengekê de wê bibê wê, karibê wê bênê ser ziman. Gelek tişt û xiyalên ku ew ne dikarê di jiyane xwe de wê bijî wê di xiyalên xwe de wê di wê rengê de wê weke ku wê mirov wê bijî û wê bi wan re wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê di vegotin û memikên wan wê de wê gelek fantesiyên bi wê rengê ku wê weke mirovî bin, germ û nerm bin wê bibin. Di nûansa wan de wê bi têngînek giyanî a ku ew xwe bi wê dihênê ser ziman de wê bahsa wê bikê. Wê dema ku em li navaroka helbestên kurdî bigerihin wê gelek minaqên bi wê rengê ku wê ew wê dihênina ser ziman wê di dîmen û awayekê de wê werina dîtîna ku wê hebin. Ev minaqên ku wê di demên piştî ên hemdem de wê werina ser ziman wê, tenê wê weke fêrsek û dîmenekê piçûk a ku wê di nava gotinên dengbêjîyên berî wê de wê werina ser ziman bin.

Weki din em dizanin ku wê di demên berê de wê li ser hatina ba hev a keç û lawên kurd wê pevçûn jî wê di nava malbatên wan de wê bibin. Lê ev rewş di helbestên wan de wê weke aliyekê xwezayî wê di dîmenekê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin ku ew bîn hanîn ba hev. Mem û zîn ku ew di jiyane de ne gihiştina hev û bêî ku ew bi zewcin ew mirina lê wê weke gihiştina hev û bi hev re wê bi evina wan re wê ew werina hanîn li ser ziman.

Minaq wê di nava helbestekê de wê dema ku wê jin wê xwe bênê ser ziman wê, bi hêstêm baxtewarî, jan, keder, xweşî û nexweşîyên xwe wê werênê ser ziman. Weki din di jiyane de wê, piştî wê jin wê zêde wê, di bin serwerîya mêr de wê bijî. Lê hin bi hin wê ev hemû li şûn xwe hiştina xwe bi hêst û dilê xwe wê xwe hanîya ser ziman.

Wê jî wê di wê nûqtayê de wê dikarê wê bibêjê ku wê di kilem û destanên wan de wê dîmen û tipolojîyê jinê a bi serê xwe, serbest û dikarê her karê weke mêr û heta ji mêr zêdetir jî bikê wê were dîtîna û wê were ser ziman. Lê di jiyane de wê kêmesîyên ku wê werina dîtîna ku wê ne weke wê dîmenê di wê kilemê de wê di awayekê de wê hebê. Lê ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê bibêjê ku ew çendî wê weke dîmenekê di hêstê û hanîna ser ziman a di kilemê de weke cihê bê ji jiyankirinê jî lê ew giring a ku ew were ser ziman. Ber ku ew zanin û hanîna ser ziman wê karibê wê weke fêrsek û hêstekê xwe di fahmkirin û gavavêtinên piştî de jî wey nek bi wê rengê rabûna xwe jî ew biafirênê û wê werênê li holê.

Di gotin û dengbêjîyê de wê jin jî wê weke di awayekê de wê li pêş bê. Her wusa wê, di nava kilemên helbestî de wê şewayê wê bixwe jî wê di rengekê de wê karibê xwe bi wê re ew bide dîyarkirin. Minaq gotinên weke 'berxê male bavê min', 'male bavê min', 'bavê mino' û hwd wê di morfolojiya xwe ya di fahmkirinê de wê karibin wê hêst û fahmkirinê bi me re bidina çêkirin ku ew ji mejîyê jinekê derketina.

Ev gotin wê ber çî wêê giring bin ku mirov wan kifşbikê û di dewama wê de wê werênê ser ziman? Ber ku ev wê şewayekê fahmkirinê, hişmendiyekê û têgihîştinekê di warê têgihîştina zayendî de wê bi xwe re wê bihawênin ku em wan werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê ev wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke bidina dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev gotin wê, dema ku wê mejîyê keçekê û an kurekê wê di bihîzê wê weke pirtûkekê wê bixwûnê wê karibê di mejî de ew encamên bi fahmkirinê ên berfireh biafirênê û bigihênê fahmkirinek mazin.

Di wê çerçoveyê de wê têgihîştinek civakî wê di wê rengê de wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê. Her wusa wê zanina ku ew çawa hatiya ser ziman wê bi xwe re wê dîmenekê wê çawa bê jiyandin û an hatiya jiyankirin jî wê biafirênê. Ev ali wê hinekê jî wê bi morfolojiya fahmkirinê re wê bi hev ve wê girêdayî bin.

Di wê rengê de wê ev fêrs û morfolojiya fahmkirinê wê bi heman rengê w bihistinên serborî, evindariyê û hwd jî di kileman de wê encaman di mejî de wê biafirênê. Jin bo ku ew dilê evindarê xwe xweş bikê wê xwe bi xamilênê û xweşiktir bikê. Ev hêsta bo mîrekê xwe xweşikkirina jinekê û an keçekê wê, di mejî de wê, biafirênê û ev wê weke aliyekê wê yê din ê fahmkirinê wê hebê. Em dizanin ku wê berê jinek ku ew xwe bixemilênê û bide der li berçavên mêran wê weke 'eybekê' wê were dîtin. Lê ev wê, bi wê re wê, weke aliyekê ku ew wê were derbaskirin û ev jin wê di wê serbestiyê de wê evîna xwe wê di xwe de wê bijî. Weke ku wê, Mesadet bedirxan wê di têgîna 'evina serbest' de wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê êdî wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê din de jî wê di helbestan de wê di rewşên şibandinan de wê, xweşikatiya jina kurd wê were ser ziman. Minaq 'wek beybûnê', 'weke gûl', 'wek bêhna xweş' û hwd re wê werina ser ziman. Mêr wê bi gotinên weke 'pozberan', û hwd re wê were ser ziman. Jin wê weke 'xezalê' wê were şibandin û ser ziman. Aliyekê din jî ku mirov wê di navaroka helbestan de dibînê wê gazine jinan bin. Di wan de wê were gotin ku wê mêr wê weke ya dilê xwe bikê.

Lê jin ku wê bikê wê çawa wê weke eybekê wê were dîtin wê were ser ziman. Weki din wê bi heman rengê wê di helbestan de wê dilxweşî, nifir û bêduaya xwe wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, ya dilê xwe wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Minaq weke ku em di 'destana binevşa narîn û cembeliyê mîrê hekarî' de wê dibînê ku wê bi binevşê wê çawa wê derwşê axa wê bi zorê ku ew çendî hêjê nekê jî wê bi wî re bê zewicandin û an ew wê bi ravînê wê, piştî wê jî wê ji evîna xwe dest û dev neberdê. Minaq wê weke binevşê ku wê navê evîna xwe li zaroyên xwe bikê wê bibê. Cembeli jî ew dev ji evîna xwe bernedê.

Aliyekê din jî wê weke aliyekê wê yê giring wê hevnasîn û hev dîtin bê. Di wê rewşê de wê çendî ku wê di demên pirr kevn de wê ev wê weke rewşek asayi jî wê were dîtin jî lê wê piştî wê weke 'eybekê' wê were dîtin. Di wê demê de wê piştî wê hinek rewşên weke yên acêb wê biafirênin. Minaq wê dema ku wê keç wê herê ber kahniyê avê ku wê li dora wan li wir bicivin wê ciwanên ku ew dilketinê wê bibin.

Lê em wê dibînin ku wê di rengekê de wê, hin bi hin wê fêrî hanina ser ziman a dilê xwe dibê. Di wê nûqteyê de wê bi wê re wê ew wê were dîtin ku wê jin bahsa ya dilê xwe bikê. Ev wê piştî ne tenê wê di helbestan de lê wê di nava jîyanê de wê hin bi hin wê bibin. Di bin bandûra faodaliya olî de ku wê di serdemê navîn de wê bibê wê, ew weke aliyekê pêşî li wê were girtin. Wê weke eybekê wê were dîtin ku ew xwe bîne ser ziman. Lê ev li kurdistanê wê weke ku wê were dîtin wê bi bandûra ev fêrsên çandî ên weke dengbêjiyê û hwd re wê di awayekê de wê hin bi hin wê werina derbaskirin. Wê dema ku em navaroka nivîsên mesadet bedirxan û hevdemên wê dixwênê wê di rengekê de wê were dîtin ku ev wê weke hinek mijarên ku wê di rengekê de wê di dema xwe de wê di nivîsandinên xwe de wê balê bikişênina li ser wan jî bin. Di wê rengê de wê bi wê bixwezî ku ew jin were bi zanebûn û derkeve li pêş. Destê xwe bide berxwe, li şûna ku ew wê ji kesekê wê li bendê bê û hevî bikê.

Di wê nûqteyê de wê, têgîna kirdeya serbestiyê a bi evîna serbest bê û an di cemiyetê de jinê û hwd bê wê ev weke aliyna bi morfolojikî ku wê di awayekê û rengekê de wê weke ku wê balê bikişênê li ser wê bê.

Di çerçoveya têgînên fenimistikî ên mesadet bedirxan de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de ev wê weke hinek aliyan ku ew wê di rengekê de wê li ser wan bisekinê bê. Lê em wê hinekê serwaxî in ku wê mesadet bedirxan jî ya ku ew di derbarê wê de dihê ser ziman û hati fahmkirin wê zêdetirî wê weke xwediyê fahmkirinek zayendî û civakî a bi hev re bê. Em wê dema ku em navaroka 'cihane jinê' dixwênin de wê

mijarên ku ew di wê de wê werina ser ziman wê bi girani wê aliyekê wan ê ku wê weke ku mirov wê di wê çerçoveyê de fahmbikê wê bi wê re wê were dîtîn.

Di wê demê de wê, di nava van têgînên ku ew dihên zanin de wê, berhevkirinek wê di awayekê de wê were kirin û wê di çerçoveya 'mafên jinê' de wê di rengekê de wê were dîtîn ku ew wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Lê mesadet di çerçoveyek civakî de wê li mijarê dihizirê û ew aliyên wê yên ramiyarî û aborî dibîne û bi wan aliyan re wê dixwezê di çerçoveyek giştî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di serî de ew di nava jin û mîr de ku ew wê, wekhev bin û ti farq wê di nava wan de bi fizikî û hwd nebê wê ji wê aliyê ve wê li ser wan wê bisekinê û wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê kevneşopî û mîreteyê mesadet bedirxan wê di rengekê de wê, bixwezê ew fahmkirinek civakî a giştî di çerçoveya fahmkirin û têgihiştinek hemdem a demê de wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve ew li wê dihizirê. Di wergerandinên wê ên ji firansî û hwd de wê ew armancên wê hebin ku ew bi cihane derve hevnasinekê li ser wê temenê û çerçoveyê de wê bide çêkirin. Di wê nûqteyê de wê jinên deverên din ên cihanê xwediyê çî pêşketinê na û ji wan çendî zêdetirî xwediyê maf û azadiyekê hem bi keseyetîya xwe re bê û hem jî di nava civakê de bê wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema ku wê mesadet bedirxan wê dihilde li dest wê, di çerçoveya pirsgerêka netewî a kurdistanê ku ew hê ne hatiya çareserkirin de wê di hilde li dest û wê di wê temenê de wê, li ser mijarê wê bisekinê û wê hizrên xwe wê bi van aliyan ve girêdayî wê werênê li ser ziman di wê demê de.

Abdusamet yigit, Kurdistan, cizirabota, 2003